

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KADIN
KİTAPLIĞI

Florence Rochefort

Feminizmler Tarihi*

Türkçesi: Özlem Altun

*SEL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

FLORENCE ROCHEFORT • FEMİNİZMLER TARİHİ

FEMİNİZMLER TARİHİ*

FLORENCE ROCHEFORT, 1958 yılında Fransa'da doğdu. Paris Diderot Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, tezini Üçüncü Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan feminist hareketler üzerine kaleme aldı. Araştırmalarının merkezine kadın hakları mücadelesini alan Rochefort, toplumsal cinsiyet ve feminizm tarihi üzerine dersler vermektedir. Ayrıca *CLIO. Femmes, Genre, Histoire* dergisinin editörlüğünü de üstlenmiştir.

***SEL YAYINCILIK**

Kuloğlu Mahallesi, Turnacıbaşı Caddesi,
No: 17, Beyoğlu – İstanbul
Tel. (0212) 516 96 85

<http://www.selyayincilik.com>

e-posta: halklailiskiler@selyayincilik.com

SATIŞ - DAĞITIM:

Çatalçeşme Sokak, No: 19/1

Cağaloğlu – İstanbul

e-posta: siparis@selyayincilik.com

Tel. (0212) 522 96 72 Faks: (0212) 516 97 26

***SEL YAYINCILIK: 1028**

KADIN KİTAPLIĞI: 18

ISBN 978-605-772-838-8

FEMİNİZMLER TARİHİ

Florence Rochefort

Türkçesi: Özlem Altun

Özgün Adı:

Histoire mondiale des féminismes

© Que Sais-Je/Humensis, n° 4048, 2018

© Sel Yayıncılık, 2019

Genel Yayın Yönetmeni: İrfan Sancı

Editör: Sanem Işıl Aytuğ

Yayına hazırlayan: Mısra Gökyıldız

Kapak tasarımı: Aslı Sezer

Sayfa tasarımı: İklim Yılmaz

Birinci Baskı: Mart, 2020

Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaası

Fatih Sanayi Sitesi, 12/197-203

Topkapı-İstanbul, 567 80 03

Sertifika No: 44865

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Florence Rochefort

Feminizmler Tarihi

Türkçesi: Özlem Altun

İçindekiler

GİRİŞ

Küresel Bir Yaklaşım.....	7
---------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

Cinsiyet Eşitliğini Talep Etmek, Kadınları

Özgürleştirmek (1789-1860).....	17
---------------------------------	----

I. Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali'ni İzleyen Süreçte İnsan Hakları ve Kadın Hakları	17
1. "Kurucu" bir nitelik kazanan eşitlikçi metinler.....	17
2. Cinsiyet bilinci ve devrimci kadınların birleşmesi.....	20
3. Eğitimde, sivil yaşamda ve siyasette eşitsizlikler: 19. yüzyılda karşılaşılan zorluklar	22
II. Feminizmler ve Sosyalizmler.....	24
1. Ütopik sosyalizmlerin gücü	24
2. Kadın hakları ve siyasi çatışmalar.....	27
III. Reformcu Feminizmler	29
1. Dinsel coşku, kölelik karşıtı ve ahlaki reformcu hareket	29
2. Liberal feminizmin ortaya çıkışı.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

Uluslararasılaşma Dönemi (1860-1945)	35
--	----

I. Ulusal ve Uluslararası Alanda Toplumsal Dinamikler.....	35
1. Bağımsızlık peşinde	35
2. Uluslararası yapılar	41
3. Feminizmler, milliyetçilik ve sömürge karşıtlığı	45

II. Eşitlik Mücadelesi	49
1. Eğitimde, işte, ailede ve toplumda eşitlik için	49
2. Süfrajistler arasındaki anlaşmazlıklar	52
3. Süfrajistlerin hücumu.....	55
4. Vatandaşlık hakkı	57
III. Yeni Kadınlar ve Özgürlük.....	59
1. Yeni kadın figürlerine duyulan hayranlık.....	59
2. Özgür aşk ve annelik özgürlüğü.....	60
3. Kadınlar hak peşinde	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların

Özgürleşmesi İçin (1945-2000)

I. Reformcu Feminizmlerin Devamlılığı.....	70
1. Önce işyerinde, toplumda ve siyasette eşitlik.....	70
2. Kurumsal yapılar	73
II. Feminist Hareketteki Radikal Yenilikler (1960-1980)	76
1. Kadın özgürlük hareketleri (1960-1970).....	76
2. Yeni görüşler ve kuramsal bölünmeler	78
3. Ayrılmakçı eğilimler: lezbiyenlik ve Siyah Feminizm	83
4. Feminist karşı kültürler ve birleştirici eylemler.....	86
III. Feminizmlerin Yaygınlaşması ve Çeşitleri (1980-2000).....	90
1. Kadınlar ve toplumsal cinsiyet üzerine feminist çalışmalar	91
2. Eşitlik ve eşitlikçi politikalar	92
3. Dindar feminizmler	93
4. Ekolojik feminizmler	95
5. Siyasal feminizmler.....	96
6. Kültürel ve halkçı feminizmler	97

SONUÇ

KAYNAKÇA

Küresel Bir Yaklaşım

20. yüzyılda gerçekleşen kadın özgürlük hareketi, belli bir döneme veya bölgeye özgü olmaksızın, tüm toplumları genel itibarıyla ciddi ölçüde sarsmış önemli bir hadisedir. Buna rağmen cinsiyet eşitliği mücadelesinde, kadınların temel hak ve özgürlüklerini kazanmasında ve her iki cinsiyet için de daha açık ve akışkan cinsiyet rollerinin ve kimliklerinin tanımlanmasında feminizmlerin ne denli etkili olduğunu –olmaya devam ettiğini– belirtmeyi çoğunlukla ihmal ederiz. Güncel meselelerin de bize düzenli olarak hatırlattığı üzere, feminizmler –etkinliğini hâlâ sürdüren– eşitsizliğe dayalı bir mirasa karşı koymak adına daima iş başındadır.

Peki, burada “feminizm”i neden çoğul kullanıyoruz? Sıklıkla şeytanlaştırılan ya da görmezden gelinen feminizmler, sayısız yanlış yorumlamaya ve sistematik karalamaya maruz kalsa da sosyal bilimler alanında temellendirilip çalışılan bir konu haline gelmiştir. Artık bir tarihçesi, daha doğrusu tarihçeleri vardır. Tanımlar, amaçlar ve kullanılan yöntemler üzerine gerçekleştirilen alan içi tartışmalar; nadiren dikkate alınan, müşterek duyarlılığın ve belleğin genellikle yadsıdığı heterojen bir yapıyı su yüzüne çıkarır. Tarihsel perspektiften bakıldığında, gerçekleştirilen mücadelelerin çeşitliliği çoğul ekinin kullanımını gerekli kılar. “Feminizmler” terimi özünde, gerek şahıslar gerekse topluluklarca desteklenen oldukça çelişkili, tartışmalı olguları kapsar ve kendini felsefi ve politik düşünce akımları kadar toplumsal ve siyasi hareketler aracılığıyla da gösterir. Feminizmleri, kadınların hakları, düşünce ve hareket özgürlükleri adına girilen bir mücadele olarak tanımlayabiliriz. Bu mücadele büyük oranda

kadınların maruz kaldığı baskıyı ve erkeğin yanındaki ikincil konumlarını eleştirmenin yanı sıra cinsiyet normlarını da hedef alır. Çünkü feminizmler öncelikli olarak kadınları merkeze koysa da, daha genel mânâda, hiyerarşik bir düzene göre oluşturulmuş eril ve dişil tanımlarını, kadınlık ve erkeklik ilkelerini de ele alır. 1970'li yılların feminist hareketi tarafından oluşturulan toplumsal cinsiyet kavramı, kimi erkeklerin cephe aldığı ya da hedef tahtasına oturtulduğu; kimi kadınlarınsa bundan çıkar sağlayan tarafta yer aldığı çok çeşitli patriyarkal hiyerarşilere işaret eder. Feminizmlerin görevlerinden biri de doğuştan geldiği veya önceden belirlendiği varsayılan bir doğa fikrince inkâr edilen cinsiyet eşitsizliklerini görünür kılmaktır.

Bu haksızlıklar karşısında ortaya çıkan çok çeşitli isyanlar karmaşık bir feminizmler haritası meydana getirir. Bu feminizmlerin tanımı, karşı koydukları baskı biçimine, farklı dönemlerin ve toplumların ya da farklı toplumsal grupların eşitlik ve özgürlük kavramlarına yüklediği anlamlara bağlı olarak göreceli ve değişkendir. Kadınlar, erkekler ve cinselliği algılama biçimleri arasındaki farklılıklar belirli bağlamlar, ifade ve isyan olanaklarıyla koşullandırılır. Kişinin kendini tanımlama biçimi, hesaba katılması gereken bir durum olsa da, tek başına yeterli bir ölçüt değildir. Feminist olduğumuzu iddia edip konuyla üstünkörü ilgilenebileceğimiz gibi, tam tersine, cinsiyet eşitliğine inancımızı kesin bir dille duyursak da bu etiketi reddediyor olabiliriz – tıpkı kapsamlı bir açıklamanın ardından gelen meşhur “Feminist değilim ama...” ifadesinin ima ettiği gibi. Pek çok aktivist daha çok güven veren veya anlam çerçevesi daha dar olan “kadıncı” (*womanist*) ya da “kadın hareketi” gibi kavramları tercih eder. Burada tarihsel açıdan amaçlanan, iyi feminizmler ya da kötü feminizmler için bir ölçüt belirlemek değil; barındırdıkları ikilemi ve çelişkili olabilen mantıklarını düzenlemektir. Bu unsurlar döneme ve etki alanlarına (bölgesel, ulusal, uluslararası) göre değişkenlik gösterir.

Peki, bu sentezi neden küresel bir ölçekte ele almayı seçiyoruz? Şurası açık ki birçok disiplinden beslenen bir ansiklopedi, güncel sorunlar doğrultusunda tekrar tekrar çalışılan böylesi bir konuyu derinlemesine incelemek açısından yetersiz kalırdı. Bu eserde amaçlanan, genel olarak feminist düşünce ve mücadele tarihindeki bazı temel ilkelere bahsetmektir – bir nevi, birkaç dağ sırtından başka bir şey görmeye olanak tanımayan; pek çok önemli tartışmayı, ilgi çekici biyografileri dışarıda bırakan kuşbakışı bir görünüm sunmak... Böyle bir tasarımın, ister istemez, eksik kalacağını kabul etsek de kolektif çalışmalarda halihazırda ülke bazında, nadiren de bütüncül olarak kaleme alınan bu küresel tarih çalışmasını, bu zorlu görevi üstlenmeden edemedik.¹ Bunun başlıca nedeni, feminizmler üzerine tarihyazımının son derece gelişmiş ve çeşitlenmiş olmasıdır. Hâlâ keşfedilmesi gereken uçsuz bucaksız bir alan olmayı sürdürmesine rağmen 1980’lerden bu yana tüm kıtalara yayılmıştır. Latin Amerika, Asya, Arap ve Sahra Altı Afrika ülkelerinin artık kendilerine ait bir feminizmler tarihi vardır ve bu önemli katkılar, farklı disiplinlerce de çalışılan dünya tarihine (küresel ya da bağlantılı tarih çalışmaları) başka bir açıdan bakılmasına olanak tanır. Eşitlik sorunsalının Batı dünyasında ortaya çıkmasıyla beraber, bu sorunsalın köklerini Batılı olmayan bağlamlarda bulmanın mümkün olduğunu göstermek elinizdeki çalışmanın amaçlarından biridir. Her ne kadar sömürgeci tahakkümle kurulan bağlantı genellikle çelişkili görünse de burada kaynağını dışarıdan alan bir gelişim modelinden ziyade benimseme ve özel nedenler etkili olmuştur. Kadınların maruz kaldığı ayrımcı ve adaletsiz tutuma karşı gerçekleşen başkaldırıları, kozmopolit bakış açılarıyla da etkileşime girerek –söz konusu ortama özgü ve çok çeşitli eylem alanlarındaki– insan hakları ve kadın hakları kavramlarından beslenmektedir. Dolayısıyla, Kuzey ve Güney arasındaki etkileşimin karmaşıklığını ortaya koymaya çalışacağız.

1 Offen, 2012; Hannam, 2007.

Söz konusu bağlantılar, feminizmlerin yakın dönemde gerçekleştirdiği sorgulamalardan etkilenen bu tarihi mesele açısından giderek daha önemli hale geliyor. İçinde bulunduğumuz 2000'li yıllarda bu sorgulamaları, etnik ve cinsel azınlıkların tanınması ve farklı kimliklerin politikleştirilmesi olarak yorumlamak mümkündür. Önceki feminizmler tarafından kabul gören "kadın" ulamının içsel tutarlılığındaki bozulma feminizmin siyasi öznesini karmaşık hale getiriyor. Batılı neoliberal hegemonyanın uluslararası protestolarla sorgulanması ve -feminizmlerin içinde dahi- yapısallaşan ırkçılığın ve yaşanan adaletsizliklerin ifşası eş zamanlı olarak gerçekleşiyor, bu durum da yeni tarihsel çalışmalar yürütülmesini teşvik ediyor. Kendini her alanda dayatabilecek bir eril tahakküm fikri karşısında; cinsiyet, sınıf ve ırk (bir ulamın sosyal yapılanması anlamında) ilişkilerinin kesişimselliğini; etnik, ulusal, dini, kuşaklar arası çeşitli aidiyetleri -yani iç içe geçmiş pek çok baskı ve çatışma zeminini- incelemeye yönelik öneriler ortaya çıkıyor. Bu doğrultuda, çağdaş feminizmlerin yeni sözcüleri; birçok ulusu ilgilendiren bu sorunsalların kökenine, azınlıkların ifadelerine, farklı sosyal ve siyasi hareketlerle kurulan etkileşime çok daha fazla önem veren yeni bir tarih okuması talep ediyor.

Öyleyse, feminizmler tarihini kaleme alabilmek için hangi tarihe geri dönmemiz gerekir? "Feminist" sözcüğü, fazla kadınsı erkekleri tanımlamaya yarayan tıbbi bir terimi, eşitlik mücadelesi verenleri yermek amacıyla kullanan Alexandre Dumas'nın (oğul) acımasız kalemi aracılığıyla 1872'de Fransızcaya girmiştir. Günümüzde kabul gören, mücadele fikrini de kapsayan anlamıyla ilk olarak Fransız süfrajist Hubertine Auclert (1848-1914) tarafından kullanılmış; sonra tüm Fransa'ya yayılmış; ardından da çoğunlukla bozguncu ve sorun çıkaran yan anlamlarını da yüklenerek pek çok dile geçmiştir. Sözcüğün anlamı ve kullanımı konusunda yaşanan kafa karışıklığı, döneme ve dilsel bağlama göre değişkenlik göstererek varlığını sürdürmektedir.

Öte yandan eşitlik ve özgürlük mücadelesi, bu sözcüğün ortaya çıkışından çok daha öncesine dayanır. 1405 yılında, -19. yüzyıl feministlerinin uzun süre önce keşfettiği- Christine de Pisan ünlü eseri *La Cité des dames*'da (Kadınlar Şehri) zamanının "zayıf cinsi" yeren mizojin önyargılarını çürütmüş; kadın erkek arasında doğuştan gelen bir eşitliği ve bilgiye erişim hakkını savunmuştur. Birçok çalışma onu hâlâ feminizmler tarihinin ilk figürü olarak ele alsa da kimi insanlar fazla siyasi olduğunu düşündükleri "feminizm" teriminin geçmişe dönük kullanımı konusunda ihtiyatlı davranmayı sürdürürler. Aslına bakılırsa, feminizmden ne anladığımızı tanımlamak, terimin ortaya çıktığı tarihten itibaren, oldukça zordur. Önemli olan, her halükârda, olayların Orta Çağ'dan günümüze eşitlikçi bir gelişim sürecinde sorunsuz bir şekilde birbirini izlediği teleolojik bir bakış açısından kaçınmaktır. Zira eşitlik ve özgürlük her coğrafyada ve her tarihte aynı anlamlara sahip olmamıştır. Ayrıca, eril tahakkümün ya da patriyarkanın sürekli yenilenen, diğer hiyerarşi biçimleriyle, dolayısıyla farklı toplumsal ve siyasi çatışmalarla, ihlaller ve hilelerle iç içe geçmiş pek çok şekli vardır. İfade özgürlüğü ya da tam tersi baskı ortamları, tıpkı olası ulusal bağlılıklar gibi, eşitlik ve özgürlüğün ortaya çıkmasına ve gelişmesine etki eder. Fakat feminizmler, barındırdığı çelişiklere rağmen, çevirilerden, kişilerin ve fikirlerin dolaşım imkânlarından, buluşmalardan ve ağlardan beslenen uluslarötesi dinamikler yoluyla mesajlarını yaymaktadır.

Burada esasen, 18. yüzyılda gerçekleşen Amerikan ve Fransız devrimlerinin akabinde, siyasal eşitlik, vatandaşlık, insan hakları ve temel özgürlüklerin sorgulanmaya başlandığı zamanlarda ortaya çıkan feminizmlerle ilgileneceğiz. O zamandan bu yana feminizm, ilkesel bir eşitlik düşüncesinin ve her bireyin doğuştan gelen haklarının tanınması adına; yasal olduğu kadar toplumsal, siyasal, kültürel ve sembolik düzeylerdeki hak taleplerinin somut listesi etrafında örgütlenmektedir. Bunlar; eğitim, çalışma ve vatandaşlık hakkı, aile hayatı ve özel hayat dahil olmak üzere her

alandaki eşitlik, kişiliğe ve bedensel bütünlüğe saygı, çocuk sahibi olma ya da olmama tercihinin ve daha güncel olarak heteroseksüellikle sınırlı olmayan bir cinselliğe saygı; konuşma, yaratıcılık, görünürlük hakkının ve toplum önünde ifade özgürlüğünün tanınması olarak sıralanabilir. Bu hak arayışına; önyargılara, mizojiniye, geleneklere, cinsiyet normlarına ve eşitsizlikleri destekleyen temsillere karşı süren bir savaş da eşlik etmektedir. Feminizmin ve dişillğin ifadesi üzerine durmaksızın çalışmalar yapılmaktadır. Feminizmlerin hedeflerindeki çelişki hemen fark edilir: Kadınların ve dişillğin belli alanlarda (ekonomik hayatta, toplumsal mücadelelerde ya da örneğin sanat, dil ve yazın alanlarında) yenilikler yapması ve tanınabilirlik kazanması ya da yine aynı alanlarda kalıplaşmış olumsuz yargılardan kaçınabilmek amacıyla cinsiyet konusunda kayıtsız, tarafsız bir tavır takınmak söz konusu olabiliyor. Feminist mücadeleye katılan erkekler de benzer hedeflerle yola çıkıyor olabilirler. Hakların ve pragmatik taleplerin ötesinde, yeni ihtimallere açık olabilmek ve cinsiyetler arası farklı ilişkiler ütopyası birçok vakada feminizmleri nitelendirmektedir.

Feminizmlerin çeşitliliğini elimizden geldiğince gözler önüne sermeye çalışacağız. Gizli kalmış alanların ve eşitlik, özgürlük kavramlarının olası yorumlarının çokluğu; bu konudaki akımların zenginliğini ve feminist hareketlerin müphem niteliğini açıklar niteliktedir. İçlerinden bazıları amaçlarını tek bir alanla sınırlı tutarken diğerleri olabilecek en fazla sayıda yenilik yapmayı hedeflemiştir. Tercih ettikleri toplumsal değişimin sınırlı, yenilikçi ya da devrimsel niteliğiyle farklılaşmalarının bir başka etkenidir. Basit yasal ve kültürel dönüşümler mi hedeflenmeli yoksa onları daha kapsamlı bir politik projeye mi dahil etmeli? Böylelikle feminizmlerin esinlendikleri veya bağlı kaldıkları, çok daha kapsayıcı bir siyasi etki alanı gündeme geliyor. Üstlenecekleri birçok sıfat bu tercihlere bağlıdır: anarşist, sosyalist, milliyetçi, sömürgeci, sömürge karşıtı... Ya da dini tercihlere bağlıdır: Hristiyan, Yahudi, Budist, Müslüman feminizmler... Bu sınıflandırmalar

ayrıca; radikal olabilen, kışkırtıcı ya da aksine ılımlı ve temkinli, stratejik, ustaca planlanmış tercihler düzeyinde gerçekleşmektedir. Bu konuda akıllarda kalan tartışmalardan biri de yasalara uymayı tercih eden süfrajistlerle şiddet eylemlerine başvurmuş süfrajetleri karşı karşıya getirendir.

Yaşanan anlaşmazlıklara rağmen bu dağınık eylemci güçleri, ulusal ve uluslararası düzeyde, temel talepleri çevresinde (eğitim, siyasal haklar, aile içi eşitlik, doğum kontrolü ve kürtaj, eşitlik, cinsel özgürlük...) olabildiğince sık bir araya gelirler; elde ettikleri haklar baskının yoğun olduğu veya gerici bir politika izlendiği dönemlerde sorgulansa da bu bütünleşme çoğunlukla başarıyla sonuçlanıyor.

Öncelik verilen temalara göre politik veya sendika temelli ittifaklar, din ya da devlet özelinde gerçekleştirilen ittifaklar ve kadınları harekete geçirme becerileri bu hareketleri büyütmiştir. Bu sebeple, feminist grupların muğlak sınırları, özellikle kadın hareketleriyle beraber, amaçlarına ve onları gözlemlediğimiz perspektife göre değişkenlik gösterir. O halde odak mesafesini hangi ölçüde genişletmek gerekir? Kadınların özgürleşmesine etki eden çeşitli unsurlar söz konusudur ve görünen o ki feminizmler bu alanın tek hâkimi değil. Kadınların bağımsızlık mücadelesine ve cinsiyet temelli eşitsizliklerinin farkına varılmasına katkılarına karşın; etkileri ekonomik ve siyasi gelişmelere, şehirleşmeye, demografiye, dini eğilimlerin olumlu ya da aksine, eşitliğin önüne yeni engeller koyan tavrına da bağlıdır. Yapılan çalışmalar gösteriyor ki kadınların verdiği söylevler, değişimin desteklenmesi ve eşitsizliklerin parçalanmasında etkili olsa da her eylemleri feminist bir öze sahip değildir; örneğin bazı kadın gruplarının kadınların oy hakkı kazanımına, aile içindeki eşitliğe ya da kürtaj hakkına karşı defalarca ayaklandığı olmuştur. Bunun yanı sıra bazı kadın direnişlerinden edinilen tecrübeler feminizmleri beslemiştir. Oldukça sınırlayıcı bir yaklaşımın kendilerini mücadeleden olduğu kadar tarih sayfasından da silmesi

karşısında direniş gösteren Siyah Feministler ya da Güneyli feministler bu konuda dikkat çeken güçlü örnekler olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bugün feminizmler tarihini kaleme almak, benimsemesi gereken birçok öyküyü bir araya getirmeyi ve açıklığa kavuşturuldukları takdirde birden fazla bakış açısının mümkün ve geçerli olabileceğinin anlaşılmasını gerektiriyor. Gözümüzde, gitgide genişleyen ve renkleri soluklaşan eşmerkezli daireler ya da tersine, zaman zaman birbiriyle kesişen dağınık daireler canlandırabiliriz. Hareketin güçten düştüğü ya da dört bir yandan baskılandığı gerileme dönemlerini araştırmak, tanımlamaların ve analiz çerçevelerinin genişletilmesi gerektiğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu tanım ve analizler temel olarak ulusal düzeyde oluşturulmuştur; 19. yüzyıldan itibaren vurgulanan uluslarötesi ve uluslararası dinamiklere rağmen tarihyazımının durumu, "milliyetçi metodolojinin" ötesine geçilmesini zorlaştırmaktadır. Bakış açımızı mekânsal olarak genişletme tercihi, bizleri, feminizmlerin politik dinamiklerine, onları oluşturan bireysel öğelerden daha fazla ayrıcalık tanıyan kadın hakları ve özgürlüğü etrafında gelişen feminist düşünce ve mücadele tarihi üzerine daha kısıtlı bir bakış açısına mahkûm ediyor.

Toplumsal bir düşünce hareketi olarak feminist mücadelenin Fransız ve Avrupa-Amerika tarihindeki hâlâ yeterince bilinmeyen ana hatlarından yola çıkarken, bazı azınlıkları anmaya ve edinilen tecrübelerin, yaşanan tartışmaların, anlaşmazlıkların ve stratejilerin çeşitliliğini küresel düzeyde gözler önüne sermeye önem verdik. Küresel düzeyde işlevini yitiren "feminist dalga" ifadesini bilinçli olarak bir kenara bırakıp, devam eden bir sürecin içinde meydana gelen aykırılıklardan bahsetmek istedik.

Geniş bir zaman dilimini küresel boyutta ve bütüncül bir bakışla ele alma tercihimiz üç büyük kronolojik dönem belirlememizle sonuçlandı. 18. yüzyılın sonundan 1860'lı yıllara kadar, büyük oranda Batılı, farklı kollara ayrılmış, düzensiz ve iyi örgütlenmemiş feminizmler gözlemliyoruz. Bu mücadeleler

ayırımcı rejimlerde, yani cinsiyet eşitsizliğini kurgulayan ve örgütleyen toplumlarda gelişmiştir. Feminizmler kölelik karşıtı mücadeleden esinlenerek, eşit haklar ilkesinin –özellikle de eğitim ve evlilikte– tanınmasını talep eden politik bir “kadın” çevresi yaratmıştı. Ardından, 1860’lardan İkinci Dünya Savaşı’na kadar, kadınların sivil ve siyasi haklarının tanınması adına geniş çaplı ulusal ve uluslararası hareketlerin ortaya çıktığı, yeni kadın ütopyasının yayıldığı bir dönem gelmiştir. Üçüncü olarak, 1945’ten (BM’nin kuruluşu) 2000’li yıllara kadar uzanan dönemde feminizmler hak arayışlarını çoğunlukla kurumsallaşarak sürdürürken 1960’lardaysa, kadınların özgürleşmesini sömürgecilik karşıtı mücadele ve yeni sol çerçevesinde talep eden hareketler belirlemiştir. Bu hareketler cinselliğin, mahrem ve özneliliğin eş benzeri görülmemiş bir biçimde siyasallaşmasını öneriyordu. Yakın zamanlı protestoların temelini de hâlâ bu talep oluşturur. Bu dönemlerin her birinde, kadın hakları ve kadın özgürleşmesi sorunsalı eşitlik ve özgürlüklerin, reformizm ve ütopyanın diyalogunda buluşmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

Cinsiyet Eşitliğini Talep Etmek, Kadınları Özgürleştirmek (1789-1860)

I. Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali'ni İzleyen Süreçte İnsan Hakları ve Kadın Hakları

1. “Kurucu” bir nitelik kazanan eşitlikçi metinler

Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali yeni bir siyasi çağın açılışına önayak olmuştur: Bu çağ sadece eşitlik ve özgürlük değil aynı zamanda olasılıklar çağıdır. Kadınların, “zayıf cinsin” ikincil konumu ve görevleri –ki bu, edebiyatın da büyük ölçüde beslendiği temalardandır– etrafında sürdürdüğü uzun erimli bu kavgarın ilkeleri, insan haklarına saygı ve eril yurttaşlık temelinde kurulan rejimlerle kendini yenilemiştir. Aynı mücadele Çin’de kadınların eğitimini ve ayak bağlama geleneğini merkezine almıştı. Kadınların toplumsal ve siyasal eşitliği meselesi, despotizmin kınanmasıyla ortaya çıkmış ve özel ya da kamusal alanlardaki eril tahakkümü daha da aşikâr kılmıştı.

Fransa’da Poulain de La Barre (17. yüzyıl) ve Madam d’Épinay (18. yüzyıl), Büyük Britanya’da Mary Astell (17. yüzyıl) ve Catharine Macaulay (18. yüzyıl), ABD’de Judith Sargent Murray (18. yüzyıl), İspanya’da Benito Jerónimo Feijoo ve Josefa Amar y Borbón² (18. yüzyıl) gibi cinsiyet eşitliğini savunan büyük isimlere rağmen, Aydınlanma Çağı’nda cinsiyetler arasında anatomi ve fizyoloji kaynaklı doğuştan gelen devasa bir fark ol-

² Offen, 2012.

duğu düşünçesi oldukça yaygındı. Cinsiyet ideolojisi daha kadın dostu bir vurgu edinse de, iki cinsiyet arasındaki farklılığı temel alarak, yasal ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini, kadınların eğitim görmemesini, önce babalarına sonra da eşlerine yasal bağımlılıklarını, onlara açık olan iş alanlarının yetersizliğini ve düşük maaşlarını haklı görür. Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali sırasında bu farklılık temelli ideoloji kendine yeni politik dayanaklar bulmuştur. Niteliklerin ve rollerin ayrımı, mantığı erkeklerin tarafına aktarıp onları toplumsal alanı yönetmeye hazırlarken, kadınları duygusallıkla özdeşleştirerek onları bir eş ve yurttaşların annesi olarak ailevi, toplumsal görevlerle ve evin sorumluluklarıyla sınırlamıştır. Gücün her alandaki erilliği, devrimci ya da cumhuriyetçi yeni düzen açısından vazgeçilmez görülen bir modelin göstergesiydi.³

Mutlak monarşi karşıtı kimi isimlerse kadınların da toplumsal alana dahil edilmesini talep etmekteydi: Fransa'da filozof Condorcet (1743-1794) ve oyun yazarı Olympe de Gouges (1748-1793), Prusya'da filozof Theodor von Hippel (1741-1796) ve İngiltere'de denemeci Mary Wollstonecraft (1759-1797) gibi. Bu öncü isimler, kendilerini ifade ettikleri esnada çoğu zaman destek görmeseler de devrimsel bağlamda, reformcu bir ortamın merkezinde, eşitlikçi bir düşünçenin canlılığını kanıtlamışlardır. Ana önermeleri, kadınların soyut bireyler ve eşitlik talebinde bulunma hakkı olan politik bir ulam olarak ele alınmasına olanak tanır; bu da eril ayrıcalıkların aleyhinedir. Benzer biçimde, kadınların gelişmesine engel teşkil eden kadınlık normları konusunda ürettiği özgün fikirleriyle özellikle Mary Wollstonecraft kendini gösterir. 19. yüzyılın feminist akımları, ilhamını bu kurucu metinlerde bulacaktır.

Condorcet'nin soyut düşüncelerinin aksine, Olympe de Gouges ve Mary Wollstonecraft'ın kaleme aldığı metinler daha çok öznel deneyimlerden beslenir. Biri, evlilik dışı bir ilişkiden doğ-

3 Fraisse, 1995.

muş, tek oğluyla dul kalmış, parasız ve geçimini başkaları aracılığıyla sağlayan genç bir kadın; diğeryse maddi sıkıntılar yaşayan bir ailede dünyaya gelen ve babasından şiddet gören genç bir kadın... Devrim rüzgârıyla, her ikisi de kendi yöntemiyle, erkekleri, mücadelelerine kadın haklarını da dahil etmeye, kadınlarıysa köleliğe varan uysallıklarından dönmeye davet ettiler. Ateist olan Olympe de Gouges, Marie-Antoinette'e ithaf ettiği birkaç sayfa uzunluğundaki *Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi*'nde doğuştan gelen haklardan söz etmiştir. Bu bildirgeyi, 1791 Anayasası'nda kadınların vergiye bağlı oy sisteminden hariç tutulmasına cevaben 1789 tarihli İnsan Hakları Bildirgesi'ni model alarak yazmıştır. İngiliz üniteryen Mary Wollstonecraft ise, ahlaki ıslahatlar ve Tanrı'nın buyruğu olan doğuştan gelen eşitlik adına, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*⁴ başlıklı eserini altı haftada tamamlamıştı. Her iki yazar da küçük burjuvaziye – Mary Wollstonecraft'ın deyimiyle orta sınıfa– mensup kadınların sesi olmuştur. Hatta varlıklı ailelerden gelen kadınların havailik, bayağılık, cehalet gibi kusurlarından yakınmış ve bunların temelinde kadın doğasının değil kadınları toplumsal alana dahil etmeyip “baştan çıkarıcı” bir role hapseden eğitimsizliğin, baskının ve eril zorbalığın olduğunu söylemişlerdir. De Gouges, kaleme aldığı sonsözde doğrudan kadınlara seslenir: “Kadın, uyan artık [...] haklarını bil” Wollstonecraft'sa kadınları, itaatkârlıklarının sorumlusu haline getiren basmakalıp düşünceleri özenle incelemiştir. Kadınları ahlaki olgunluğa ve modernliğe erişmeye teşvik etmiş; Condorcet gibi karma eğitimi desteklemiştir; fakat bu durumu sadece varlıklı sınıflar için öngörmüştür.

Olympe de Gouges ve Mary Wollstonecraft, inanç özgürlüğü (Fransa'da Yahudi ve Protestanların tanınması) ile köleliğin kaldırılmasını savunanlarla aynı söylemlere başvurarak doğuştan gelen haklar olan saygınlık ve mutluluk adına, kadınlar için

4 Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hak-yemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

gerçek bir eğitimden, iş hayatından ve toplumsal, ailevi, politik eşitlikten faydalanabilme hakkı talep etmişlerdi. Eşitlik, bu mücadelede yer almaya çağırılan erkekler dahil olmak üzere tüm toplum açısından yararlı bir unsur olarak sunulmuştur. Bu iki dava insanı, erkeksi kabul edilen ifadeler kullanma riskini göze almaları sebebiyle saygınlıklarını yitirme, alaylara maruz kalma ve dengesiz olarak yaftalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır; kaldı ki 19. yüzyıl feministleri onlara saygınlıklarını geri kazandırana dek, çok sayıdaki aleyhtarın yaptığı da tam olarak buydu. Ama bu riske giren yalnızca onlar değildi. Etta Palm d'Aelders –kendisi, Madam de Condorcet'nin çevresine yakındı– ve Théroigne de Méricourt gibi kimi devrimciler kulüpler kurmuş; halktan kadınlarsa kendi taleplerini dile getirmişlerdi. Devrimci burjuvalar ile *sankülotlar*, Jirondenler ile Jakobenler arasındaki çatışmaların gündemi şekillendirdiği bir dönemde, kadınların düzen karşıtı söylemleri de aynı toplumsal ve politik kopmalar üzerinden ifade buluyordu.

2. Cinsiyet bilinci ve devrimci kadınların birleşmesi

Kadınların seferberliği devrim sürecine kayda değer etkilerde bulunmuştur. Bu seferberlik, cinsiyet eşitliği talebinde bulunmak için elverişli bir ortam yaratmıştır. Kadınlar, maruz kaldıkları tüm sınırlamalara rağmen, bireysel ve kitlesel olarak güçlerini kanıtlamışlardı. Broşürler, mektuplar, dilekçeler yazmış, toplantılarda ve kulüplerde bir araya gelmiş, gösteriler düzenlemişlerdi. Devrim sahnesindeki ani yükselişleri cinsiyet bilincini, yani kendine has bir toplumsal kuvvete, kader ve hedef birliği yapan bir kadın topluluğuna aidiyet bilincini ateşlemişti. Bazı kadın grupları –önemli aktivistlerden Madam Roland ve Louise de Kéralio veya cinsiyet eşitliği davasına ya şiddetle karşı çıkan ya da kayıtsız kalanlar gibi– sadece genel bir politik eğilimle varlık göstermiştir. Bazılarıysa, çok daha ender görülse de, kendilerini bu davaya daha açık bir şekilde adanmışlardı.

Kadınların menfaatleri odaklı talepler, meslek dağılımı özelinde şikâyet defterlerinde* zaten görülebiliyordu; bu talepler karma kulüplerde veya kadın kulüplerinde, sankülot kadınların eylemlerinde de ifade ediliyordu. Tartışmalar meslek edinme hakkı, boşanma hakkı, medeni kanuna dahil olma, mirasın eşit paylaşımı, kız çocukları için eğitim tasarıları ve hatta seks işçiliği ekseninde dönüyordu. Bazı kulüpler seçme hakkının yanı sıra evli kadınlar için boşanma ve medeni kanuna tabi olma taleplerinde de bulunuyordu. Medeni kanun –yurttaşlık hakkının aksine– 1792’de yürürlüğe girmiştir. Kadın sankülotlar arasında en radikal eylemleri Claire Lacombe’un ve Pauline Léon’un liderliğindeki Devrimci Cumhuriyetçi Kadın Yurttaşlar Topluluğu düzenliyordu. Devrim karşıtlarına karşı mücadelede yer almış ve kadınlar için yurttaşlığın iki güçlü simgesini talep etmişlerdi: üç renkli kokart takma hakkı (ki bunu elde ettiler) ve silah taşıma hakkı (bu talep kabul görmedi).⁵

Bu halk ayaklanmaları karşısında, Ulusal Kongre üyeleri 30 Ekim 1793 tarihinde tüm kadın kulüp ve topluluklarının kapatılması adına bir kararname çıkarmıştır. Benzer şekilde, milletvekili Amar’ın hazırladığı raporda, kadınların ahlaki ve fiziksel zayıflıkları ile aile ve ev işlerinden sorumlu olmaları gerekçesiyle her tür siyasi eşitlik düşüncesine kesinlikle karşı çıkılmıştı. Paris Komünü’nün başkanı kongrede bu tutumu, Jirondenleri desteklemesi nedeniyle kasımda giyotinle idam edilen “erkek Fatma” Olympe de Gouges’u hedef göstererek savunmuştu.

Kadın haklarını savunan az sayıdaki entelektüel hümanist topluluk gibi halk tabakasından gelen –ve oldukça alay edilen– kadın hareketi de devrim sürecinin sınırlarını zorlamayı başaramamıştı. Eğitim tasarısı konusundaki muğlak tavır sürdürülmüş, siyasi hak talepleriye reddedilmişti. Cinsiyet eşitliğine ve

* (Fr.) *Cahiers de doléances*: Halkın şikâyet ve dileklerini kaleme alarak vekiller aracılığıyla yöneticilere ilettiği Fransız devlet geleneğidir. (ç.n.)

5 Godineau, 2004.

kadınların kendilerini kamusal alanda ifade etmelerine karşı çıkan bu devrimci muhalefet Fransız Cumhuriyetçi düşüncesinde ciddi izler bırakacaktı.⁶

3. Eğitimde, sivil yaşamda ve siyasette eşitsizlikler:

19. yüzyılda karşılaşılan zorluklar

Önceki yüzyıllarda da çokça tartışılmış olan kız çocuklarının eğitimi meselesi, çoğunlukla dini eğitim çerçevesinde çalışmalar gerçekleştiren ama ilk ve orta kademede kamusal eğitimi de destekleyen 19. yüzyıl feministleri için öncelikli konumunu korumaktaydı.

Evlilik de üzerinde en çok durulan konular arasındaydı: Eşini seçebilmek, evlilik yaşı, maddi düzenlemeler, çeyiz ve evli kadının mallarının idaresi ve hatta çokeşlilik en çok tartışılan meselelerdendi. Kamuoyunun bu konularda fikir sahibi olmasında edebiyatın da payı vardı. Bu duruma örnek olarak, George Sand'ın romanlarında 1804 tarihli Medeni Kanun'un barındırdığı eşitsizlikleri açığa vurması verilebilir. Aynı paralelde hareket eden başka isimler de vardı: 1837'de Fransa'da, Wollstonecraft'tan alıntılar yapan Louise Dauriat gibi.

Bununla birlikte, Napolyon Kanunları önce askeri işgaller yoluyla Avrupa'nın büyük kısmında sonra da sömürgelerde dayatılmış ve 1792'deki kazanımları hiçe sayarak özgürleşme olasılığının önünü kesmişti. Evli kadınlar kendilerini, sadakat ve itaat borçlu oldukları eşlerinin mutlak egemenliği altında bulmuşlar; çocuklar, deliler ve suçlularla adeta bir tutulmuşlardı. Büyük Britanya ve ABD'deki ortak hukuk ile teamül hukuku da bu konuda pek cömert sayılmazdı. Amerikan Devrimi, ulusun annelerine Fransız İhtilali'nden daha iyi davranmamıştı. Burjuvazinin zafer kazandığı toplumlarda süregelen bu temel eşitsizlik, pek çok kadının ayaklanmasına sebep olmuştur.

⁶ Fraisse, 1995, 1998.

Bu sistem eleştirisi Batı dünyasıyla sınırlı kalmıyordu. Mary Wollstonecraft'tan esinlenen Brezilyalı edebiyatçı Nísia Floresta Brasileira Augusta (1810-1885), Latin Amerika'nın bu alanda kurucu metinlerinden biri olan *Droits des Femmes et Injustice des Hommes*'u (Kadın Hakları ve Erkeklerin Adaletsizliği, 1832) yayınlamıştı. Hindistan'da Hindu reformist Ram Mohan Roy (1772-1833), hazırladığı toplumsal ve dinsel reform tasarısına, *sati* geleneğinin (eşleri vefat eden kadınları kendilerini öldürmeye mecbur eden gelenek) ve çokeşliliğin (istisnalar hariç) kaldırılmasını da dahil etmişti. Pers İmparatorluğu'ndaysa Babilik dinine (İslam'dan ayrılıp 1844'te kurulan din) geçen kadın şair ve teolog Tahire (1815-1851), sürgün edilip öldürülmeden önce, benimsediği yeni inanç uyarınca başını örtmeyi ve çokeşliliği reddetmişti.⁷

Asya'dan ve Arap ülkelerinden gelen pek çok gezgin Avrupa'da keşfettikleri cinsiyet eşitliği düşüncesini desteklemiştir. Misyonerlerin faaliyetleri, özellikle de kız çocuklarının eğitimi konusunda gerçekleştirilenler, kimi kadınların, bilgi edinme haklarının farkına varmasını sağlamış ve kadınlara etki eden gelenekler üzerine itirazların yolunu açmıştı.

Sanayileşme ve şehirleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ve işçi kadınlar kadar –evin meleği, ideal eş ve anne, özel ve kamusal alanın ayrımı gibi burjuva kavramları– “yerli” kadınları da etkileyen toplumsal eşitsizlikler aşılması gereken yeni zorluklar olarak baş gösteriyordu. Feminist düşünce, köleliğin eleştirisinden, çoğunlukla sınıfsal ve ırksal eşitsizliklerden, proletaryanın özgürlük mücadelesinden beslenmekteydi. Dolayısıyla, ütöpik sosyalizmle bağlantılı birçok akım, kurulu düzenden kopuşu savunmuş; reformist diğer akımlarsa ahlaki reformları destekleyen dini hareketlerden ve liberal düşünceden doğmuştu.

⁷ Sedghi, 2007.

II. Feminizmler ve Sosyalizmler

1. Ütopik sosyalizmlerin gücü

1820'den itibaren, Fransa'da önce Saint-Simoncuların sonra da Fouriercilerin, Büyük Britanya'daysa William Thompson ve Robert Owen'ın ütopik sosyalizm öğretileri cinsiyet eşitliği sorununu proletaryanın durumuyla beraber ele alan akımlara ilham olmuştur. Birinci Sanayi Devrimi'nin ve kente göçün yol açtığı sosyal eşitsizliklerin karşısında ütopik sosyalist feministler, temelini cinsiyetler arasındaki yeni bağlardan alan radikal dönüşümler önermişlerdir.

İrlandalı William Thompson (1775-1833); Wollstonecraft hayranı, kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisi karşıtı reform hareketinde yer alan Anna Wheeler ile tanışmasının ardından cinsiyet eşitliğini, işçilerin kendi emekleri üzerinde tasarruf hakkı olduğunu savunan kooperatif ideale dahil etmiştir.⁸ Thompson 1825 yılında, kadınlara eşit oy hakkı tanınmasına karşı olan James Mill'e cevaben, giriş kısmında Anna Wheeler'ın bir mektubuna yer verdiği *Appeal of One Half of the Human Race, Women, Against the Pretensions of the Other Half, Men'i* (İnsanlığın Yarısından, Kadınlardan Diğer Yarısı, Erkeklerle Çağrı) yayınlamıştı. Kadınları erkeklerden aşağıda gören tüm savları çürütmüş, eğitimsizlik, ahlakın riyakârlığı ve kadınların –burjuva ailelerde mal gibi alınıp satılan kadınların– sömürüldüğü evlilikler üzerinde durmuştur. Kadınların özgürleşmesinin, önerdiği "yeni toplumsal mutluluk sistemi"nde, Owenist topluluk modelinden esinlenen bir kooperatif düzeninin merkezinde, ev işlerinin ve çocukların bakımının paylaşılmasıyla mümkün olacağını söylemiştir. 1920'li ve 1970'li yıllarda feministlerce yeniden gün yüzüne çıkarılan bu metin, kendi döneminde özel girişimlere önayak olmasa da, sosyalist feminizmin kurucu metinlerinden biri haline gelmiştir.

Saint-Simoncularsa bu durumun aksine, fikirlerini kendi yayınlarıyla ifade edebildikleri özgün bir feminist akım ortaya çı-

8 Prun in Monacelli ve Prun, 2010.

karmuştu. Kont Saint-Simon'un *Le Nouveau Christianisme* (Yeni Hıristiyanlık) adlı kitabından esinlenip, gelişmiş, uyumlu bir toplum inşa etmeyi hedefleyen yeni bir öğreti ve din kurmuşlardı. Arzuladıkları endüstriyel gelişim, kardeşlik ve din temelli yeni toplumsal bağlar, insanın insanı sömürmesi üzerine kurulu değildi; yoksul insanların da, evlilik içindeki konumları seks işçiliğine benzetilen kadınların da özgürleşmesine izin verecek türden bir düzendi bu. Saint-Simoncular, Temmuz Devrimi esnasında toplumun kadın hakları konusundaki duyarlılığının artmasına katkı sağlamıştır; Temmuz Monarşisi de bu duruma dahildir. Kadınlığın özgüllüğünü ve iyileştirici gücünü romantik ve öngörülü bir şekilde göklere çıkarmışlardır. "Yüce babalar" olarak adlandırılan Prosper Enfantin ve Saint-Amand Bazard tarafından kurulan Saint-Simoncu kültte bir Anne, Babanın yanındaki yerini almalıydı. İlk dönemlerde bazı kadınlar öğretilerini işçilere yaymaları için teşvik edilmişti ama hiçbiri Anne olarak seçilme onurunu elde edememişti. Saint-Simoncular, Anneyi Doğu'da bulmaya çalıştılsa da yalnızca Mısır'a birkaç feminist iz bıraktı. Sonuç olarak bu hiyerarşi içerisinde kendi söylemlerini üretmekten mahrum kalan Saint-Simoncu kadınlar, çareyi kendilerine ait bir gazete kurmakta buldular.⁹

Böylelikle iki genç tekstil işçisi, Marie-Reine Guindorf (1812-1837) ve Désirée Véret (1810-1891), kadınlar tarafından hazırlanıp basılan –özellikle de Jeanne Deroin'in katkılarıyla (1805-1894)– *La Femme Libre*'i (Özgür Kadın) 1832'de çıkarmaya başladılar. Suzanne Voilquin'in (1801-1877) yönetiminde, önce *La Femme Nouvelle* (Yeni Kadın) sonra da *La Tribune des Femmes* (Kadınlar Kürsüsü) ismini alan bu gazete; yenilenme hareketine, proletaryanın bağımsızlık savaşına, tiranlığa ve kadınların, özellikle de evli kadınların sömürülmesine karşı mücadeleye katılmak isteyenleri bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Yazarların her biri, yazılarını soyadı olmaksızın, sadece isimleriyle imzalardı. 1831'de, Enfantin'in ten-

9 Moses, 1984; Riot-Sarcey, 1994.

sel zevkler övgüsünün ve çoklu aşklarının yol açtığı skandal ve hizipleşme karşısında gazetenin yazarları, kendilerine yöneltilen ahlaksızlık iddialarını reddetmişlerdi. “Kadınlar topluluğu”nu kabul etmediklerini beyan etmişlerse de devletin Enfantin’e açtığı davada onu desteklemişlerdi. Proletaryanın ve ayrıcalıklı sınıfların birleşmesini teşvik edip kadınların konumunun, özellikle de eşitliksiz evliliklerin reddi ve eğitimle iyileştirilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Kimileri de Enfantin’in öğretisini terk etmiş ve Fouriercilere yaklaşmıştı: Lyon’da, kadınların eğitimi üzerine çalışmalar yapan *Le Conseiller des femmes* (Kadınların Rehberi) (1833-1834) isimli bir mecmua çıkaran Eugénie Niboyet (1796-1883) gibi.

Bu ilk feminist deneyimler sadece gazetecilikle sınırlı kalmamıştı. Pek çok ütopyacı toplulukta yeni cinsiyet ilişkileri deneyimlenmekteydi: Jean-Baptiste Godin tarafından kurulan Fourierci falanster Guise Familisteri ve Robert Owen’ın veya Frances Wright’ın (1795-1852) köleleri kendi emekleri aracılığıyla özgürleştirmeyi hedefleyen Nashoba toplulukları gibi. Ütopyacı özgürlük düşüncesi; toplumsal, siyasi ve özel olanı birbirine bağlıyordu. Üstelik 19. yüzyılın kimi büyük feminist düşünürleri, tıpkı Frances Wright gibi, evlilik dışı ilişkiler kuruyordu. Bazen de ev işleri ve çocuk bakımıyla –ki ideal olanı topluluk tarafından ortaklaşa yürütölmeleri idi– ilgili fikirler ortaya çıkardı.¹⁰

Özgür aşk ilişkilerine girme cesareti gösteren Saint-Simoncu kimi kadınlar açısından bu tecrübe heyecan verici olduğı kadar yıkıcı sonuçlar da doğurmuştur; zira bulundukları dönem böyle aşırılıkları hoşgöröyle karşılamamıştır. *Appel d’une femme au peuple pour l’affranchissement des femmes* (Bir Kadının, Kadınların Özgürleşmesi İçin Halka Çağrısı, 1833) isimli metninde özgür aşkı –çünkü Tanrı, insanları değişken tutkularla yaratmıştı– ve çocukların bakıcılar tarafından eğitilmesini savunan Claire Démar, sevgilişiyle birlikte intihar etmişti. Pauline Roland ise üç farklı babadan doğan çocuklarını tek başına yetiştirmek zorunda kalmıştı.

10 Rossi, 1988.

1830'lu yılların feministleri güç kaybetmeye başlıyordu ve kadınlar ile proletaryanın ezilmesi arasında ayrılmaz bağlar olduğunu düşünen Flora Tristan (1803-1844), toplumu değiştirmek konusunda, kadınların kendi hakları için ayaklanmasından ziyade kurmuş olduğu İşçi Birliği'ne güveniyordu. 1848 Devrimleri'yle (Halkların Baharı) birlikte Avrupa'da umutlar bir kez daha yükseldi.

2. Kadın hakları ve siyasi çatışmalar

Tüm kadınların mücadeleye girdiği 1848 Devrimleri sırasında feministler iki büyük sorunsal etrafında birleşmişlerdi: çalışma ve oy hakkı. Eşitlik mücadelesi veren kadınlar kendi gazetelerini ve kulüplerini kuruyordu. Fransa'da Club de l'émancipation des femmes (Kadınları Özgürleştirme Kulübü), *La Voix des Femmes* (Kadınların Sesi) gazetesi ve kadın atölyeleri çalışma hakkını savunmaktaydı. Çamaşırcı, terzi ve ebe kadınlar iş ve maaşa yönelik taleplerini İkinci Cumhuriyet'in seçilmiş vekillerine bildiriyordu. Seçimler gerçekleştiğindeyse –ki sadece erkekler oy kullanabiliyordu– feminist protestolar oy hakkı üzerine yoğunlaştı. Hatta 1830'un Saint-Simoncu kadınları arasında zaten etkin bir rol üstlenen Jeanne Deroin kendini aday çıkarmaya çalıştı, bu hareketiyle Daumier'nin meşhur karikatürlerine alay malzemesi oldu. 1851'de Pauline Roland'la birlikte hapse atıldığında, İkinci Ulusal Kadın Kongresi'nde bir araya gelen Amerikalı feministlere açık mektup yazdılar.¹¹ Fransız politikalarına karşı milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla bağıntılı olarak, kadınların artık 19. yüzyılın başlarında olduğu üzere –Rahel Varnhagen'inki gibi– görkemli salonların evsahipliğini yapmadığı ve kesin bir şekilde özel alana itildikleri pek çok Alman eyaletinde benzer hareketler ortaya çıkmaya başlamıştı. Yazar ve gazeteci Louise Otto (1819-1895), çıkardığı *Journal des Femmes*'da (Kadın Gazetesi) hem kadınları

¹¹ Anderson, 2000.

hem de cinsiyet eşitliğini meseleye dahil edebilecek bir demokrasiyi savunuyordu. Buna rağmen meclisteki genç vekiller cinsiyet eşitliği sorunsalı karşısındaki çekimser tavırlarını korumaktaydı. Fransa'da kadınların kulüplere girmesi yasaktı, oy hakkı da erkeklerin tekelindeydi. 1848 Devrimleri'yle birlikte bu antidemokratik baskı ortamı, tüm Avrupa'da devrimci feministlerin, bir süreliğine de olsa umudunu kaybetmesine neden olmuştu.¹²

1860'larda yeniden kendini gösteren işçi hareketi de kadınların sorunlarına karşı daha duyarlı değildi. Fransız düşünür Pierre-Joseph Proudhon feminizm karşıtı düşmanca bir tavır takınıyor ve kadınların çalışmasına karşı çıkıyordu. Juliette Lamber (1836-1936) ve Jenny d'Héricourt (1809-1875) yazıları aracılığıyla, Paule Minck (1839-1901) ve André Léo'ysa (yazar Léodile Béra'nın [1824-1900] kullandığı takma ad) düzenlenen büyük toplantılarda gerçekleştirdikleri konuşmalarla ona sert cevaplar vermiştir. Fakat Proudhon'un bu muhafazakâr tutumu, -gelişmeye başlayan ve proletaryanın ezilmesi üzerine incelemelerinde kadınların durumunu da belli bir ölçüde dikkate alan- Marksizme İngiliz ve Alman işçilerden daha çekimser yaklaşan Fransız işçi hareketini derinden etkilemişti. Ütopycı sosyalistlerin aksine, Marksizm cinsiyet eşitliğini devrim sürecinde kilit bir öge olarak görmüyordu. Ekonomik yapıya atfedilen önem nedeniyle kadınların fabrikada çalışması önemli bulunuyor fakat maruz kaldıkları baskılar karşısında gerçekleştirilecek mücadele, çözüme kavuşturulması için komünizmi beklemesi gereken ikincil bir sorun olarak ele alınıyordu. Engels'in aile, Bebel'inse geçmişteki ve kendi kuşağındaki kadınlar üzerine kaleme aldığı eserleri, evlilik ve aile hakkında sosyalist feministlerin de benimsediği bir eleştiri surumaktaydı. Sonuç olarak azınlıkta kalan anarşist hareket özgürlükçülüğün yanı sıra Proudhoncu bir çifte mirasa sahipse de; kadınların özgürleştirilmesi tasarılarında genelde daha radikal olan sosyalizm, toplumsal eşitsizliğe daha duyarsız kalan liberal feminizm karşısında kendi feminist yaklaşımını oluşturmuştu.

¹² Primi, 2010; Offen, 2012.

Bu durumlara paralel olarak, 19. yüzyılın ilk yarısında, ABD ve Avrupa'daki muhalif dini topluluklarda liberal düşünceyi takiben çeşitli reformcu akımlar ortaya çıkmıştır.

III. Reformcu Feminizmler

1. *Dinsel coşku, kölelik karşıtı ve ahlaki reformcu hareket*

Birçok kadın, feminizme duyduğu tutkuyu ve güçlü mücadele becerisini, ABD ve Büyük Britanya'daki muhalif ve ayrıkçı Protestan toplulukların ya da Almanya'daki dini reform yanlısı Katolik ve Protestan cemaatlerin dinsel coşkusundan almıştır. Özellikle de kölelik karşıtı hareketler, pek çok önemli isim için başlangıç noktası olmuştur. Siyahileri savunmada etkili olan kutsal kitap kaynaklı eşitlik ilkesini kadınlar lehine kullanmak için bir neden var mıydı? Kadınların, kölelik karşıtlarının arasında bile ayrımcılığa uğrayıp dışlanmasına neden göz yumuluyordu? Onlar dahi kadınların oy hakkına karşıydı ve söylemlerinin davalarına kara çalmasından çekiniyorlardı. Kamusal alanda konuşma yapmalarını, St. Paul'un kadınların topluluk içinde konuşmamaları gerektiğini bildiren sözlerini hatırlatarak kesin bir dille kınayan büyük dini toplulukların eleştirilerine nasıl karşı koyacaklardı? Bu tarz eleştirilere, böylesi bir sürgüne muhalif kiliselerde dahi maruz kalmak kadın hakları mücadelesine girmek için büyük bir cesaret veriyordu. Kadınlara seçme hakkı tanınması adına ilk hicivlerden birini 1851 yılında Quakerların* arasında kaleme alan İngiliz Anne Knight (1786-1862) ve süfrajist öncülerden Amerikalı Lucretia Mott (1793-1880) ile Lucy Stone (1818-1893) bu duruma örnektir. Ebeveynleri büyük köle sahipleri olan Sarah (1792-1873) ve Angelina (1805-1879)

* Quakerlar, diğer ismiyle Dostların Dini Derneği, barış yanlısı bir Hristiyan mezhebidir. Üyeleri "dostlar" olarak da adlandırılır. (ç.n.)

Grimké, tüm enerjilerini, Dostlar Derneği'nin (Quakerlar) eşitlikçi dini felsefesiyle sıkı sıkıya bağlantılı gördükleri kölelik karşıtı mücadele ve kadın hakları lehine vaizlik yapmaya adanarak amacıyla Presbiteryen aile ortamlarından kopmuşlardı. Sarah, 1837'de, dini bir feminizmin ortaya çıkışına işaret eden *Letters on the Equality of Sexes*'te (Cinsiyet Eşitliği Üzerine Mektuplar) eşitlikçi ve teolojik temelli sağlam bir tez ortaya koydu. Kadınlar ve erkeklerden oluşan bir topluluğun önünde konuşma yapan ilk Afro-Amerikalı kadın Maria Stewart ise köle ve kadın haklarını birbirine eklemlenmişti.¹³ Önemli bir aydın ve gazeteci Margaret Fuller'sa (1810-1850) bu bağı transandantalizm felsefesi yoluyla kurmuştu. Emerson etrafında bir araya gelen bir gruba mensup ve çıkardıkları yayının iki buçuk seneliğine yöneticiliğini üstlenen Fuller, sadece eşit haklar için değil, özellikle içsel özgürlük ile kadınların tinsel ve kişisel bağımsızlığı lehine argümanlarını olgunlaştırmak adına bu felsefeden esinlenmiştir. *Woman in the Nineteenth Century* (On Dokuzuncu Yüzyılda Kadın, 1845) isimli metninde, eşitlik taraftarı kadınların ve ender görülse de çiftlerin kapsamlı portrelerine yer vermeden önce en yaygın feminizm karşıtı iddiaları çürütmüştür: Eşitlikle birlikte kadın evinden kopacaktır, cazibesini ve tatlılığını kaybedecektir, hak savunuculuğu yapmak kadına düşmez vb...

Cinsiyetçi ve ırkçı önyargıların gücüne rağmen, ünlü gezgin vaizler haline gelen Sojourner Truth (yaklaşık 1797-1883) ve Harriet Tubman (yaklaşık 1820-1913) gibi eski köleler, kölelik karşıtı mücadeleyi kadın hakları mücadelesiyle birleştirmişti. Tarihçilerin ilk başlarda unuttuğu bu kişiler, 1970'li yıllarda Afro-Amerikalıların Siyah Feminizmiyle birlikte yeniden keşfedilmiştir. O tarihten sonra da isimleri onurlandırılmış; hatta resmi makamlarca Amerikalı kadınların oy hakkını elde etmesinin yıldönümü vesilesiyle 2020 yılında yirmi dolarların üzerinde yer almaları tasarlanmışsa da Başkan Donald Trump bu düzenlemeyi iptal

13 Kish Sklar, 2000, 2007.

etmiştir. Sojourner Truth'un 1851'de bir kongrede kadın hakları üzerine gerçekleştirdiği konuşma meşhur olmuştur. Okuma yazması olmayan Truth ardında bir metin bırakmadığından, konuşması o dönem basında çıkan yorumlar ile gecikmeli olarak kaleme alınan ve çeşitli çelişkiler barındıran metinler aracılığıyla yeniden oluşturulmuştur. Fakat işin özü şu ki, bu eski köle, topluluk önünde gerçekleştirdiği cinsiyet eşitliğini savunan konuşmasında, kadınları fazlasıyla zayıf gören bir feminizm karşıtlığına cevap vermişti. Kadın bir köle olarak deneyimlerini vurgulamış; kadın, Siyahi ve eski köle olarak edindiği bakış açılarının feminizmle kendine özgü birleşimini paylaşmıştır.

Kölelik karşıtı hareketin cinsiyet eşitliği mücadelesine doğru genişlemesi herkesi memnun etmemiştir, özellikle de İngiltere'de. 1840'ta Londra'da gerçekleşen World Anti-Slavery Convention'da (Kölelik Karşıtları Uluslararası Kongresi), aralarında William Lloyd Garrison'un ve kölelik karşıtı mücadelenin öncülerinden Hicksçi* Quaker vaiz Lucretia Mott'un da bulunduğu Amerikalı kadın temsilcilere söz hakkı tanınmamıştı. O sırada kölelik karşıtı mücadelede yer alan eşiyile balayında olan ve bu muamele karşısında öfkelenen genç Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) bu vesileyle Lucretia Mott ile tanıştı.¹⁴ Sekiz sene sonra da beraber, Seneca Falls adlı, New York'a bağlı küçük bir ilçede, kadın hakları üzerine bir kongre düzenlediler. Bu olay –süfrajistlerin Amerikalı öncülerini tarafından yayılan feminist efsanenin kanıtlanmaya çalışıldığı gibi– Kuzey Amerika feminizminin başlangıç noktası değilse de bu vesileyle imzalanan *Declaration of Sentiments* (Duygular Bildirgesi, 1848) ile taçlanmış bir andır. Söz konusu bildirge, özellikle de Lucretia Mott –ki kendisi Philadelphia'da kölelik karşıtı bir kadınlar topluluğu kurmanın yanında Amerika Yerlileri için de mücadele etmiştir– gibi kölelik karşıtı Quakerlar tarafından hazırlanan çok sayıdaki eşitlikçi metin ve taleplerin

* Quakerlar arasında Elias Hicks'in düşüncelerini benimseyen grup. (ç.n.)

14 DuBois, 1999; Fillard, 2009.

arasında yerini almıştır.¹⁵ Bu şekilde, Elizabeth Cady Stanton'ın mücadelesi de anlam kazandı. Dolayısıyla gelecekte referans niteliğinde bir metne dönüşecek Bildirge, sağlam bir kolektif örgütün temellerini atmıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden esinlenilerek kaleme alınan ve kadınların kamusal alanda her konuda kendilerini ifade etme haklarını olumlayan bu kararlar evlilik kurumunun, boşanma, mülkiyet ve çocukların velayeti konusundaki yasaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Oy hakkı önergesiye en fazla dirençle karşılaşılan maddeydi. Önergenin kabul edilmesinde özellikle Afro-Amerikalı kölelik karşıtı Frederick Douglass'ın (yaklaşık 1817-1895) desteği etkili olmuştur. Özgürlükçü sosyalist ütopyalardan iyice uzaklaşan kadın hakları mücadelesi ahlaki reformdan, kölelik veya alkol karşıtı dini, filantropik uğraşlardan etkilenmekteydi. Buna karşın eylemciler, dindar ve kocasına itaat eden "İdeal Kadın" düşüncesinden aile içinde, kamusal ve siyasi alanda eşitliğe kavuşma arzularıyla –"hamarat" kadın idealine bağlılıkları sürse de– keskin bir şekilde ayrılmışlardı.

2. Liberal feminizmin ortaya çıkışı

Avrupa'da, kadınların maruz kaldığı adaletsizlikler ve önyargıların alenen kınanmasıyla, 1850'li ve 1860'lı yıllarda, liberalizm etkisinde bir dönüm noktasına ulaşılmıştı. Kadın haklarını merkezine alan çok sayıdaki deneme, konferans, gazete ve dilekçe bunun kanıtıdır.

Fransa'da, otodidakt filozof Maria Deraismes (1828-1894), 1868 ile 1870 yılları arasında, İkinci İmparatorluk karşıtı Mason Léon Richer'nin (1824-1911) davetiyle birçok konferans vermişti. Richer'nin siyaset tutkusunu paylaşan Deraismes, Üçüncü Cumhuriyet'in Cumhuriyetçi feminizm sorunsalının merkezine haklar ve eşitlik düşüncesini yerleştirmiştir. Hedefi kadınların

15 Tetrault, 2014.

ikincil konumu konusundaki önyargılarla savaşmak ve Kantçı bir kavram olarak hür iradeli, özgür bireyler fikrini geliştirmekti. Buna göre kadınlar iyi bir eğitim görmeli ve yaşamın, biri kamusal ve eril, diğeri özel ve dişil olmak üzere ikiye bölünmesiyle sınırlanmaksızın kendi kaderlerini tayin edebilmeliydiler. Bu yaklaşım, Paris Komünü'nde etkin bir rol üstlenen André Leo'nun desteklediği sosyalist feminizmden ayrılmıştır. Bu akıma mensup Fransız feministler, Komün'ün vahşice bastırılışından, 1880'deki genel affa uzanan süreçte oldukça olumsuz durumlarla karşılaştı. Daha sonra, ilk karma mason büyük locası olan *Le Droit Humain*'in (1893) kurucularından biri olarak dünya çapında belli bir üne kavuşsa da, eserini 1891'e kadar yayınlamayan Maria Deraismes'in başarısı Fransa'yla sınırlı kalmıştı.¹⁶ Buna karşılık, İngiliz liberal feminizmi, John Stuart Mill (1806-1873) ve Harriet Taylor'ın (1807-1858) eserleriyle uluslararası bir boyut kazanmıştı.

Eşitlikçi liberal düşünce, Mary Wollstonecraft'ın çizgisinde, utilitarizmden etkilenmiş olan üniteryen çevrelerde yayılmaya başlamıştı. *Özgürlük Üzerine*'nin¹⁷ saygıdeğer yazarı Mill, otobiyografisinde ve makalelerinde hayatının kadını olarak söz ettiği Harriet'in ilk eşini kaybetmesinden sonra (1849) onunla evlenerek kurduğu entelektüel işbirliğine açıkça sahip çıksa da, biyografisini yazarlar bu etkiyi hiç ciddiye almamışlardır. Feminist tarihyazımıysa bunun aksine, 1830'dan itibaren Papaz William Fox'un üniteryen grubunda yazarla bir araya gelen Harriet'in ve kızı Helen Taylor'ın, Mill'in kadınlarla ilgili eserlerine sunduğu katkıları vurgulamıştır.¹⁸ Harriet ve John Stuart Mill, 1832 yılında, sadece Mill'in adını kullanarak, evlilik ve boşanma üzerine üç makale yayınladı; 1851'deyse, Harriet, yine Mill'in ismiyle yayınlanan "Enfranchisement of Women" isimli makalesinde

16 Klejman ve Rochefort, 1989.

17 John Stuart Mill, *Özgürlük Üzerine*, çev. Tuncay Türk, Oda Yayınları, 2018.

18 Robson ve Robson, 1994.

Seneca Falls Bildirgesi'ni yorumladı. Harriet'in vefatının ardından, 1869 yılında, gerçekleştirdikleri tüm tartışmaların meyvesi olan meşhur *Kadınların Köleleştirilmesi*¹⁹ yayınlanmıştır. Mill, insanlığın mutluluğa ve modernliğe doğru ilerlemesi adına, kız ya da erkek olmanın, bireylerin artık doğuştan sınıflandırılmadığı toplumlarda eşitliğe engel olmaması gerektiğini savunuyordu. Yazar, önyargı karşısında mantığı savunarak erkeklerin egemenliğini ve kadınların boyun eğerek haklarından feragat etmesini meşru kılan düşünce biçimine karşı da mücadele etmeye çalışmıştır. Kadınların sözde doğalarıyla ilgili basmakalıp düşüncelere karşı çıkan ve kendilerini ifade edip eğitim almalarını savunan yapıt büyük başarı kazanmış tüm Avrupa'da liberal feminizmin ana referanslarından biri haline gelmiştir.

Bunun yanı sıra, eserin teması kimi feminist romancılara ilham olmuştur: Stuart Mill'in arkadaşı İsveçli Fredrika Bremer'in *Hertha'sı* (1856) veya Norveçli Camilla Collett (1813-1895) gibi. Bu romanlar, bağımsızlık ve çok daha özgür bir aşk hayatı isteyen bir kadın bireyselliğinin ortaya çıkmasını önemseyen pek çok nesilde iz bırakmıştır. Bu özgürlük ihtiyacı, kısa zaman sonra, eşitlik ve kadın hakları için gerçekleştirilen ilk ayaklanmalarda yankı buldu; çünkü –özel girişimler çoğaldığı için kızların eğitimi sorunsal dışında– kamusal ve siyasi anlamda pek de ilerleme kaydedilmiyordu.

¹⁹ John Stuart Mill, *Kadınların Köleleştirilmesi*, çev. Ahmet Özcan, Bilge Kültür Sanat, 2019.

İKİNCİ BÖLÜM

Uluslararasılaşma Dönemi (1860-1945)

I. Ulusal ve Uluslararası Alanda Toplumsal Dinamikler

1. Bağımsızlık peşinde

1860'dan 1940'a uzanan dönemin feminizmlerini, kadın hakları konusunda ilerleme kaydedilmesi adına faaliyet yürüten ulusal ve uluslararası kolektif yapıların gelişimi şekillendirmişti; bu süreçte "kadın meselesi" toplumsal bir tartışma konusu haline gelmiştir. Feminizmler, Amerika'da İç Savaş'ın ardından farklı eyaletlere, 1860'dan itibaren tüm Avrupa'ya, sonra da sömürge imparatorluklarına yayılmıştı. Bu duruma "feminizm" sözcüğünün önce Fransa, Avrupa ve ABD'de; ardından Latin Amerika, Orta Doğu ve Asya'da yaygınlaşması eşlik etmiştir. Feminizmler, nerede olduğundan bağımsız bir şekilde, onları küçümseyen çok sayıda kişi tarafından ithal düşünceler olmakla itham edilmiştir. Gerçekten, ulusal ve uluslararası düzeydeki toplumsal, ekonomik ve politik dönüşümlerle, gitgide daha fazla kadının cinsiyet eşitliğine bağlılığını duyurduğu daha bireyci, kentsoylu yeni bir orta sınıfın ortaya çıkışıyla yakından ilişkiliydiler. Hayatlarını kazanma zorunluluğu veya arzusunun yanında potansiyellerine ve hayallerine konulan sınırları da en çok bu kadınlar hissetmekteydi. Kısmen feminizmin kazanımlarıyla mümkün olan, kızların ilk ve orta öğretimde aldıkları eğitimdeki gelişmeler ve üniversiteye girebilmeleri, liberal ya da üçüncül sektörden meslek kollarında yer edinmeleri sadece elit kesimi etkilemiş olsa da konuya duyarlı kadın sayısını artırmaya yaramıştı. Öte yandan

işçi sınıfından gelen kadınlarsa, işçi ve kadın olarak maruz kaldıkları bu iki yönlü sömürüye karşı çıkıyorlardı. Eğitimdeki ve iş fırsatlarındaki eksikliklere, düşük maaşlara, vatandaşlık haklarından mahrum kalmaya, evlilikte erkeğe, çocuk konumuna indirgenmiş kadın üzerinde tam yetki tanıyan yasal durumlarına, boşanmanın ve doğum kontrolünün yasaklanmasına nasıl dayanılabilirdi ki? Peki ya bunların toplumsal kaidelere dönüştüğü yerlerde çokeşli ve nikahsız yaşamak? Kamusal alanda en basit bir hareketi dahi edep, din ve ahlak adına kısıtlayan, kadınlığı itibarsızlaştıran kalıplaşmış yargılar nasıl kabul edilebilirdi? Söyledikleri hiçbir şeye kulak asılmamasına nasıl tahammül edeceklerdi? Bu eşitsizlikler farklı bağlamlarda ve görece tüm alanlarda kendini göstermekteydi. Kadın hakları çerçevesinde gerçekleşen kitlesel ayaklanmalar büyük bir yankı uyandırmıştı. Bundan böyle, toplumsal ve politik bir hareket olarak geniş çaplı eylemlerle kendilerini göstereceklerdi.²⁰

Liberalizmin ve demokratikleşmenin ulusal ve uluslararası boyuttaki uzun soluklu hareketlere alan tanıdığı coğrafyalarda, kadınlar cinsiyet eşitliğinin yasalarda yer alması ve kadınların en baskıcı cinsiyet normlarına karşı kitlesel ve bireysel bir bağımsızlık elde etmesi adına savaş veriyordu. Sosyalist, devrimci, sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketler veya diktatörlük karşıtı protestolar da feministlerin hak talebinde bulunduğu alanlar arasındaydı. Kadın hakları hareketleri Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla, sömürülen ülkelerde toplumsal adaletsizlik eleştirisi ve emperyalizm karşıtlığıyla, demokrasi mücadelesiyle bağlantılı olarak, cinsiyet eşitliği konusuna çoğunlukla çekimser yaklaşan dini ve siyasi kültürle ve geleneklerle işbirliği yapmak durumunda kalmıştı. Fakat bu hareketler mizojinin yanı sıra anneliğe, fedakârlığa verilen değerle ve vatana ya da tanrısal güce sadakatle karşı karşıya geliyordu; ki yine de pek çok femi-

20 Pietrow-Ennker ve Paletschek, 2004; Gubin vd., 2004; Lavrin, 1995; Rochefort in Fauré, 1997; Bard, 1995, 2015; Chaperon, 2000.

nist –özgürleştirici yanlarına tutunarak– bu nitelikleri benimsemeye çalışmıştır. Modernlik ve ilerleme idealleriyle bağdaşan bu hareketler, evrenselcilik (bireyin yararına) ve farklılık feminizminin (dişil niteliklerin yararına) odağında gelişen fikirlerin bir araya gelmesiyle giderek daha fazla kadını ve –çok daha az sayıda– erkeği yanına çekmiştir. Gelişimleriye, tarihsel kırılmalarla, ulusal bağımsızlık ve devrimlerle, ekonomik krizlerle kurdukları sıkı bağlar sebebiyle süreklilik arz etmemiştir. İtalya, Almanya, Portekiz ve İspanya’daki totaliter rejimler, diktatörlükler, siyasi baskı dönemleri veya askeri çatışmalar ayaklanmaları çoğu zaman hükümsüz kılarsa da sonlarını getirememiştir.

Bağımsızlık peşindeki feminist hareketler, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün gazete çıkarmaya ve birlik kurmaya izin verdiği yerlerde tekrar tekrar doğmuşlardır. Burada birlik kurmaktan kasıt siyasi partiler değil, genelde her biri bir liderin veya belli bir talebin etrafında birleşen, bazen birbiriyle rekabete giren, az ya da çok sayıdaki dağınık girişimleri bir araya getirmiş kolektif yapılarıdır. Müşterek fikirlerin yayılmasında basın önemli rol oynamış ve siyasi bir bağ kurulmasına yardımcı olmuştur. Aktivizm araçları birbirine benziyordu: Basın dışında dilekçeler, romanlar, afişler, broşürler, şarkılar, şiirler, mitingler, konferanslar, sokak gösterileri (20. yüzyılda) ve kongrelerden yararlanılmaktaydı. ABD’de, 1848 Seneca Falls Kongresi’nden beri düzenli olarak yeni kongreler gerçekleştiriliyordu ve bu durum İç Savaş’ın (1861-1865) süreci kesintiye uğratmasından sonra da devam etmişti. Ayrıca, Avrupa’da 1860’lardan itibaren, Latin Amerika ve Asya’daysa 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında, ulusal niteliği gazetelere atılan başlıklarla sık sık vurgulanan birçok topluluk ortaya çıkmıştır. Kolektif enerji, uluslararası feminist gündem tarafından harekete geçirilmekteydi. Böylece ilk toplanmalar John Stuart Mill’in, tüm Avrupa dillerine, özellikle Şilili aydın Martina Barros de Orrego (1850-1944) tarafından İspanyolcaya (1873) ve hatta Meiji Dönemi’nde Japoncaya çevrilen *Kadınların Köleleştirilmesi* adlı eserinin etrafında gerçekleşmişti.

Birçok aktivisti kolektif eyleme bağlayan çalışma alanları halihazırda mevcuttu: kız çocuklarının eğitimi mücadelesi (Hıristiyan misyonerler de bu konuyla ilgilenmişlerdir), edebi çevreler, filantropi veya hayır işleri, alkolizm karşıtı mücadele, ahlak veya cezaevi reformları, pasifizm, kölelik karşıtı mücadele ve 1875'ten itibaren de Büyük Britanyalı Josephine Butler'ın kurmuş olduğu International Abolitionist Federation (Uluslararası Köleliğin İlgası Federasyonu) tarafından yürütülen, seks işçiliğinin yönetmeliğe bağlanmasına karşı mücadele gibi. Sendikalar, demokrasi, ulusal bağımsızlık, devrimci mücadele, sosyalizm veya komünizm adına yürütülen siyasi faaliyetlerin yanı sıra eşitlikçi nitelikte olduğu savunulan dini yönelimler de etkili unsurlardandı. Bu örneklerin çeşitliliğine bir de topluluklarda karmaşaya ve sıkıntıya neden olan sosyal, ırksal, dinsel ve kültürel ayrışmalar ekleniyordu. Bu durumda kadınlar arasında toplumsal bir dayanışma oluşturmak daha da büyük önem arz ediyordu. Kaynağını liberal düşünceden alan hareketler, evrensel tınya sahip bir kızkardeşlik ideali yaşatmak arzusuyla kadın haklarının hukuki; soyut bir "kadınlar" topluluğununsa politik ulamını oluşturmaktaydı. Getirilen öneriler, kadınlar arasında bir dayanışma kurmanın imkânsızlığı yönündeki genel yargıya ve maruz kaldıkları ayrımcılığın yok sayılmasına karşı çıkıyordu. Kolektif kimliğin aracısı haline gelen ve egemenlik kurmayı değil, kadınların ayrımcılık gördüğü her alanda güç ilişkilerini dengelemeyi amaçlayan kadın hareketleri sosyalliğin, dayanışmanın ve uluslararası feminist kültürlerin buluşma noktasıydı. Genelde karma bir yapısı olmadığı düşünülse de, aslında erkek üyeleri de vardı: Nadiren lider konumuna geçmelerine rağmen hareket içerisinde faaldiler, eylemci kadınların -cinsiyet eşitliği mücadelesinin insani, ahlaki veya politik boyutundan etkilenmiş- eşleri veya sevgilileri de harekete dahil olabiliyordu. Üstlendikleri aracı rolü, salt erkeklere açık olan bazı entelektüel ve politik çevrelere, aynı zamanda kitle iletişim araçlarına ulaşabilmek açısından çok önemliydi.

Ortaya çıkan bu bağımsız hareketler karşısında eşzamanlı olarak örgütlenen toplumsal, siyasi ve dini güçler, kadınları da kendi saflarına çekmeleri gerektiğinin –bu, kadınlara vatandaşlık hakkı tanıdıkları anlamına gelmese de– farkına varmışlardı. Örneğin Katolik kadınlardan, kilisenin gelenekler ve ahlak üzerindeki hâkimiyetini yadsıyan laik feminizmlere karşı durmaları isteniyordu.

Öte yandan çeşitli sosyalist hareketler de kadınları seferber etme gayretindeydi. Kongrelerinde cinsiyet eşitliğine ilkesel olarak defalarca sahip çıkmış ve reformları desteklemiş olsalar da ilk sıraya sınıf mücadelesini ve antikapitalizmi koyuyor; burjuvalar ve işçiler arasındaki sınıf farklılıklarını aşılmaz görüyorlardı. Burjuva olarak nitelendirilen liberal feminizm karşıtlığı, özellikle İkinci Enternasyonal ve Alman sosyalistlerce teşvik edilen derin ve büyük ölçüde uluslararası bir ayrışma yaratmaya başlamıştı. 1892 yılında *Eşitlik* isimli yayını çıkarmaya başlayan Clara Zetkin, 1907’de Stuttgart’ta toplanan Socialist International Women’da (Uluslararası Sosyalist Kadınlar Kongresi) sosyalistleri, feminist hareketi reddederek oy verme hakkını savunmaya çağırıyordu. Mesele aynı zamanda kadın işçileri örgütlemektir ki Alman sosyalistler bunu Avrupa’da eşi benzeri görülmemiş bir ustalıkla gerçekleştirmiştir. Bazı aktivistler, feminizmlerini sosyalizmle uzlaştırmaya çalıştıysa da siyasal ve sendikal mekanizmalar sadece bağımsız eylemlere değil, feministlerin giderek artan sorgulamalarına ve radikal veya liberter tınılı buldukları girişimlerine karşı da genelde düşmanca bir tavır sergilemekteydi. Rus Devrimi ve komünist partilerin kurulmasıyla beraber bu ayrım daha da belirgin bir hal almıştı. Komünistlerin önceliklerine göre; liberal ülkelerdeki feministlerle eğitim, iş hayatında eşitlik, medeni ve siyasi haklar, aile yapısı, ev işleri ve annelik özgürlüğüyle ilgili bazı reformlar konusunda uzlaşmaya varmak mümkün olabilecekti; fakat bu durum Stalin’in 1930’larda doğum oranını artırmaya yönelik teşviklerinden önceydi.

Komünist rejimler eşitlik taleplerinin bir kısmını hayata geçirmiş olsa da; bu, kadınların özgürleşmesi veya patriyarkal gücün yıkılmasıyla ilgisi olmayan otoriter kolektivist siyasi projeler kapsamında gerçekleşmişti. Alman Rosa Luxemburg, Rus Alexandra Kollontay veya Qui Jin (1875-1907) gibi Çinli devrimci öğrencilerin “yeni kadın” odaklı eşitlikçi ütopyaları, bu rejimler kurulup ekonomik ve ideolojik atılımlarda bulunmak devletlerin tek önceliği haline gelince başarısızlığa uğramıştı. O halde, bağımsız feminist girişimlerin diğer tüm özgür siyasi güçler gibi baskılandığı bir ortamda bu ülkelerin veya 1930’larda Beyaz Devrim esnasında İran’ın uyguladığı politikaları nasıl adlandırmalı? Bir “devlet feminizmi” mi söz konusuydu? Bu otoriter eşitlikçi politikaları, eğitim gibi bazı alanlardaki somut katkıları yadsınmaksızın, feminist özgürleşme tasarısından ayrı tutınak daha yerinde olacak. Öte yandan, demokrasi bağlamında solun sosyalist ve komünist ya da sömürge karşıtı siyasi güçleri, cinsiyet eşitliğini sağlayacak yasal reform tasarılarını gerçekleştirmek açısından vazgeçilmez bir destekti. Buna karşın konu kolektif ve bağımsız kadın kimliğini güçlendirecek ortak eylem ve temalara geldiğinde sayısız hayal kırıklığı yaşanıyordu.²¹

Kadınların hak mücadelesinin büyümesi, ılımlı politik çevrelerden –hatta muhafazakârlardan– gitgide daha fazla kişinin desteğiyle sonuçlanmıştı: Bu akımların nitelikleri de tarihyazımı açısından tartışma konusu haline gelmiştir. Bazı feministler dini bir sancağın altında toplanmış ve Katolik, Protestan veya Yahudi kadınları harekete geçirmişlerdi. ABD’de, 1893’te, National Council of Jewish Women (Yahudi Kadınlar Ulusal Konseyi), 1912’de de International Council of Jewish Women (Yahudi Kadınlar Uluslararası Konseyi) kurulmuştu.²² Müslüman, Konfüçyüsçü, Hindu ülkelerdeyse feministlerin dini gelenekle aralarına bir anda mesafe koyduğu durumlar ender görülürdü; hatta ciddi eleştirilere

21 Jayawardena, 1986; Offen, 2012.

22 Las, 1996.

maruz kalsalar da, dinlerinin eşitlikçi taleplerle uyum içerisinde hareket edebileceğini düşünüyorlardı. Dinsel muhafazakârlıklar karşısında, özellikle de Avrupa ve Güney Amerika'nın Katolik çevrelerinde, antiklerikal feministlerin tutumu genelde din karşıtı bir tona bürünmüştü.

1930'lu yıllarda, milliyetçi ve hatta nasyonal sosyalist akımların girişimleri feminizmi ele geçirmişti.²³ Bu teşebbüsler daha ziyade dışlandıkları ve reddedildikleri politik toplulukların ırkçı söylemlerini kullanmaya devam eden şahıslardan kaynaklanıyordu ve otoriter rejimlerin yararına, ayrıcalıklı bir kadın topluluğunun durumunu iyileştirmekten ötesini tasarlamıyordu.

Tüm bu çeşitliliğe rağmen, kadınların hak mücadelesi hem ulusal ölçekte örgütleniyor hem de uluslararası yapılar oluştuyordu.

2. Uluslararası yapılar

19. yüzyılın ilk yarısında da var olan uluslararası dinamik; yapılan çeviriler, önemli kişilerin gerçekleştirdiği seyahatler, sürgün, kongrelerdeki fikir alışverişleri, ana akım medyada çıkan yorum ve fotoğraflar yoluyla sürekli güçleniyordu. Birçok aktivist, (Japonya dahil) Protestan hareketten ilham alan "ölçülülük" adına veya seks işçiliğinin mevzuata uygun hale getirilmesi karşısında ortaya çıkan hareketler yoluyla uluslararası yapıları zaten tecrübe etmişti. Feminist düşünce ve deneyimler uluslararası kongreler vasıtasıyla yayılmaktaydı. Bu kongrelerden ilki, Fransız öncülerden Léon Richer ve Maria Deraismes'in girişimiyle 1878 yılında Paris'te gerçekleşmişti. Bundan on yıl sonra, Seneca Falls'un kırkıncı yılı kutlamaları sırasında, Amerikalı kadınlar, tüm ülkelerdeki temsilcilikleri birleştirmeyi hedefleyen International Council of Women'ı (Uluslararası Kadın Konseyi) kurdu. May Wright Sewall (1844-1920) –ABD'deki gibi– çok farklı dini,

23 Meyer in Farges ve Saint-Gille, 2013.

insani veya partizan duyarlılıklara sahip büyük bir kadın hareketi örgütlemek amacıyla Avrupa'yı baştan başa katetti. Bu girişimler; kendini ılımlı, hatta muhafazakâr göstererek, sadece ödevler değil haklar üzerine de düşünmeyi sonunda kabul eden yardım derneklerinin (en kalabalık olanların) bir araya gelmesini sağlamıştı. Bu da kadınlar ve cinsiyet eşitliği üzerine yasal projeler yürütme olasılığını güçlendirmişti. Fransa'da eşitlikçi feministlerle birleşme kararı alan Yahudi ve özellikle –Amerikalı liderlere dini açıdan yakınlık hissedenden– Protestan filantropistlerdi; Katolikler ise özellikle Yahudi düşmanlıkları dolayısıyla daveti reddetmişlerdi. 1914'te, yirmisi Avrupa ve Kuzey Amerika'da, üçü de bu sınırların dışında (1899'da Avustralya'da, 1901'de Arjantin'de, 1913'te Güney Afrika'da) olmak üzere yirmi üç ulusal konsey kuruldu ve 1939'da da bunlara tüm Avrupa'da, Latin Amerika'da (1926'da Peru, 1927'de Brezilya) ve Güneybatı Afrika'da (1938) on üç konsey daha eklendi.²⁴ Uluslararası Kadın Konseyi, aristokrat veya yüksek burjuvaziden kadınların liderliğinde; sivil haklar, barış, sağlık, seks işçiliği, göç ve hatta su kirliliği (1933) meselelerine daha geniş bir ulusal ve uluslararası kitleyi çekmeyi mümkün kıldı. Konseyin, özellikle siyasi meselelerdeki fazla ihtiyatlı tutumundan tatmin olmayan Lida Gustava Heymann (1868-1943) ve Anita Augspurg (1857-1943), 1902 yılında, –resmi olarak 1904'te kurulacak olan– International Alliance of Women'ı (ki sonradan Uluslararası Kadın Birliği adını alacaktır) kurmayı teklif etmişlerdir. Amerikalı Carrie Chapman Catt'in (1859-1947) 1904'ten 1923'e kadar başkanlık yaptığı birlik, *Jus Suffragii* isimli bir dergi yayınlamış ve iki yılda bir kongre düzenlenmiştir. Erkek aktivistlerse, birçok ülkeye yayılan Kadınlara Oy Hakkı İçin Uluslararası Seçmenler Birliği'ni, 1909 senesinde Londra'da kurmuşlardır. Birliğin farklı temsil kollarına ayrılması, pek çok ülkede oy hakkı mücadelesine canlılık kazandırmıştır. Fransa'da 1909 yılında, *La Française* dergisinin yöneticisi Jane Misme'in ve

²⁴ Rupp, 1997.

Léon Blum hükümetince 1936 yılında müsteşarlığa atanan üç kişiden biri olan Cécile Brunschvicg'in etrafında bu mücadeleye katılanlar örnek verilebilir. Uluslararası süfraj hareket, diğer öncü hareketlere kıyasla daha az bireyci argümanlar geliştirmiş, "toplumsal musibetlere" karşı mücadele etmek adına kadınların ev idaresindeki becerilerini ön plana çıkarmıştır. Uluslararası Kadın Konseyi'nden daha büyük bir yayılım gösteren Kadınlara Oy Hakkı Uluslararası Birliği, özellikle de konseyin kapsamı dışında kalan Küba, Çin, Rodezya, Mısır, Suriye ve Türkiye gibi birçok ülkede, 1913'te yirmi altı, 1929'daysa elli bir²⁵ üye topluluğu bünyesinde barındırıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok kadının siyaseten eşit haklar kazanmasıyla birlikte birlik, programına vatandaşlık haklarını ve pasifizmi de ekledi. Uluslararası sahada da bölgelere ayrılarak çalışmaya daha çok önem vermeye başladılar; böylece Latin Amerika'daki ilk Uluslararası Feminizm Kongresi 1910 yılında Buenos Aires'te toplandı.²⁶ 1928'de Pan Pasifik Kadınlar Birliği, 1931'de Britanya Hindistanı aktivistlerince örgütlenen ve Asya'nın dört bir yanından feministleri bir araya getiren topluluk ve 1935'te kurulan Afrika Ulusal Kadın Konseyi gibi bir takım ağlar da kurulmaktaydı ABD'de de 1922 yılında Pan Afrikancı bir bakış açısıyla Afro-Amerikalı kadınlar tarafından Uluslararası "Koyu İrk" Kadınlar Konseyi kurulmuştur.

Askeri çatışmalar, enternasyonalizmin zor sınavlara tabi tutulmasına neden oldu. 1914'te, feministlerin büyük çoğunluğu vatanperver faaliyetlere giriştiler. Bununla birlikte kimi pasifistler, 1915'teki La Haye kongresinde bir araya gelmeyi kabul etti ve bu buluşmadan faşizme ve Nazizme karşı mücadele eden, daha radikal ve önce sosyalistlere sonra da komünistlere yakın bir feminist duyarlılıktaki Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadın Birliği (1919) doğdu. Bu uluslararası feminist yapı, birçok önemli ismin toplumsal sorunlar komisyonu etrafında eyleme geçtiği

²⁵ Rupp, 1997.

²⁶ Lavrin, 1995.

(özellikle de kadın ticareti karşıtı mücadele, evli kadınların vatandaşlığı, kadınların polisliğe kabulü gibi konularda) yeni Milletler Cemiyeti'ni de beslemiştir. 1937'de kadının konumunu ele alan bir komisyon kurulduysa da cinsiyet eşitliği kurucu bir ilke olarak kabul edilmemiştir.

Çok sayıda iç bölünmeyle zayıflatılmalarına karşın bu kuruluşların gerçekleştirdiği hukuki çalışmaların ve soruşturmaların altını çizmek gerekir. Yaşanan siyasi anlaşmazlıklara ve çoğunluğu 1914 öncesi Amerikalı ve Avrupalı elit sınıftan çıkmış liderlerin yaşlanmasıyla artan kuşak çatışmalarına ek olarak kızkardeşlik, toplumsal, ırksal ve sömürge kaynaklı gerilimlerle de sınanmaktaydı. Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkelerinin bütünleşmesini sağlamak pek de kolay değildi. Üstelik Avrupa'nın emperyalist ideolojisinin zaferi, özellikle de iki savaş arası dönemde, pek çok sömürgecilik sonrası çalışma tarafından "sömürgeci feminizm" veya "emperyal feminizm" olarak adlandırılan muğlak feminist stratejiler ortaya çıkarmıştır.²⁷ Üstünlüklerinden emin Avrupalı feministler, sömürge topraklarında kendi becerilerini ve Batı'nın uygarlaştırma misyonuna sağlayacakları katkıyı sergileme olasılığı görüyordu. Batı ve beyaz ırk temelli bir tahakkümün gerekliliğine duydukları inanç, kültürleri tarafından cehalete mahkûm edildiklerini düşündükleri yerli kadınlarla ilgili oryantalist ve basmakalıp yaklaşımlarını güçlendirmiştir. Maternalist ya da düpedüz sömürgeci tutumları nedeniyle, sömürge toplumlarda yaşanan diğer adaletsizliklere ve oradaki kadınların sömürge karşıtı direnişlerine kayıtsız kalmışlardır. Yine de feministler eğitim, kendini geliştirme ve iş imkânı gibi meselelere kayda değer etkilerde bulunmuş olabilirler. 1888 ile 1892 arasında Cezayir'de yaşayan Fransız süfrajist Hubertine Auclert (1848-1914) gibi kimi kadınlar yaşanan ırkçılığı ifşa etmiş, 1893'ten itibaren Hindistan'da yaşayan teozof Annie Besant (1847-1933) gibi kimi

²⁷ Burton, 1994.

kadınlarsa sömürge karşıtı mücadeleye katılmıştır.²⁸ İki savaş arası dönemde, Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadın Birliği içindeki sömürge karşıtı tutum, özellikle de birliğin Fransız bölümünde veya sömürgelerin temsilcileri aracılığıyla daha da belirgin bir hal almıştı. Fakat eşitlikçi programın sömürgelerdeki kadınları kapsayacak şekilde genişlemesini ve sömürgelerdeki şubeleri Avrupalı olmayan temsilcilerin sorumluluğuna vermeyi kabul ettirmek zordu.

Peki, feminizmler, bu şartlarda, etki alanları içerisinde veya sömürge bölgelerinde nasıl geliştiler? Uzun zaman değeri bilinmemiş, gözardı edilmiş veya doğdukları toplumlarda yabancı addedilmiş bu feminizmler Batılı militanlarla kurulan temaslarla şekillenmiş ve kendi ulusal tarihlerinde yer edinmiştir.

3. Feminizmler, milliyetçilik ve sömürge karşıtlığı

Kadınların hak mücadelesi, Avrupa'nın tahakkümüne karşı çıkan ülkelerin çoğunda birbiri ardına yükselmeye başlamıştı: Hindistan'dan Orta Doğu'ya ve Kuzey Afrika'dan, Çin'den, Japonya tarafından -1905'ten 1945'e kadar- sömürgeleştirilmiş Kore'den geçerek İran'a uzanan bir direniş. Bu mücadeleler Batı'nın modernliğini kendi kültürlerine ve ulusal tasarılarına uyarlamayı arzulayan edebi, felsefi ve siyasi akımlar aracılığıyla aktarıldı. Fakat bu tercihler konusunda fikir birliğine varmak oldukça zordur; birçok milliyetçi bu duruma şiddetle karşı çıkmaktaydı. Varlıklarını gerekçelendirmek adına kadınların dini kurallar ve patriyarkal âdetler dolayısıyla aşağılandığı savını kullanan sömürgeci tahakküm karşısında, eşitlik sorunsalı Batı kaynaklı bir tehdit olarak görülmüştür. Bunu yanı sıra eşitlik, siyasi mücadeleye verilen öneme oranla çok daha değersiz bir konu olarak da görülebiliyordu. Bu çelişkilere rağmen feminist hareketler, eylemcilerin düşünsel anlamda geliştiği eylem alanlarının merkezinde doğmuştur.

28 Jayawardena, 1995.

Mısır, Britanya hâkimiyeti karşısında savaşın merkezinde doğmuş çarpıcı bir feminizm örneği sunar.²⁹ 1890'lardan itibaren, pek çok edebiyat ve yazılı basın çevresi, zengin ailelerden gelen kültür düzeyi yüksek kadınlara haremden çıkma, bir araya gelme, fikir alışverişi yapma, üretilenleri yayınlama ve insanlığa hizmet edebilme olanağı tanımıştır. Bu kadın girişimlerine eşzamanlı biçimde, reformist bir aydın olan Kasım Emin (1865-1908), 1899 senesinde, zamanın Mısır müftüsü Muhammed Abduh'un savunduğu gibi yeniden yapılandırılmış bir İslam görüşü çerçevesinde *La Libération de la Femme* (Kadının Özgürleşmesi) isimli büyük bir eser yayınlamıştı. Kadınlar eğitim alabilmeleri için özel alana hapsedilmekten kurtarılmalı, kapanma zorunluluğunun önüne geçebilmelerine ve şayet gerekliyse hayatlarını çalışarak kazanabilmelerine olanak sağlayacak nitelikli bir öğrenime ve daha iyi bir toplumsal konuma kavuşmalıydılar. Kasım Emin, kitabının neden olduğu infiale, 1900 yılında, Condorcet ile Stuart Mill çizgisinde ilerlediği ve Aydınlanma Çağı felsefesi ile Avrupa liberal düşüncesi lehine iddialarında daha radikal bir tutum sergilediği ikinci denemesi *La Femme Nouvelle*'le (Yeni Kadın) cevap vermiştir. Getirdiği öneriler, yarattıkları infiale rağmen, Arap dünyası ile Pers İmparatorluğu'nda düşünce biçimlerini beslemiş ve dönüm noktası olmuştur. Fakat feminist mücadele ancak 1920'lerde, kadınların da varlık gösterdiği –sokak gösterileri de buna dahildir– ulusal devrim sırasında örgütlenebilmiştir. Savaş öncesinde edebi çevrelerde ilerlemeci düşüncelerle tanışmış olan Hüda Şaravi (1879-1947) de bu kadınlardan biriydi. Kadınlara oy hakkı tanımayan yeni anayasa nedeniyle hayal kırıklığına uğrayan Şaravi 1923'te Saiza Nabarawi (1897-1985) ile birlikte l'Union féministe égyptienne'i (Mısır Feminist Birliği) kurdu. Birliğin isminin kültürlü üst sınıfların dili Fransızca olarak kaydedilmesi, "feminist" sözcüğünü açıkça kullanmaya imkân tanımıştır. Programları, bir bölümü milliyetçiliğe diğer bölümüyse özellikle eği-

29 Badran, 2009.

tim ve vatandaşlık hakkına, çocuk yaşta evliliğin ve çokeşliliğin reddine, hatta seks işçiliğinin zararlarına odaklanan, cinsiyet eşitliğine adanmış iki kanattan oluşmaktaydı. Yine program dahilinde, kişilik hakları sorgulanmaksızın anlaşmalı boşanma hakkı önerisi getirilmiş ve türbanın engelleyici bir öge olduğu ilan edilmişti. 1923'te, üyesi oldukları Kadınlara Oy Hakkı Uluslararası İttifakı'nın bir kongresinden döndüklerinde, birliğin iki lideri –son derece politik bir yaklaşım geliştirerek– toplum içinde türbanlarını çıkardılar. 1925'te yine Fransızca olarak yayınladıkları *L'Égyptienne* (Mısırlı) dergisini kurdular, 1937'deyse Pan Arabizm ve Filistin'e destek bağlamında bu sefer Arapça olarak *Mısırlı Kadın* isimli bir dergi çıkardılar. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan kadınları bir araya getiren bu kozmopolit kadınlar İslam'ı hiçbir zaman sorgulamadı. Kuran-ı Kerim'in cinsiyet eşitliği ilkesiyle çelişmediği düşünüldü. Buna rağmen Hüda Şaravi din karşıtı bir yaklaşım geliştirmekle suçlanıyordu; muhafazakâr din adamları ve kendi kadın kollarını kuran Müslüman Kardeşler tarafından laik ve Batı yanlısı olmakla yaftalanmıştı. Ayrıca Batılı feministlerle ilişkilenecek de her zaman kolay değildi. 1949'da, Mısırlı feministlerin yeterince destek görmediğini düşündüğü Filistin meselesi Batılı feministlerle aralarında anlaşmazlıklar yaşanmasına sebep olacaktı.

Feminist söylemler –Nazik al-Abid (1898-1959) ve bir grup kadının oy hakkı talep edip prensipte bu hakkı elde ettiği– Suriye'de, Kral Faysal'ın (1918-1920) yeni ulusal Arap Devleti'nde de yankılanmıştı. 1920'de Fransızlara karşı savaşmış ve "Levant'ın Jeanne d'Arc'ı" olarak anılmaya başlamış Abid, bağımsızlık hareketinin başarısızlığa uğramasına rağmen faal olarak feminist mücadelesini sürdürmüştü, kişilik hakları konusunda çeşitli reform taleplerinde bulunmuş, ekonomik ve siyasi hakların kazanılması için savaşmıştır. Lübnan'da, Dürzi romancı Nazira Zain al-Din (1908-1976), Kuran'ın ulema tarafından şiddetle reddedilen âlimane bir mealine dayanarak 1928'de, tam anlamıyla türban karşıtı bir

şikâyetname yayınlamıştır.³⁰ Tunus'ta, 1920'lerde örtünmeyi bırakan kadınlar, kızların eğitimi ve türbanın kaldırılması adına çalışmalar yürütmüştür. Sendikacı Tahar Haddad (1899-1935), 1930'da yayınlanan ve çokeşliliğe, evliliğin tek taraflı feshine, miras paylaşımındaki eşitsizliğe karşı çıktığı *Notre Femme: La législation islamique et la société* (Şeriat ve Toplumda Kadınımız) kitabında daha da radikal davranmıştır. Bu durum hem dini hem de sömürgeci otoriteler tarafından sert bir şekilde kınanmasına sebep oldu. Aynı yıllarda Cezayir'de, *La Femme du Demain* (Yarın Kadını) gibi kadınlar tarafından basılan yayınlarda cinsiyet eşitliği meselesi üzerine fikirler yayılıyordu. Fakat kadınların, komünist parti bünyesinde varlık göstermesine ve özellikle bağımsızlık için siyasi mücadelede oynadıkları role rağmen bu öneriler muhatap bulamıyordu.³¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, 20. yüzyılın başından beri özellikle Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin (1913) ve Ulviye Mevlan'ın (1893-1964) kurduğu *Kadınlar Dünyası* dergisinin odaklandığı eşitlikçi programın hayata geçirilmesi açısından farklı bir örnek sunar.³² Eşitlik yanlısı girişimler 1908 Jön Türk Devrimi'yle başladı. Kemalist Türkiye 1922'den itibaren Fransız laikliğinden ilham alsa da, bunu cinsiyet konusunda daha eşitlikçi bir bakış açısıyla hayata geçirmiştir. Laiklik çerçevesinde dayatılan, eğitim ve üniversiteye giriş hakkı, 1926'da İsviçre'den örnek alınarak oluşturulan Medeni Kanunu'nun (eşler arası eşitliği sağlamasa da çokeşliliği yasaklamış, evlilik yaşını düzenlemiş ve miras paylaşımında eşitlik sağlamıştır) kabulüyle şeriatın kaldırılması gibi pek çok karar, milli mücadeleye bağlılıkları konusunda övgüler yağdırılan kadınları da ilgilendirmekteydi. Önce yerel seçimlerde (1930) sonra da genel seçimlerde (1934) oy kullanmaya başlayan Türk kadını –Avrupalı süfrajistlerin gururu

30 Thompson, 2000.

31 Daoud, 1993.

32 De Han vd., 2006.

incinse de— bundan böyle seçme ve seçilme hakkına sahipti. Oluğça sembolik olan ve hem kadın hem de erkek giyimini kapsayan kıyafet devrimi ve çarşaf yasağı, Batı müziğinde dans etmeye teşvik edilen laik bedenleri yeniden şekillendirmekteydi. Lakin yalnızca şehirli elit kadınları etkileme gücüne sahip bu radikal dönüşümlere, tüm muhalif hareketlerin sert bir şekilde bastırılması eşlik etmişti. Bu dönüşümler, kadınların uzun zamandır talep ettiği bazı hakları onlara vererek (eğitim, siyasi haklar) bir çeşit tepeden inme özgürleşme sağlasa da eril himaye özellikle aile ve geleneklerdeki yerini korumaya devam ediyordu. Yine de laiklik, cinsiyet eşitliği, çağdaşlık ve ilerleme arasında bir bağlantı olduğu fikrini yayan Kemalist devrim tüm Müslüman ülkelerde ve Japonya'da önemli yankılar bulmuştur.

Hindistan'da 18. yüzyıl sonundan itibaren, önceliği eğitim ve oy hakkı olan feminist bir hareket ortaya çıkmıştır. İngiliz feministlerin etkisi altında gelişen bu hareket sömürgecilik karşıtı mücadelenin merkezine yerleşen Hintli kadınlar arasında yayılmıştır. 1913 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan ünlü yazar Rabindranath Tagore (1861-1941), 1936 tarihli *Nari* (Kadın) isimli denemesinde, kadınların eğitim ve entelektüel gelişim hakkını savunmuştur.³³

II. Eşitlik Mücadelesi

1. Eğitimde, işte, ailede ve toplumda eşitlik için

Feminist topluluklar, barındırdıkları büyük farklılıklara karşın, eğitimde, iş hayatında ve toplumsal yaşamda eşitliği öngören geniş bir program paylaşmaktaydı.

Eğitim alma ve çalışma hakkı, gelecekte yaşanacak tüm değişimler açısından büyük önem arz eden önceliklerdendir. Ka-

³³ Purkayastha, 2014.

dınlara üniversite sınavına girme hakkı tanınması veya bir iş pozisyonunun açılması kendi içerisinde özel bir hareketin ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Kız ve erkek öğrencilerin okul sıralarında hatta üniversitede bir arada eğitim almaları iki cinsiyet arasında daha uyumlu ilişkiler kurulması açısından genelde doğru bir çözüm olarak görülmüştür, en azından küçük sınıflarda.

Feministlerin çoğu açısından ev hanımlığı ideali canlılığını korumaktaydı ama çalışmanın özellikle de bekârlar, dullar ve yoksullar için bir hak olması gerekliliği, faal bir iş hayatını teşvik eden ve (elde edilmesi oldukça uzak bir ihtimal olan) eşit işe eşit ücret ilkesini savunan sayısız girişimde bulunulmasına yol açtı. Batı'da yaşanan ekonomik krizlerde, özellikle de 1929 Bunalımı'nda ortaya çıkan birçok önleyici tedbir –feministlerin itirazlarına rağmen– evli kadınları etkiledi. Sola en yakın aktivist kadınlar, işçi hemcinslerinin ve hizmetçilerin çalışma koşullarının güçlüğüne vurgulayıp, grevler sırasında ve özel isteklerde bulunduklarında (mağazalarda çalışan kadınlar için bir sandalye bulundurulması gibi) bu talepleri desteklerken, işçi ve sendika hareketleri genellikle ev hanımlığı meselesine odaklanıyordu.

Erkeklerle tahsis edilen saygın mesleklere erişim konusunda girişilen mücadelelerin başarılı olması feminist gündeme damgasını vurmuştur. Her kazanım, aktivist basında uluslararası boyutlara ulaşıyordu. İlk kadın doktorlar, avukatlar, yargıçlar ve mimarlar, sayısal anlamda üstünlük kuramamalarına rağmen, bir daha kapanmayacak kapılar açmıştır.

Evli kadınların maruz kaldığı ortak hukuk, –pek çok Avrupa ile Güney Amerika ülkesince örnek alınan– 1804 tarihli Napolyon Kanunları kaynaklı adaletsizlikler ve dini hükümlerin ağırlığı her zaman için büyük bir protesto alanı sunmaktaydı. Yeni talepler, eşlerini seçebilmek ve gerekirse kimsenin boyunduruğuna girmeksizin onlardan boşanabilmek isteyen evli kadınların beyanları doğrultusunda ortaya kondu. Batı'da söz konusu olan sadece mülkiyet, kendi mallarını idare etme ve gelirini özgürce kullan-

ma haklarını değil; tek taraflı işleyen zina suçunun ve bu sebeple yalnızca kadınların mesul tutulduğu hapis cezasının kaldırılmasını; vasilik ve ayrılık halinde çocukların velayetini alabilme, vatanışlığı ve soyismmini muhafaza etme haklarını da kapsıyordu. Görece seküler Protestan ülkeler, çiftler ve aile arasındaki eşitliğe imkân tanımaya daha kolay razı olmuştu. Evli kadınların durumunda, özellikle mülklerin yönetimi konusunda, iyileşme görülse de erkeğin eş olarak otoritesi hâlâ norm kabul edilmekteydi. Çok sayıda aktivistin –liberal anlayış çerçevesinde– devletin sorumluluk almasını istemesiyle birlikte feministler, sosyal devletin ve cinsiyetler arası çatışmalarda hakem görevi görececek bir devlet yapısının ortaya çıkmasına kayda değer etkilerde bulunmuştur.

Sömürgeci otoritelerin, bireylerin kişilik hakları üzerindeki kararları dini otoritelere bıraktığı Müslüman, Konfüçyüsçü, Budist ve Hindu ülkelerde çokeşlilik veya nikâhsız beraberlik, çocuk yaşta evlilik ve mirasla ilgili düzenlemelere öncelik verilmişti. Bu konularda, 1935 yılında Tayland'da çokeşliliğin yürürlükten kaldırılması gibi başarılı örnekler de vardır.³⁴

Ahlaki sorunlar da gündeme alınıyordu: Erkeklerin her yaptığını mazur gören fakat ailelerinin saygınlığını lekelemesi ve dünyaya gayrimeşru çocuklar getirmesi muhtemel kadınlar karşısında son derece katı olan ahlaki ikiyüzlülük ifşa ediliyordu. Genel istek eril güdülerin kontrol altına alınması üzerineydi. Babalık davasının bekâr annelerin zor durumda kalmasını engelleyebilecek bir çözüm olduğu düşünülüyordu. Genelevlerin ve devlet denetime tabi seks işçiliğinin kaldırılması konusunda da hemfikirdiler.

Lakin tüm feministler her konuda fikir birliği içinde değildi. En büyük anlaşmazlıklarından biri kadınların çalışması üzerineydi. Kadınlar annelik vasıfları ve kırılanlıkları nedeniyle özel yasalarla korunmalı mıydı yoksa ayrımcılık yaratmamak ve bu ayrımcılığa meşruiyet kazandıracak farklılıkçı tasarıları yadsı-

³⁴ Roces ve Edwards, 2010.

mak adına cinsiyetler arasında –doğum izni hariç– tam bir eşitlik hali mi teşvik edilmeliydi? Sorun özellikle gece vardiyasıyla ilgiliydi. Kadınların gece çalışması, Büyük Britanya’nın 1844’te, Fransa’nın 1892’de aldığı kararın ardından pek çok ülkede yasaklanmış, Uluslararası Çalışma Örgütü’yse (ILO) bu yasağı 1919’da ilkesel olarak tasdik etmişti. Bu mesele uluslararası kongrelerde çokça tartışılmıştır. Filantropistler ve sosyalistler kadınların korunmasından yanaydı, böylelikle farklılıklarını öne sürerek kadın sağlığını korumak istiyorlardı. Liberaller ve radikallerse bu uygulamaya karşıydı, koruma adı altında kadınların iş dünyasından uzaklaştırılmak istendiği kanısındaydılar. Korumadan yana olan İngiliz, Amerikalı ve Alman kadınlar Finlandiyalı ve Fransız kadınlarla karşı karşıya geliyordu.

Tartışmalar, 1900 ile 1920 arasında tüm dünyada ana taleplerden biri haline gelen seçme hakkı gibi mutabakat sağlanmış konuları dahi etkileyecek nitelikteydi.

2. Süfrajistler arasındaki anlaşmazlıklar

Gitgide güçlenen süfrajistler, çoğunlukla daha muhafazakâr çizgideki yeni güçleri kendine çekmekteydi fakat aynı zamanda, özellikle Almanya’da, sosyalist kadınlarca da benimsenmişti. Dolayısıyla feministler arasında tartışmalara yol açan mesele –kamuyu tarafından kabul görmekten uzak olsalar da– siyasi hakların kendisinden ziyade bu hakların hayata geçirilme biçimleri ve bu uğurda benimsenecek stratejilerdi.

Süfrajistler arasında ayrılık yaratan noktalardan biri de ırk meselesiydi. ABD’de, Siyahilerin ve kadınların oy hakkı mücadelesi kölelik karşıtı feministlerin önceliklerindendi. Fakat İç Savaş’tan sonra ABD Kongresi siyasi hakların çerçevesini Siyahi erkeklerle sınırlı tutan anayasanın on beşinci maddesinde değişikliğe gidince (1869) feministler bölündü. 1852’deki tanışıklıkları sonrasında omuz omuza mücadele vermiş olan Elizabeth Cady Stanton ve

Susan B. Anthony kadınların bu haktan mahrum edilmesini şaşkınlıkla karşıladı. Stanton ve Anthony 1869'da National Woman Suffrage Association'ı (Kadınlara Eşit Oy Hakkı Ulusal Derneği) kurdular; bu topluluğa ait *The Revolution* isimli yayın radikal kararlar alma arzusunu belli eder nitelikteydi. Fakat gün yüzüne çıkan ayrımcılığa ve Sejourner Truth gibi pek çok Afro-Amerikalı eylemcinin kendilerinin izinden gitmesine rağmen, önceliklerini kadın hakları mücadelesi üzerinden belirleyip Siyahların davasıyla dayanışma kurmaya ayak dirediler ve Güney eyaletlerindeki kadınların desteğini almaya çalıştılar. Aynı sene, 1840'lardan beri feminist ve kölelik karşıtı bir mücadele sürdüren lider Lucy Stone'sa (1818-1893), tam tersine, on beşinci maddeyi destekler bir tutum sergiledi ve amaçlarında, –özellikle din konusundaki– analizlerinde daha ılımlı olan National American Woman Suffrage Association'ı (Amerikalı Kadınlara Eşit Oy Hakkı Derneği) kurdu. İki dernek 1890 yılında birleşti. Afro-Amerikalı kadınlar, hareket ırk ayrımcılığı yapan Güney'e yayıldıkça ve linç karşıtı yasayı desteklemeyi reddettikçe gitgide daha da yalnız kalacaktı. 1870'te Black Woman Suffrage Association (Siyahi Kadınlar Eşit Oy Hakkı Derneği) kuruldu; yirmi sene sonra da süfrajist Frances Watkins Harper, Mary Church Terrell'la (üniversite mezunu ilk Afro-Amerikalı kadın) beraber National Association of Colored Women'ı (Siyahi Kadınlar Ulusal Derneği) kurdu.³⁵ Avustralya'da Aborjin kadınların oy hakkı sorunu (1902 tarihli yasadan 1962'ye kadar sürmüştür), Güney Afrika'daysa 1930 yasasıyla fiilen dışlanacak olan (1994'e kadar) Siyahi, melez ve yerli kadınların problemleri gündemdeydi.³⁶

Fransa'da, Blum-Viollette Tasarısı'nın, Halk Cephesi hükümetince belli sayıda Cezayirli Müslüman'a, kişilik haklarından vazgeçmeleri gerekmeksizin vatandaşlık vermeyi öngörmesi fe-

35 Kish Sklar, 2000.

36 Daley ve Nolan, 1994.

ministleri böldü. Kimileri, “yerlilerin” haklarına öncelik verilmesi dolayısıyla rahatsız olmuştu.³⁷

İngiliz süfrajistlerse farklı türden iç tartışmalar deneyimlemekteydi. 1860’lardan beri oy hakkı meselesi zaten gündemlerindeydi. John Stuart Mill, 1867’de Parlamento’ya, “*man*” (erkek) sözcüğünün “*person*” (kişi) sözcüğüyle değiştirilmesi için talepte bulundu ama bir sonuç çıkmadı. 1868’de, National Society for Women’s Suffrage (Kadınlara Oy Hakkı Ulusal Topluluğu) tarafından bir araya getirilen pek çok topluluk örgütlenmişti. Fakat erkeklerinki gibi, sadece belli bir miktar vergi ödeyenlere sunulan bir oy hakkı mı yoksa herkes için genel ve eşit oy hakkı mı talep edilmeliydi? Bu soru eylemcileri ikiye bölmüştü. İşçi Partisi’ne ve sendikalara yakın Lancashirelı süfrajist işçiler, kısıtlı oy hakkını reddetmiş, pek çok işçi kadını bu konuda bilinçlendirmeyi başarmıştır. Millicent Garret Fawcett da (1847-1929) anayasacılık hareketinin başına geçtiğinde aksi bir tutum benimsemiş 1897’de National Union of Women’s Suffrage Societies (Kadınlara Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği) bünyesinde süfrajistleri yeniden toplamıştır. Üstelik 1912’de, genel oy hakkı taleplerine kadınları da dahil etmeleri için İşçi Partisi’yle ittifak yapmayı başarmıştır. 1914’teyse altı yüz kadar cemiyeti ve yüz bin üyeyi bir araya getirmiş, erkeklerle aynı kısıtlı oy hakkına sahip olmak isteyen süfrajetlerin yıpratıcı rekabetine –1908 yılı itibarıyla– meydan okumuştur. Yaşanan bu bölünme pek çok süfrajist için de geçerlidir.³⁸ İtalya’da genel oy hakkı yanlısı feministler, erkekler bu hakkı 1912’de elde edince sosyalistlerin desteğini kaybetmiş ve 1946’yı beklemek zorunda kalmıştı. Başka bağlamlarda ise demokratik güçlerle ittifakın mümkün ve yararlı olduğu görülmüştü.

37 Boittin, 2010.

38 Hannam, 2007.

3. Süfrajelerin hücumu

Radikal ve ılımlı yönelimler arasında tüm feminizmler tarihi boyunca mevcut olan çatışma, konu oy hakkına gelince kendini tüm açıklığıyla belli ediyordu.³⁹ İlimli süfrajistlerin anayasacı ve ihtiyatlı stratejileri karşısında “süfrajeter”in kargaşa ve sivil itaatsizlik tercihleri yer alıyordu; buna sebep olarak da mecliste bu konu ne zaman açılrsa kendilerine karşı uygulanan sistematik *kürsü engellenmesi** gösteriliyordu. Fransa’da Hubertine Auclert, 1880’lerden itibaren, daha “süfrajeter” kelimesi Britanya basınında yer almamışken basının dikkatini çeken provokatif yöntemlere başvurmuştur. İki savaş arası dönemde kimi kadınlar ondan ilham almıştı. Özellikle de gazeteci Louise Weiss (1893-1983) –ki kendisi 1979’da Avrupa Parlamentosu’nun en yaşlı üyesi olacaktır– bu davayı halka mâl etmek adına sinemayı, aktris Françoise Rosay’nin ve kadın havacıların şöhretini kullanmaktan ya da kendini sokağa zincirlemekten, Fransa Kupası’nın bir final maçını yarıda kesmekten çekinmiyordu.

Fakat tüm bu örnekler İngiliz süfrajelerin eylemleriyle kıyaslanamazdı bile. Millicent Garrett Fawcett’la birlikte –dilekçe sunmak ve barışçıl protestolar düzenlemek gibi– reformcu bir anlayış benimseyen anayasacı süfrajistler karşısında, İşçi Partisi üyesi Emmeline Pankhurst (1858-1928) ile kızları Christabel (1880-1958) ve Sylvia (1882-1960) ayaklanmış, devlete meydan okunması gerektiğini beyan etmiştir. 1903’te Women’s Social and Political Union’u (Kadınların Sosyal ve Politik Birliği) kurmuşlar ve üç yıl sonra gitgide daha hayret verici ve illegal boyutlara ulaşan yeni yöntemlere başvurmaya başlamışlardır. Süfrajeterler, Jean d’Arc sancağının altında; mitinglerde ve gururla mor, beyaz, yeşil renk-

³⁹ Bijon ve Delahaye, 2017.

* Bir yasanın kabul edilmesini mümkün olduğunca ertelemek veya tümünden engellemek adına başvurulmuş yöntemdir. Meclis kürsülerinin bu amaç doğrultusunda saatlerce işgal edildiği durumlar söz konusudur. (ç.n.)

lere büründükleri sokak gösterilerinde gürültü patırtı çıkararak toplumda kasten bir şok etkisi yaratıyorlardı. Meşhur Kara Cuma (18 Kasım 1910) sonrasında çok sayıda eylemci polis şiddetine maruz kalmış, tutuklanmış, üstelik polis çevredeki insanların eylemcileri tartaklamasına izin vermişti. Bu olaylar ve siyasi tutuklu statüsü vermeyi reddettikleri, zorla besleme müdahalesinde bulundukları kadın tutukluların açlık grevi sonrasında eylemcilerin şiddet eylemleri tırmandı. Süfrajeterler, gerçek gerilla taktikleriyle, vitrin camlarını kırmış, anıtlara ve hatta Vélazquez'in National Gallery'de bulunan *Aynadaki Venüs* isimli eserine zarar vermiş, çeşitli yerlere bomba yerleştirmiş, bir kiliseyi ateşe vermişlerdi... At yarışı esnasında koşu pistine atlayarak ezilen Emily Wilding Davison'ın (1872-1913) ölümü –uzun zaman intihar olduğuna inanılmıştı– eylemcileri derinden sarsmıştı. Cenazesinde geniş halk kitleleri bir araya gelmiştir. Fakat ne anayasacı süfrajistler ne de süfrajeterler liberal Britanya hükümetine boyun eğdirmeyi başarabilmişti, ta ki 1918'e kadar. Süfrajistlerin büyük çoğunluğunun vatanseverliklerini ispat ettikleri Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, otuz yaşını aşmış, mülk sahibi kadınlar –1928'deyse tüm kadınlar– seçme hakkına kavuşmuştur.

Kamuoyunun dikkatini davalarında ne kadar ciddi olduklarına ve maruz kaldıkları kötü muameleye çekmeye çalışan süfrajeterlerin stratejilerinin harekete faydası olmuş muydu yoksa bu strateji, şiddet eylemlerinin boyutunun olağanüstü biçimde artmasıyla, destekçilerini kaybetmelerine mi yol açmıştı? Yaratıkları etki ve mücadeleci ruhları uzun zaman ön plana çıkarılmaya çalışılsa da tarihi çalışmalar ılımlı süfraj hareketin önemini, özellikle de pek çok kadın aynı anda iki grupta birden yer aldığı için yeniden değerlendirmeye alıyor. Women's Freedom League (Kadın Özgürlüğü Birliği) 1907'de, vandallığı reddedenler tarafından kurulmuştur. Ayrıca Emmeline Pankhurst'ün otoriter kişiliği kimi üyelerin birlikten uzaklaşmasına neden olmuştu. Bu

İngiliz hareketi; popülerliği, örgütlenme becerisi, bünyesine kattığı kayda değer sayıda işçi kadınla ve yol açtığı siyasal şiddetle örnek niteliğindeki konumunu korumaya devam etmektedir. Süfrajeterler –amaç her ne kadar yarattıkları korku dolayısıyla onları karalamak ve gülünç karikatürlerini yaymak olsa da– uluslararası basında büyük yankı uyandırmış ve İrlanda, Arjantin, Çin ve ABD’de destekçi kazanmıştır.

Bu süreç ABD’ye, bir süreliğine Londra’da bulunmuş olan Alice Paul’un (1885-1977), süfrajeterlerin yöntemlerini 1913’te kendi ülkesine aktarmasıyla ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında mücadelesini devam ettirip Beyaz Saray’ın parmaklıkları önünde gösteriler düzenleyen Paul, Lucy Borne ile birlikte tutuklanmıştır. Açlık grevinde onlar da zorla beslemeye maruz kalmışlardır. Bu şiddetin yarattığı hissiyat, 1920’de on dokuzuncu maddenin kabulüyle siyasi eşitliğin elde edilmesine katkıda bulunmuştur. Çin’de pek çok kadın savaşçının örgütlendiği 1911 devriminin ardından, Japonya’da eğitim almış Tang Junying Çinli süfrajeterler için Pekin’de bir dernek kurmuş ve öncelikli olarak oy hakkı için mücadele etmiş, ama sonuç alamamıştır. Süfraj hareket kısa zaman sonra, 1913 yılı itibarıyla, diğer muhalefet biçimleriyle bastırılmış ve 1920’li yıllara kadar da geri dönememişti. Fakat temkinli davranan süfrajist strateji çoğu zaman etkili olmuş ve hedefine ulaşmak için çeşitli unsurlarla işbirliği yapmıştır.

4. Vatandaşlık hakkı

Farklı türden pek çok olay süfrajistlerin seslerini duyurmasına ve sonunda siyasi eşitliğin kabul edildiğini görmelerine olanak sağlamıştır. Seçmen arayışındaki Wyoming eyaleti hareketin başlamasına önyak olmuş (1869) ve bunu izleyen süreçte feministler ulusal çaptaki mücadelelerinde zafer elde etmiştir: Yeni Zelanda (1893, Maorili kadınlar da buna dahildir), Avustralya (1894-1899), Rus boyunduruğundan kurtulan Finlandiya (1906),

İsveç'ten ayrılan Norveç (1913) ve Britanyalılara karşı savaş veren İrlanda (1918) gibi.⁴⁰

Çoğu ülkede, ilerlemeci güçlerin karşı çıktığı kısıtlı oy hakkı yürürlükteydi; bu da bazen farklı toplulukların amaç birliği ilkesiyle hareket etmesini sağlıyordu. Kadınlar siyasi kopuşların yaşandığı dönemlerde önemli roller üstlenmişti: Almanya'da, Avusturya'da, 1918'de Macaristan'da, Şubat Devrimi'nden (1917) çıkmış geçici hükümetin kadınların geniş çaplı protestosuna boyun eğdiği Rusya'da (yine de 1991'den önce oy kullanamayacaklardı), 1931'de İkinci Cumhuriyet sırasında avukat Clara Campoamor'un savunmasının ardından İspanya'da yaşananlar buna örnek gösterilebilir. Süfrajistler Latin Amerika'da liberallerden destek görse de uluslararası süfrajist topluluklara üye olan Bertha Luz'un (1894-1976) liderliğiyle ön plana çıktığı Brezilya'da olduğu gibi, kitlesel bir harekete sırtını yaslayamamıştır. Diğer bölgelerde de süfrajistler yine halka yakın sınıfların desteğiyle başarıya ulaştılar, 1932'de Uruguay'da olduğu gibi.

Büyük şehirlerde yaşayan Fransız kadınlar, 21 Nisan 1944 tarihli yönetmelikle siyasi eşitliğe kavuştular. Fransa'da yaşanan bu "gecikme" çokça sorgulansa da İsviçreli kadınların 1971'i beklemesi gerekmişti. Fakat 1944 tarihli yönetmeliğin sömürgelerdeki kadınları kapsamadığını da belirtmek gerekir. Kasım 1944 Kararnamesi'ne göre Fransız Cezayiri'nde sadece Avrupalı ve kişilik haklarından feragat eden "yerli" kadınlar oy kullanabilecekti. Diğerleriyse 1958'den önce seçimlere katılamayacaktı. Senegal'deyse yerli kadınlara seçme hakkı tanınmamasına karar verilmişti. Fakat kadınların güçlü eylemleri karşısında yetkililer sonunda teslim oldu ve 1945'te "Dört Komün" de* yaşayan kadınlara seçme hakkı verildi. Fakat "Fransız Birliği"ndeki tüm seçmenlerin oy hakkına kavuşması için 1956 yılını beklemek gerekecekti.

40 Rochefort, 1998; Daley ve Nolan, 1994.

* (Fr.) *Quatre Communes*, Senegal'e bağlı Saint-Louis, Dakar, Gorée ve Rufisque'i kapsar. Bunlar, Fransa'nın Batı Afrika'daki en eski sömürge bölgeleridir. (ç.n.)

Oy hakkı, Batılı devletlerce sömürgeleştirilen veya baskı altında tutulan ülkelerdeki ulusalcı feminist hareketler açısından öncelikli bir mesele haline gelse de 1940'lı, 1950'li yıllardan önce hiçbir destek görmemiştir.

III. Yeni Kadınlar ve Özgürlük

1. Yeni kadın figürlerine duyulan hayranlık

Oy hakkı mücadelesinin, eşitlikçi feminizmleri 19. yüzyıl ortasından 20. yüzyılın ortasına kadar şekillendirdiği aşikârdır ama yine de öncülük ettikleri özgürlük arayışını da gözardı etmemek gerekir. Norveçli Henrik Ibsen'in 1879'da yazdığı *Nora, Bir Bebek Evi*⁴¹ isimli oyunun yarattığı şaşkınlık, çeviriler yoluyla önce tüm Avrupa'ya sonra da 1910 civarı Asya'ya, Çin'e ve Kore'ye yayılmıştır. Kahramanımız Nora, eş ve çocuksu kadın rolünden kocasını ve çocuklarını terk etme noktasına gelecek derecede bunalmış yeni kadını temsil eder. Nereye ait olduğunu artık bilemeyen bir kadın benliğinin sahneye aktarılması, sadece erkeklere özgü olması arzulanan bir bireyselliğin ortaya çıktığı veya devrimci yeni aile modelleri arayışına giren tüm çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır. Feministlere göre özgürlüğü kadınların bizzat kendisinin elde etmesi gerekiyordu. Özgürlükle kastedilen, hukuk tarafından hak ve ödevlere sahip birer özne olarak tanınmanın yanı sıra hayatı kendi iradesine göre yaşama, kendini gerçekleştirebilme ve bireyselliğini beyan etme olanaklarına da erişmektir. Kimlikle ilgili talepler kadınlık normlarını derinden sarsmış ve özünü, hâlâ çok katı olan cinsiyet merkezli bir düzenin ihlalinde bulan feminist kültürün çeşitliliğini gözler önüne sermişti. Feminizmler, kadınları aldıkları eğitime bağlı olarak itaat, vazgeçiş, edep, aşırı

⁴¹ Henrik Ibsen, *Nora, Bir Bebek Evi (Toplu Oyunları)*, çev. T. Yılmaz Ögüt, Mitos Boyut Yayınları, 2011.

hassasiyet veya çekingenliğe yönlendiren psikolojik engellerden kurtarmayı hedefler – ki tüm bunlar hem dini hem de laik kültürlerce yüceltilmiş özelliklerdir. Ezber bozan yazar Virginia Woolf (1882-1941), *Kendine Ait Bir Oda*⁴² (1929) ve *Üç Gine*⁴³ (1938) isimli kitaplarında, siyasetle kısıtlandığını gördüğü feminizmin de ötesinde, yaratıcılığın ve kadınlığın özgürleşmesini savunur.

Küçük ya da büyük ölçekte öngörülen bu değişimler hareket, beden, davranış serbestliğini, kişisel ve mesleki yaşamda özgürlüğü kapsıyordu. Feminizm karşıtları, kadınların erkeksileştiğini ve üçüncü bir cinsiyetin doğduğunu öne sürerken; feminist basın ve edebiyat, “yeni Havva” olarak da adlandırılan, cinsiyet modernleşmesinin olumlu bir sembolü olarak “yeni kadın” imgesini öne çıkarmaktaydı. Üstelik pek çok yayın bu isme –1920’de Kore’de olduğu gibi– başlıklarında yer veriyordu. Bu figürler evde, eğitim ve çalışma alanlarında hatta eğlence biçimlerinde süregelen dönüşümlerin farklı yönlerini kendinde toplamıştı. Çok yönlü kullanımları, İngiltere’de başlayıp geniş bir alana yayılan basın tartışmalarının ve artan tüketim çılgınlığının vazgeçilmezlerindendi. Yeni kadın, reklamlarda ya da edebiyat ve sanat alanında, yeni sanatın “çiçek kadınlarıyla” veya 1920’lerin modern sanatının geometrik kadınıyla, eşitlikçi herhangi bir toplulukla en ufak bağı olmasa da, özdeşleşebiliyordu. Fakat feministlere göre yeni kadınlar baş döndürücü bir özgürlüğün sembolleriydi. Bu özgürlüğün boyutlarıysa radikal ve ılımlı hareketler arasındaki farklılığın temel unsurlarındandı.

2. Özgür aşk ve annelik özgürlüğü

Filantropi çıkışlı pek çok feministe göre eşit hak talebinde bulunmak maternalizmin, yani vatanı için çocuk doğuran ve onları eğiten anne figürünün öneminin sorgulanması anlamına gelmiyordu. Fakat maternalizm kadının eğitim görmesine, gerekirse

42 Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda*, çev. Suğra Öncü, İletişim Yayınları, 2016.

43 Virginia Woolf, *Üç Gine*, çev. İlknur Güzel, İletişim Yayınları, 2019.

hayatını kazanmasına, eşini seçmesine ve toplumda bir yer edinmesine engel olmamalıdır – ki bu düşünce zaten çağın hâkim görüşündeki ciddi bir kınılma olarak görülür. Kaldı ki annelik sembolik değerinden ziyade toplum sağlığıyla ilgili somut bir sorumluluk ve deneyim olması üzerinden teşvik edilmelidir. Kimileri anneliğin devlet yardımı ve özel bir maaşı hak eden toplumsal bir hizmet olduğunu düşünüyordu. Anarşist hareketten ilham alan kimi erkek ve kadınların arzuladıkları cinsiyet modernleşmesiye daha radikaldi ve evlilik dışı ilişkiye kadar gidebiliyordu. Nadir olsa da kimi sıradışı isimler bu ilişki tarzını savunmuştur; örneğin süfrajistlerin ölçüsüz hareketleri nedeniyle kendilerinden uzaklaştırdığı Amerikalı Victoria Woodhull (1838-1927) veya Alman Helene Stöcker gibi. İsveçli Ellen Key (1849-1926), *Kärleken och äktenskapet* (Aşk ve Evlilik, 1911) isimli eserinde, anne ve çocuk arasında kurulan değerli bağ ile el ele ilerleyebilen özgür aşk kavramundan ve devletin annelik meselesinin üzerine düşmesi talebinden söz eder. Feminist yayınlar Ellen Key'in metinlerinin çevirilerini yayınlamış, Japonya, Kore ve Çin'deyse bu metinler üzerine incelemeler yapılmıştır. Fransa'da, Madeleine Vernet ve Alexandra Néel (geleceğin büyük kâşifi) gençliklerinde sevgilileriyle evlilik bağı olmaksızın birlikte yaşama fikrinden övgüyle söz etmişler fakat Vernet yirmi sene sonrasında bu konuyla ilgili fikrini değiştirmişti. Feministler genellikle ahlaki değerlerle örtüşmediğini düşündükleri bu tercihi kınıyor ya da en azından kadınları bekleyen tehlikeler sebebiyle bu konuya şüpheyle yaklaşıyordu. İtalya'da romancı Sibilla Aleramo (1876-1960), bir özgürleşme hikâyesi olan *Una Donna*'da (Bir Kadın, 1906) kendi başkaldırısından ilham almıştır. 1896'da Arjantin'de, anarşist göçebe kadın işçiler yayınladıkları dergide ne patron ne de koca istediklerini ilân etmişlerdi. Annelik özgürlüğüyle ilgili en radikal tavır yine anarşist çevrelerde sergileniyordu. Meksika devriminin ardından, Hermila Galindo Topete (1886-1954) 1915'te cinsel eğitimi, boşanmayı ve kadınların seçme hakkını savunan *La Mujer Moderna* (Modern Kadın) dergisini kurmuştur.

Cinsellik üzerine düşünceler; seksolojiyi kuran Freud, Magnus Hirschfeld, Edward Carpenter, Havelock Ellis ve öğrencisi feminist romancı Olive Schreiner'ın (1855-1920) yazılarından beslenmiştir. Yeni Malthusçuların ilgisini çeken bu alana feminist çevreler bütünüyle kayıtsız kalıyordu. Yeni Malthusçular nüfus artışını –Malthus'un söylediği gibi– cinsellikten kaçınarak değil, o dönem ulaşılabilir olan doğum kontrol yöntemlerine (prezervatif ve pesser halkası) başvurarak azaltma eğilimindeydiler. Ne var ki kadın haklarına duyarlı değillerdi. Bu akımdan etkilenen çoğunlukla anarşist ütopya yanlısı kimi feministler, cinsel eğitimi ve üreme hakkını savunmuştur. ABD'de Rus asıllı anarşist Emma Goldman (1869-1940) bu görüşün yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş ve hemşire olan Margaret Sanger (1879-1966), kendi ifadesiyle, "doğum kontrolünün" yaygınlaşması adına bir hareketin örgütlenmesine önyak olmuştur. Sanger, araştırmacıları ağız yoluyla alınan bir doğum kontrol yöntemi bulmaları konusunda ikna etmeye çalışmış ve sonunda Doktor Gregory Pincus, 1956 yılında ABD'de geliştirdiği bu hapla başarıya ulaşmıştır. Fransa'da, Yeni Malthusçu Paul Robin'e yakın olan ve hitabet yeteneğiyle beğeni toplayan din karşıtı Nelly Roussel (1878-1922), ülkesine ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerine gerçekleştirdiği seyahatlerle annelik özgürlüğüne öncelik tanıyan bir feminizmi savundu. 1920 yasa-sı böyle bir propagandayı kesin bir dille yasaklarken, 1923 yasa-sı daha katı bir tavırla kürta-jın önüne geçmek istemiştir. Büyük Britanya'da Annie Besant 1877 yılında doğum kontrol yöntemlerinden bahsetmek üzere konuşmalar yapmış fakat müstehcenlikle suçlanmıştır. 1920'li yıllarda, öjenizmi savunan Marie Stropes (1880-1958) cinsel reformun önde gelen isimlerinden biriydi. 1921'de Büyük Britanya'da ilk doğum kontrol kliniğini kurmuştu. Aynı hareket içerisinde yer alan Stella Browne'sa 1935 senesinde daha ziyade kürtaj hakkını savunmaya yönelmişti. Japonya'daki *birth control* mücadelesiyse sosyalist ve feminist Shizue Ishimoto Kato (1897-2001) tarafından 1920'li yıllarda başlatılmıştı.

Lezbiyenlikle feminizm arasındaki bağlar henüz gündeme gelmemiştir. Bazı sanat çevreleri ve zümreler dışında tabu olmayı sürdüren kadınlar arası aşk, yaşanıyorsa bile çoğunlukla politik bir cinsellik düşüncesini benimsemeye cüret edemeyen, saygınlık arayışındaki feministler tarafından tercih edilmiyordu. Buna karşın birkaç çift feminizmler tarihinde iz bırakmıştır, özellikle de 20. yüzyıl başlarındaki yeni nesil radikal Alman feministlerin lideri konumunda olan ve birlikte yaşayıp birlikte mücadele eden gazeteci Lida Gustava Heymann ile fotoğrafçı ve sonrasında avukat olan Anita Augspurg çifti.

3. Kadınlar hak peşinde

Yeni kadınların talepleri, kürtaj karşıtlarına katılmış feminist çoğunluğun karşısında gözardı edilmekteydi. Böylece –feministler ve feminizm karşıtları arasında gerçekleşen bir mücadeleden ziyade– radikal ve annelik özgürlüğünü savunan feministleri, çoğalmacı politikayı destekleyenlerin ve kürtaj karşıtlarının baskıcı cephesiyle karşı karşıya getiren bir gündem belirlenmiş oluyordu.

“İlk kadınlar” konusuyla ilgili daha büyük bir fikir birliği vardı. Erkeklerle özgü olduğu düşünülen alanlara girmeyi başaran kadınlar, feministlerce oldukça takdir edilen yeni kadın figürlerini oluşturunuyordu. 20. yüzyıl başında sayıları arttığı için karşılarında güçlü direnişler örgütleniyordu: yeni sınıf arkadaşlarına karşı düşmanca gösteriler düzenleyen öğrenciler, sert ve hakaretamiz yergi yazıları, tehditler, yıldırma politikaları... 1885 yılında Paris’te tıp stajyerliğine aday olan ilk iki kadının resimleri halkın önünde yakılmıştı. Bununla birlikte “ilkler”, feministler tarafından eşitlikçi projelerinin zaferi olarak kutlanmıştı. Üstelik pek çok lider bu mesleklerden çıkmıştır. Bu başarılar kadınların erkekler kadar zeki olabileceğini kanıtlamakla kalmıyor, genç kızları ataletten veya gülünç duruma düşme, başarısız olma korkularından kurtulmaya yüreklendiriyordu. Sanat ve spor alanında kazanılan başarılar da aynı derecede değer görüyor, aynı meseleye hizmet

ediyordu. Özellikle de kadın havacılarla gurur duyuluyordu, kadınlara spor faaliyetlerinde bulunma izniyse, Alice Milliat'yla özdeşleşen bir zaferin meyvesidir. Milliat, kadınların spor yapmasını engelleyen Baron Pierre de Coubertin'in bu kararını bozabilmek adına, 1922'de Paris'te ilk Dünya Kadın Oyunları'nı düzenlemiştir. Bisikletli kadınlar skandalının da kanıtladığı üzere, fiziksel aktivite artık basit bir eğlence olarak görülüyordu. Örneğin Çin'de ayak bağlama geleneğine karşı yürütülen kampanya hareket özgürlüğü ihtiyacını temsil ediyordu: Bu uygulama 1912'de ilk defa yasaklanmıştır.

Artık çok daha sıkı ve hareketli bu bedenlere uygun kıyafetler gerekiyordu. Moda da bu durumu 1890'lı yılların kıvrıklı elbiselerinden 1920'lilerin Chanel marka giysilerine ve spor kıyafetlerine geçerek kısmen onaylamış oldu. Fakat 1930'lu yılların büyük Fransız modacıları bu tarzı, o sıralar kendini yeniden norm olarak dayatmaya çalışan muhafazakârlığa uygun biçimde, daha geleneksel bir kadınlık anlayışını teşvik etmek adına saf dışı bırakmaya çalışacaktı. 19. yüzyılda, eylemciler zaten kıyafet reformuyla ilgili girişimlerde bulunuyordu; bu konuda en meşhur isim Amelia Bloomer'dır (1818-1894). Şalvara benzeyen pantolonlar konusundaki övgü dolu yorumları dolayısıyla basın bu yeni kıyafeti onun soyadıyla anmaya başlamıştır: Bloomer pantolonu. Elizabeth Cady Stanton bir süre bu kıyafeti giymeyi sürdürse de sonunda daha fazla kişiyi ikna edemediğinden bırakmıştır. Fazla uzun etekler gibi korseler de oldukça hararetli eleştirilerin hedefi oldu. Bununla birlikte Fransız gazeteci Marguerite Durand gibi tutkulu radikal feministler açık ve net bir şekilde, kadınsı cazibe sanatını besleyen "danteller içinde bir feminizm" hakkı istiyordu. Diğer taraftansa bazı aktivistler ender de olsa erkek kıyafetlerini tercih ediyor ya da en azından erkek ceketi giyiyordu – aktrisler ve sanatçılar için bu durum çok daha kolaydı. Kız çocuklarının "erkeksi" bir eğitime tabi tutulmasını destekleyen ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kısa saç kullanan az sayıdaki kadından biri olan Fransız doktor Madeleine Pelletier de (1874-1939) benzer bir seçim yapmıştı.

Aslına bakılırsa saçlarla ilgili normlar da kimi çevrelerce kölelik sembolü olarak yorumlanıyordu. İki savaş arası dönemde moda olan –çeşitli anlamlar barındırsa da– erkeklerinki gibi kısa-cık saçlardı. *Garçonne, flapper, modern girls*, modern kadınlar veya yeni kadınlar... Nasıl isimlendirilirlerse isimlendirilsinler, özgür ve genelde androjen görünümüleriyle kışkırtıcı bulunuyor, akla lezbiyenliği getiriyorlardı. Yazar Victor Margueritte bu durumdan esinlenerek, Vatikan'ın Yasak Kitaplar Listesi'ne girmeden önce de skandal yaratan *Erkek Kız*⁴⁴ isimli başarılı bir roman yazmıştı. Gelişmekte olan ülkelerdeyse Batılı hayat tarzına uygun kıyafetlerin benimsenmesi hem erkekler hem de kadınlar için yeni bir gündemdi. Japon hâkimiyetine karşı 1919'daki 4 Mayıs Hareketi'nde yer almış yeni Çinli kadınların ve 1927 katliamlarında hedef tah-tasına oturtulan kısa saçlı kız öğrencilerin de tercihi bu yöneydi.

Müslüman ülkelerdeyse tüm dikkatler türban üzerine odaklanmıştı. Toplum içinde türbanını çıkaran kimi önemli isimler vardı: 1928'de kızların eğitimi ve çekeşlilik üzerine düşüncelerini açığa vurmak amacıyla başını açan Afganistan Kraliçesi Süreyya buna bir örnektir. Türban takanların sayısındaki azalma, Türkiye'de ve 1930'lu yıllarda Pehlevi Hanedanlığı yönetimi-ndeki İran'dakine benzer otoriter devlet politikalarının veya Cezayir'deki 1958 seçimi sırasında yaşananlara benzer sömürge propagandalarının bir sonucuydu. Bu tepeden inme reform politikaları, özellikle böyle bir yeniliğe ihtiyaç duymayan halk tabakası arasında tartışmalara neden oluyor ya da kadınların Batılılaşması için yapılan sömürgeci bir baskıya dönüşüyordu. Bu çelişkiler özgürleştirici feminist söyleme gölge düşürüyordu.

Savunulan geleneksel kadınlık kodları yayınlanan romanlar ve tiyatro oyunları aracılığıyla da eleştirilmekteydi. Görücü usulüyle gerçekleşen bir evlilikle, silik ve itaatkâr bir kişiliğin sorumluluğunu yüklenmeyi reddederek kendi yolunu çizen genç ve eğitimli kadın figürü, eşitliğin hukuken daha politik bir dille

⁴⁴ Victor Margueritte, *Erkek Kız*, çev. Aykut Tanyeri, May Yayınları, 1971.

beyanından önce ortaya çıkmış, sonrasındaysa onunla paralel ilerlemiştir. Kaldı ki her kadın yazar, mesela George Sand, mücadelede bizzat katılmamıştır. Öte yandan, *Séito* dergisini (1911-1916) çıkaran Japon Hiratsuka Raicho (1886-1971) gibi edebiyatçılar da feminist mücadelede başı çekenler arasına girmiştir. Dergi, *Nora*, *Bir Bebek Evi*'nin izinde, altı yıl boyunca okurlara söz hakkı vermiş ve onları dünyadaki feminist sorunsallar üzerine bilgilendirmiştir.⁴⁵ Japon süfrajistler 1919'da Yeni Kadınlar Derneği'nin himayesinde toplanmıştır.

Kimi zaman bu özgürleşme arzusuna, insanları yeni hitap şekilleri kullanmaya teşvik eden bir feminist kültür de eşlik etmiştir. Kadınlar evlenseler de soyadlarını açıkça kullanmaya devam ediyor ve "*mademoiselle*" hitabını reddediyordu. Ayrıca meslek isimlerini de dişileştirerek dili uyum sağlamaya zorlamanın gerekli olduğu düşünülmüştü; bu da "kadın avukat", "kadın doktor" gibi kullanımlar karşısında yükselen itirazlarla sonuçlandı. Mizojiniye, azılı eylemcileri acımasızca doğrudan hedef alan ve onları erkekler üzerinde tahakküm kurmak istemek ve toplumsal düzeni altüst etmekle suçlayan feminizm karşıtlığı da eklenmişti.

Kadınları aşağılayan, tüm büyük resmi teorileri de böylelikle memnun eden bu bakış açısı karşısında nasıl bir yol izlenmeliydi? Kadınlar eğitimleri konusuna zaten eleştirilere maruz kalıyordu. Çoğunluğu otodidakt bu aktivistler, kadınların sadece potansiyel anneler olarak tanımlanmasına hizmet eden ve beyinlerine, kısıtlı olduğu varsayılan fiziksel ve zihinsel becerilerine, fizyolojilerine, hassasiyetlerine ve duygularına dair önyargıları çürütme arzusundaydılar. Özellikle kadın tarihi çalışmalarıyla ve Amerikan toplumu üzerine incelikli analizlerde bulunan İngiliz Harriet Martineau'nun (1802- 1876) teşvikleriyle sosyoloji alanında farklı bir bilgi türü oluşturulacaktı. Birçok kadın gazeteci ve denemeci, geçmişteki ve günümüzdeki kadınların faaliyetleri ve günlük yaşamları üzerine araştırmalar yapmaktaydı.

⁴⁵ Ebisu, 2012.

Kadınların özgürlük ve hak mücadelesinin özümsemiş olduğu bu uzun süre özellikle eğitim, iş, medeni ve siyasi haklarla ilgili eşitlik sorunları arasındaki benzerlikle kendini gösterir; bu da uluslararası dayanışmayı kuvvetlendiren bir olgudur. Fakat feminizmler doğdukları ve geliştikleri bağlamlardan ayrı ele alınmaz. Demokratik rejimlerdeki farklı görüşlerle kısmen örtüşen eşitlikçi liberal feminizmlere, sömürge karşıtı ve devrimci feminizmler de eklenir. Her akım feminizmin temel öğeleriyle –yani eşitlik ve özgürlük mücadelesi, kadınların değeri ve patriyarkal cinsiyet normlarından kurtuluş– farklı şekillerde etkileşime giriyordu. 1920’li yıllarda yeni kadınlık modelleriyle elde edilen başarı, feminizm sorunsalının eşi benzeri görülmemiş yayılımını ve Batılı olmayan bağlamlarda kendine özgü gelişimini kanıtlar niteliktedir. Ne var ki kazanımlar çoğunlukla eğitimle, kısmen iş hayatındaki değişimlerle ve dikkat çekici bir biçimde siyasi alandaki eşitlikle sınırlı kalıyordu; diğer yandan toplumsal ve dini âdetlerin ağırlığı belirleyiciliğini korumaktaydı. Kadınların toplum içinde yer edinmesi, seçimlerinde özgür olması, eşler arasında ve aile içindeki eşitlik talepleri güncelliğini hâlâ koruyan ve 1950’li yıllardan 2000’li yıllara uzanan modern dönemi şekillendiren öncelikli meselelerdendir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Özgürleşmesi İçin (1945-2000)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda feminizmler kendilerini –Soğuk savaş (1945-1989), Çin Komünist Devrimi (1949), sömürgeciliğin sonlandırılması ve sosyal devletlerin ortaya çıkmasıyla– yeni bir bağlam dahilinde tekrardan kurar. Sonrasındaysa 1960'lı yıllardaki Çin-Sovyet ayrılığı ve bu durumla bağlantılı ayaklanmalar, Amerikan emperyalizmi, Vietnam Savaşı ve Güney Amerika'daki diktatörlükler feminist mücadeleyi biçimlendirmiştir. Kadınlar tarihi açısından hatırı sayılır eşitlikçi değişimlerse özellikle Kuzey ülkelerinde yaşanmıştır. Kadınlar –feministlerin ciddi faaliyetlerde bulunduğu– eğitim ve yükseköğrenim, iş hayatı ve siyaset aracılığıyla yeni sosyal çevrelerle etkileşime geçiyordu. Ev işleri ve çocuk bakımı esasen kadınların sorumluluğundaydı ama teknolojik ilerlemeler ve ülkeye göre değişiklik gösteren çocuk bakımevleri faydalı olmuştu. Fakat kadınlara, eş ve anne olmaları üzerinden varlığını dayatan görevler pek çok ayrımcılığa yol açıyordu. Kadınlara vatandaşlık hakkı tanınan ülkelerde dahi biçimsel eşitlik ne kamusal alana ne de aile ve evlilik hayatına hemen yansımıştır; doğurganlık ve cinsellik konularında tam bir seçim hakkıysa çok daha nadir rastlanıyordu. Gelişmekte olan ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerde eğitim hakkı elde etmek ve yoksulluğa karşı savaşmak adına verilen mücadele öncelikliydi; fakat bu durum çok kısıtlayıcı olan politik-dinsel cinsiyet ve kişilik hakları bağlamında toplumsal, siyasal ve aile içi eşitlik taleplerini unutturamıyordu.

Bu sorunlar karşısında feminizmlerin geçirdiği evrimi gözler önüne seren iki büyük yönelim ortaya çıkıyor. Bir tarafta, kadın-

ların hak mücadelesinin devamı niteliğinde ama uluslararası ve daha geniş bir siyasi tayfta ilerleyen eşitlikçi reformcu feminizmler; diğer taraftaysa, kendini kadın özgürlüğü hareketi olarak bütününü yenilenmiş analiz ve eylemlerle kanıtlamış, 1990'lı yılların *queer* ve sömürgecilik sonrası teorilerini etkilemiş radikal feminizmler vardı. Bu yönelimler kronolojik olarak üst üste biniyor ve kendi içlerinde ayrışyordu. Çatışmaları veya uzlaşmaları, yasaya dahil edilmesi gereken haklar üzerine fikir birliği kurup kurmamalarına ve hem ulusal hem de uluslararası siyasi yelpazeyle bağlı olarak değişiklik gösteriyordu.

I. Reformcu Feminizmlerin Devamlılığı

1. Önce işyerinde, toplumda ve siyasette eşitlik

Cinsiyet eşitliğinin yasaya dahil edilmesini sağlamak, 1945 sonrasında tekrardan güçlenen birçok topluluğun önceliği olmayı sürdürüyordu.⁴⁶ 1939 öncesinde olduğu gibi çeşitli siyasi çelişkiler barındıran bu topluluklar, destekçileri biçimsel eşitliğe daha ılımlı yaklaşıp da, geleneksel kadın figürüne bağlı kalmayı sürdüren liberalizme yakın durabiliyordu. Diğer topluluklarsa, özellikle çalışma hayatındaki eşitlik mücadelesine yönelen sosyalist veya komünist parti ve sendikalarla gitgide daha çok bağlantı kuruyordu. Her iki durumda da, bağımsız veya bir örgüt dahilinde hareket eden feministlerin kendi cephelerindekileri ikna etmeleri ve çetin direnişlere göğüs germeleri gerekiyordu.

Çalışma hayatındaki eşitlik, kadınların daha büyük bir bağımsızlık elde edebilmeleri açısından hâlâ hayati önemdeydi. Fakat aileyi geçindiren koca fikri öylesine hâkim, korumacı yaklaşım öylesine baskındı ki bu durumu kabul ettirmek kurumsal ve ekonomik çevreler için oldukça zordu. Yine de eşit maaş (ücret farkı hâlâ çok fazlaydı) ve meslek seçimi konusundaki hak talebi ken-

⁴⁶ Smith, 2000.

dini dayatmaktaydı. Kadınların çalışma hakkı ve eşit şartlar elde etmek amacıyla gerçekleştirdiği –kendiliğinden gelişen veya sendikalarca örgütlenen– eylemler feminist mücadele için kilit bir rol oynuyordu: Belçika’da 1966 yılında gerçekleştirilen Herstal Grevi bu duruma örnek gösterilebilir. Bu grevle birlikte, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu kuran 1957 tarihli Roma Antlaşması’na binaen ilk defa eşit maaş konusuna öncelik verilmiştir.

Kadınların seçme ve seçilme hakkı mücadelesi, henüz kazanım elde edilemeyen bölgelerde kaldığı yerden devam ediyor ve siyasi yenilenmelerle kendini gösteriyordu: Japonya’da yeni anayasanın oylanması, 1948’de İsrail’in kurulması, Arjantin’de General Peron’un başa gelmesi ve kadınların da mücadeleye katıldığı sömürgeciliğin sonlandırılması süreci (Hindistan ve 1949 senesinde Çin) bu duruma örnek gösterilebilir. 1951 yılında Mısır’da bir kadın yürüyüşü ve meclis önünde oturma eylemi düzenledikten sonra açlık grevine başlayan Doria Shafik süfrajistler arasından sıyrılıyordu. Sonunda, General Cemal Abdülnasır’ın iktidara gelmesiyle (1956-1970), kadınlara birtakım haklar tanınmaya başlandı (1956’da oy hakkı, eğitim ve çalışma hakkı, türban takma zorunluluğunun kaldırılması, aile planlaması). Buna karşın her tür feminist muhalefet ve topluluk şiddet kullanılarak bastırılmaya devam ediyordu. 1950’li yıllarda Burgiba yönetimindeki Tunus’ta, siyasal hakların yanı sıra kişilik haklarıyla da ilgili, çekeşliliği yasaklayıp boşanmayı ve aile bireyleri arasındaki eşitliği mümkün kılan (miras meselesi dışında) Müslüman dünyası için olağanüstü sayılabilecek eşitlikçi adımlar atılmıştı. Kadınlar, hukuksal kazanımlarına ve çalışma hayatına girmelerine rağmen –Türkiye’ye olduğu gibi– eşlerinin boyunduruğu altında kalmaya devam ediyordu. Muhafazakâr çevrelerce eleştirilen tepeden inme ahlak reformu, kadın topluluklarının rolü; tek parti rejimi, baskın ailecilik ve gelenekçilikle sınırlandırıldığı için, kadınların özgürleşmesi konusundaki çekincelerle ve güçlü bir dirençle karşılaşılıyordu.⁴⁷

47 Daoud, 1993.

Latin Amerika'da kadınlara siyasi hak tanıyan son ülke Peru'ydu (1955), bununla birlikte özellikle Arjantin ve Brezilya'daki diktatörlükler en ufak feminist hareketi bastırıyordu.

Doğu Bloku Berlin Duvarı'nın yıkıldığı sürece kadar, demokratik özgürlükten yoksun olsa da bazı siyasi eşitlik örnekleri sunmaktaydı. 1989'dan sonra Doğu Avrupa'da kadın haklarının –özellikle kürtaj ve ev işlerinin paylaşımı konusunda– kesintiye uğradığı aşikârdır. Soğuk Savaş sonrasındaysa, komünizmin reddi feminizm karşıtlığını beslemiş ve Birleşmiş Milletler ile Avrupalıların eşitlikçi söylemlerinin küçümsemesine neden olmuştur.

Fransa'da, Conseil National des femmes françaises (Fransız Ulusal Kadın Kurulu) ve Ligue Française pour le droit des femmes (Fransa Kadın Hakları Birliği) gibi birkaç topluluk çalışmalarına yeniden başlarken, içlerinde Yvette Roudy'nin de bulunduğu sosyalist feministler, Mouvement démocratique féminin'i (Demokratik Kadın Hareketi) kurdular. Cinsiyet eşitliği 1946 Anayasası'na dahil edildikten sonra bu yeni durumu iş hayatında, toplumsal eşitlik ve aile düzleminde uygulamaya koymak gerekiyordu. Komünist Parti'nin karşı çıktığı doğum kontrol kampanyası, Fransız Direnişi'nin şekillendirdiği genç nesli harekete geçirmişti. Jinekolog Andrée Lagroua Weil-Hallé ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda Fransa'nın eylemlerine karşı mücadele eden sosyolog Évelyne Sullerot, 1956 yılında *Maternité Heureuse*'ü (Mutlu Annelik) kurdu. Bu kurum 1960'ta, Fransız Aile Planlaması Hareketi (MFPF) adını almış ve Margaret Sanger'ın kurucuları arasında olduğu uluslararası ağa katılmıştır. 1946'da başlatılmış Jeunes Femmes (Genç Kadınlar) hareketindeki Protestan kadınlar ve laik örgütler tarafından desteklenen MFPF ulusal bir dayanak bulmuş, 1967'de doğum kontrolüyle ilgili Neuwirth Kanunu'nun (1974 Kanunu'yla tamamlanmıştır) oylanmasında belirleyici olmuştur.⁴⁸ Benzer şekilde, toplumsal eşitlik ilkesi de kendine, hukukçu Jean Carbonnier başta olmak üzere, yeni des-

48 Pavard, 2012; Pavard, Rochefort, Zancarini-Fournel, 2012.

tekçiler bulmuştu. Carbonnier, evli kadınların malları hakkındaki 1965 yasasına ve ailedeki yetkiyi babadan alıp ebeveynlere bölüştüren 1970 yasasına verdiği destekle yüz yıldan daha uzun bir süre önce başlayan bir mücadelenin sonuçlanmasını sağlamıştır. Ayrıca anlaşmalı boşanmalarla ilgili olan 1975 yasasını da kısmen bu eşitlik yanlısı reformlar arasına ekleyebiliriz. Reformcu feminizmlerin medeni kanun engeline karşı ve doğum kontrolünün lehine bir diğer yasal başarısı da Kuzey ülkelerinin çoğunu etkilemiştir.

Birçok Güney ülkesindeki feminist gündem, ulusal ve uluslararası kurumsal yapılarla ve gelişim sorunsallarıyla sıkı bir bağlantı içindeydi.⁴⁹ Dolayısıyla Uluslararası Kadın Konseyi, Uluslararası Kadın İttifakı, Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadınlar Birliği ya da komünizme yakın duran Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu gibi topluluklar ve ulusal sivil toplum kuruluşları Birleşmiş Milletler bünyesindeki feminist çalışmaları dikkatle takip etmiştir.

2. Kurumsal yapılar

Cinsiyet eşitliği mücadelesi 1945 yılı itibarıyla Birleşmiş Milletler'in yürüttüğü faaliyetlerle ilk geniş çaplı projesine girişmiştir.⁵⁰ İnsan hakları başlığı altında (sadece erkeklerin değil) kadın haklarının da belirtilmesi gerektiğini düşünen –aralarında Brezilyalı Bertha Lutz'un da bulunduğu– az sayıdaki feminist delege, San Francisco'da imzalanan antlaşmaya cinsiyet eşitliğinin de dahil edilmesi adına savaş verdiler. Üstelik kurulda söz hakları toplumsal meselelerle sınırlandırılmış az sayıdaki kadın arasında dahi azınlıkta kalan feministler, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne, ırk maddesinin yanında cinsiyet maddesinin eklenmesini sağlamıştır. Ayrıca, tek bir insan hakları komisyonunu yeterli gören Britanyalı ve ABD'li feministlerin

49 *Cahiers genre et développement*, 2010.

50 Sluga in Haan de, 2013.

çekimser tutumuna rağmen, Hindistan Kadınlar Konferansı'nın başkanı Hansa Mehta'nın (1897-1995) desteğiyle, kadınların konumu üzerine bir alt komisyon kurulmuştu. Sivil toplum örgütleriyle dirsek teması içindeki bu birim; siyasi haklar (1952), evli kadınların vatandaşlık hakkı (1957) ve başta evlilik olmak üzere medeni kanun (1962) üzerine anlaşmaların üye devletlerin oylamasına sunulmasının temel nedeniydi. Komisyon aynı zamanda kadın sünneti ve eğitim meselelerini de inceliyordu. Sosyalist ülkelerden gelen temsilcilerin isteği üzerine, 1975'i "Uluslararası Kadın Yılı" ve Kadın On Yılı ilan eden kararın alınmasını ve ayrıca dünya çapında pek çok konferans düzenlenmesini sağlamıştır. 1975'te Meksika, 1980'de Kopenhag, 1985'te Nairobi, 1995'te Pekin'de. Feminist STK'lar ve kadın dernekleri de her seferinde bu girişimlere paralel forumlar düzenliyordu. Böylece, madenci eşleri örgütünü temsil eden Bolivyalı Domitila Barrios de Chungara (1937-2012), 1975 senesinde Meksika'da, ülkesindeki diktatörlüğü ifşa edebileceği uluslararası bir dinleyici kitlesi bulmuş oldu. Nairobi'deyse binlerce kadın bir araya gelip Afrikalı kadın topluluklarının eylemlerini destekledi. BM'deki feminizm, Soğuk Savaş ve sömürgecilik etkisiyle ortaya çıkan ciddi bölünmelere rağmen, kadın hakları sorunlarının uluslararası arenada, hukuki çevreler ve parlamentolarda, hatta feministler arasında tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu kurumsallaşma aynı zamanda 1960'lardan itibaren, politik bir karşı kültürü savunan ve reformcu feministlere karşı isyan eden radikal feminizmlerin ortaya çıkmasıyla kamçılanmıştır. 1975 Uluslararası Kadın Yılı'nın dünya çapında canlandırıcı bir etki yarattığı ve Franco sonrası İspanya'da, Portekiz'de, Yunanistan, İran⁵¹ ve Sahra Altı Afrika'da pek çok hareketi teşvik ettiği su götürmez bir gerçektir. 1979'da Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Yok Edilmesi Sözleşmesi (CEDAW) kabul edildi ve bu konuda çekinceleri olan tüm üye devletlerin onayına sunuldu. Ardından, 1993 senesinde, Declaration on the Elimination of Violence Against Women

51 Kian-Thiebaud in Gubin vd., 2004.

(Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge) kabul edilmiştir. CEDAW, önemli bir hukuki kaynak olmaya devam etmektedir. 2003'te Faslı feministler daha eşitlikçi bir aile hukukuna kavuşmak adına bu sözleşmeyi öne sürmüşlerdi. BM tarafından benimsenen toplumsal cinsiyet eşitliği, 2000'lerden itibaren popülist hareketlerin ve dindar sağcı kesimin hedef tahtası haline gelmiştir.⁵²

Kadın hakları mücadelesini sürdüren diğer kurumlar da 20. yüzyılın ikinci yarısına damga vurmuş ve tüm Avrupa'ya yayılmadan önce birçok ulusal devlet kurumu ortaya çıkmıştır. ABD'de 1961'in Aralık ayında Başkan Kennedy, kadınların durumuyla ilgili Eleanor Roosevelt'in başkanlık yaptığı ve maaş eşitliğinin, çocuk bakımevlerinin, annelik izninin gerekliliğini vurgulayan bir komisyon görevlendirmiştir. Bu girişimin ardından ABD'nin her eyaletinde benzer komisyonlar kurulmuştur. Geleneksel sola yakın duran Ulusal Kadın Örgütü'nün (NOW) temelinde bu ağ vardır. Betty Friedan'ın kurucularından olduğu NOW, Equal Rights Amendment'ın (Eşit Haklar Tasarısı) kabul edilmesi ve –Ford Vakfı, siyahi kadın dernekleri ve Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği'nin de destek verdiği gibi– iş hayatında yer edinebilme meselesi üzerinde durmuştur.⁵³

Fransa'da Valéry Giscard d'Estaing'in cumhurbaşkanlığı yaptığı 1974'te, gazeteci Françoise Giroud kadın statüsünden sorumlu birinci devlet sekreteri konumuna getirilmiş fakat teklif ettiği "101 tedbiri" uygulayacak gerekli siyasal imkân ve desteği bulamadığından kısa sürede istifa etmişti.⁵⁴

Bu yapıların kadınların durumu, konumu, eşitsizliklerin telafisi ve cinsiyetlerin tamamlayıcılığı üzerine düşünmesi eril tahakküm, kadınlık normları ve toplumsal cinsiyet üzerine sorgulamalarda bulundukları anlamına gelmiyordu. Hukuki çerçevede ne

52 Kuhar ve Paternotte, 2018.

53 Baxandall ve Gordon, 2000; Hartmann, 1998.

54 Revillard, 2016.

kadar sağduyulu olurlarsa olsunlar; kadınların özgürleşmesiyle ilgili çok daha radikal bir bakış açısıyla 1960'larda harekete geçen yeni neslin ihtiyaçlarını karşılamıyorlardı.

II. Feminist Hareketteki Radikal Yenilikler (1960-1980)

1. Kadın özgürlük hareketleri (1960-1970)

Kadın özgürlük hareketlerinin doğuşu, insanları bir araya toplama güçleri ve daha önemlisi cinsiyet ilişkilerinin dönüşümündeki kalıcı etkisiyle feminizmler tarihini derinden sarsmıştı. Devrimci ve psikanalitik teoriler karşısında geliştirdikleri eleştirel yaklaşımla, cinsiyet eşitliği ve kadın özgürlüğü kavramlarının vermek istediğı mesajı keskin biçimde değiştirmişlerdir. Bu akımlar önce ABD'de, ardından Avrupa, Japonya, Kuzey Afrika ve Latin Amerika'da; seleflerinin teorik, siyasi ve taktiksel seçimlerine karşı ortaya çıktıklarından mücadeleye sıfırdan başlamış değillerdi.

1960'ların karşı kültürüyle şekillenen devrimci, ütöpik ve kışkırtıcı niteliğini, Afro-Amerikalıların yurttaşlık hakkı mücadelesi, Vietnam Savaşı'na karşı isyan, yeni solcu hareketler, öğrenci ayaklanmaları, Maocu ve Troçkist akımlar, eşcinsel hareket, Latin Amerika'daki toplumsal adalet mücadelesi, Asya ve Afrika'daki ulusal özgürlük hareketlerinden alan ve büyük bir çeşitlilik arz eden bu akımlar tüm dikkatleri üzerinde toplamıştır.⁵⁵

Yükseköğrenimin demokratikleşmeye başlamasından ve kadınların maaşlarındaki artıştan büyük oranda faydalanan bu yeni isyancı kadın nesli deneyimlerini paylaşma ihtiyacı duymaktaydı. Tevazu ve edep fikrinden beslenmeyi sürdüren baskın kadınlık normlarından bunalan bu kadınlar, onları ötekileştiren ve cinsel özgürlüğe yeni şekillerde teşvik ederek nesneleştiren aktivist çevrelerde de aldatılmış hissediyordu. "Burjuva" olmakla suçla-

⁵⁵ Threlfall, 1996; Fougeyrollas-Schwebel, 1997; Bard, 2012, 2017; Schulz, 2017.

nan şikâyetlerini paylaşmak onlar için bir gereklilik ve kadınların bilinçlenmesini sağlamak adına siyasi bir araç haline gelmişti. Baskıcı düşünce çevrelerinden çıkmak adına 1967'den itibaren ABD'de, 1970'lerdeyse pek çok ülkede, bilhassa cinsellik ve kimlik arayışıyla ilgili herkesin aklındakileri özgürce paylaşabildiği, yalnızca kadınlardan oluşan bilinçlendirme toplulukları kuruldu. Düşüncelerin topluluk önünde –uzman görüşlerinden uzakta– açıkça ifade edilmesi başka bir tür bilginin, kadınların kendileri hakkında bildiklerinin su yüzüne çıkmasını hedefliyordu. Katılımcıların deneyimleri baskı ve üstünlük fikirleri üzerinden değerlendiriliyor, böylelikle kadınların tecrit edildikleri alandan çıkmasına olanak tanınıyordu. Kadın sorunsalına siyasi bir nitelik kazandırmak 19. yüzyıl feministlerinin pek çok bildirisinde görülen bir özellikti zaten. Bu yeni akımı öncekilerden ayırırsa kullanılan yöntem, toplumu baştan aşağı değiştirmek için duyulan devrimci istek ve tabu kalan yeni meselelere nesnel biçimde yaklaşılabilmesiydi: kürtaj, şiddet ve tecavüz, cinsellik, eşcinsellik, bedenle kurulan ilişki, klitoral haz, çiftlerin arasında ortaya çıkan huzursuzluk, annelik konusunda hissedilen çelişkiler gibi. Kişilerin her gün karşılaştığı cinsiyetçi söylemler, ev işlerinin kadına devredilmesi, mizojini, kadın ve kadınsı oların olumsuz ve basmakalıp temsillerinin ağırlığı, başta çalışma hayatında olmak üzere ayrımcılık meselesi gibi daha yaygın feminist temalar da ele alınmaktaydı. “Biz, kadınlar...” anlayışını ve kızkardeşlik idealini farklı bir biçimde hayata geçiren bu bilincin özgün niteliğini en iyi “Kişisel olan politiktir” ve “Özel olan politiktir”⁵⁶ sloganları özetlemiştir. İşin cinsellik boyutu özgürlüğün kısıtlı veya dinin etkisinin büyük olduğu ülkelerde pek dile getirilemese de bağımsızlık ve hâkim siyasi düzenden kopma ihtiyacı sayısız girişime yol açmıştır. Mesela 1970'lerin sonunda Tunus'taki Tahar Kulübü'nün çıkardığı bültenin başlığı “Biz, kendi başımıza!” idi. Kadınların, sınıf, ırk, din ve kültür farklılıklarından azade,

⁵⁶ Thebaud, 2012; Zancarini-Fournel in Gubin vd., 2004.

hümanist ve evrenselci ideallerle yol alan ortak yazgısı sınırları aşıyordu. Fakat bu bakış açıları kısa süre içinde eleştiri oklarının hedefi olacaktı.

Bu yeni radikal feminizmin uygulamadaki ve ciddi bir potansiyel –kişisel ya da toplumsal– olarak başarısı, 1960 ve 1970’li yılların kadınlarının sessizliğe son vermeye, üzerlerinde oluşan basmakalıp yargıları yıkmaya duydukları büyük ihtiyacı kanıtlar niteliktedir. Feminist hareket içerisinde yer almak, yeni toplumsal cinsiyet kimliklerini deneyimlemenin, bireyselleşme ve kendini gerçekleştirme olgularının önündeki engelleri kaldırmanın yanı sıra kadınlar arasında (“kızkardeşler” arasında) patriyarkal ideolojilerin görmeyi reddettiği, politik ve duygusal bağlar kurulmasına da olanak tanıyordu. Geleneksel siyasi anlayışla bağlantısı kesilen bu topluluklar –zaman zaman erkekler dahil olsa da– “kadınlar hareketi” olarak kendini gösteriyor ve yeni bir toplumsal kimlik vasıtasıyla, aktivist çevreler dışında yeni öznelliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunuyordu. Özel alanda veya iş yaşamında benzer özellikler taşıyan politik görüş, cinsel yönelim ve dini, etnik aidiyet ya da ten renkleri (Siyah, Porto Rikolu, Çikano veya yerli feministler...) nedeniyle çok sayıda küçük grup bir araya geliyordu. Mücadele belli bir merkez etrafında toplanmasa da aktivistlerin kendilerini adadıkları, hareketin ve topluluklarının içerisinde yaşattıkları toplumsal bir devinim oluşmuştu. Söylemleri, yayın organı olarak işlev görmesinin yanı sıra toplanma alanı, toplumsal isyan ve yapıpısöküm girişiminin vücut bulduğu yerler olarak da görülen çok sayıda dergi ve gazete yoluyla aktarılmaktaydı.

2. Yeni görüşler ve kuramsal bölünmeler

İkinci Cinsiyet,⁵⁷ okuru kadınlara ve kadınlıkla ilgili –geçmişteki veya güncel– mitolojilere eleştirel bir bakış getirmeye davet eden teorik eserlerden biridir. Söz konusu mitolojiler bugün kadınları

⁵⁷ Simone de Beauvoir, *İkinci Cinsiyet*, çev. Gülnur Acar Savran, Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.

hâlâ sonsuz bir ötekiliğe ve erkek egemen bir bakış açısının yansıması konumuna yerleştirir. Simone de Beauvoir, politik ve psikanalitik teorilere getirdiği eleştirilerle cinsellik konusunda çığır açan bir düşünce sistemi geliştirmiştir. 1963'te Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi*⁵⁸ isimli kitabında orta sınıf kadınların "tarifsiz huzursuzlukları" üzerine araştırmalar yaparken Beauvoir'ın adımlarını takip etmişti. 1920'den beri yurttaşlık hakkına sahip olsalar ve üniversitelere kabul edilseler de bu kadınlar çalışmayan anne ve eş, modern ev teknolojisi tüketicisi rollerinde boğuluyordu. Ferdinand Lundberg ve Marynia F. Farnham 1947'de çıkardıkları kitapla Freud'un geliştirdiği kavramları kadınları ikincil konumda tutmak adına normatif amaçlarla yaygınlaştırmış, böylelikle kadınlar, muhafazakâr ve feminizm karşıtı teorilerin tutsağı olmuştu.

1960'lı yıllarda pek çok aktivist, kurum ve ideolojilere daha siyasal araçlarla meydan okuyarak feminist düşüncüyü radikalleştirmişti. Kate Millet (1934-2017), *Cinsel Politika*⁵⁹ adlı eserinde, patriyarkanın siyasi bir kurum olarak cinsel ilişkilere ve "cinsiyet" kategorisinin yüklendiği anlamlara nasıl etki ettiğini gözler önüne serer. Millet, Amerikalı araştırmacılar John Money ve Robert Stoller'ın, biyolojiyi bir değerler sistemi olarak ele almak adına, trans kimlik ve cinsiyet ile toplumsal cinsiyet ayrımı üzerine geliştirdiği çalışmalarından esinlenmiştir. Shulamith Firestone (1945-2012) ve Germaine Greer da kadınların mücadelesiyle yok olma noktasına getirilmiş bir cinsiyet sınıfını incelemek adına (tıpkı proleter devrimin sınıfları ortadan kaldırma projesi gibi) "biyolojik tiranlığa", klişelere ve yanlış kadınlık teorilerine saldırmıştı. Fransa'da, materyalist feministler ve özellikle de sosyolog Christine Delphy, -Féminisme Marxisme Action (Feminist Marksist Hareket) olarak yeniden adlandırılacak olan Féminin Masculin Avenir (Kadın Erkek Gelecek) grubunda çalışmaktaydı- kadın sınıfının ücretsiz ev içi emek veren doğurgan kişiler

58 Betty Friedan, *Kadınlığın Gizemi*, çev. Tahire Mertoğlu, E Yayınları, 1983.

59 Kate Millet, *Cinsel Politika*, çev. Seçkin Selvi, Payel Yayınları, 2011.

olarak sömürülmesini kuramlaştırmak için Marksizmden ilham alıyordu. Marksist yaklaşıma göre patriyarka, ikincil bir çatışma değil “baş düşman” olarak ele alınmıştır. Bu yeni nesil kendisini kadın hakları hareketlerinden soyutlamıştı. Çoğu zaman eski süfrajistlerle fazlasıyla özdeşleştiği düşünülen “feminizm” sözcüğünü kullanmak konusunda tereddüte düşülüyor –sonunda kazanan bu kelime olsa da– ABD’de “ikinci dalga”; Fransa’daysa daha ziyade “sıfır yılı” ifadeleri yayılıyordu.

Baskı rejimleri ve eril tahakküm kaynaklı ötekileştirmenin genel eleştirisi, uluslararası düzeyde başarı yakalayan kitaplar aracılığıyla yayılmaktaydı: İtalyan Elena Gianni Belotti’nin eğitimi konu edinen *Dalla parte delle bambine* (Kız Çocuklarının Tarafı); Amerikalı Susan Brownmiller’ın tecavüz üzerine olan eseri, Britanyalı yazarlar Erin Pizzey’nin evlilik içi şiddeti ve Juliet Mitchell’in psikanalizi konu alan kitapları gibi. Bu eserler düşünce gelişimine alan tanımış ve o sıralar pek bilinmeyen sosyolojik ve psikolojik gerçeklerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış; kadınların maruz kaldığı her türlü cinsiyetçilik ve sömürüyü (işte, reklamlarda, kamusal ve özel alanlarda) konu edinmişti. Sözde ezeli bir kadınlık anlayışının karşısına çıkarılabilecek fikirlerden biri de kadınların tarihini araştırmak ve –daha genel olarak da– kadınları ustalıkla görmezden gelen tüm akademik bilgi ve sanatsal ilkelere meydan okumaktı. Cinsiyet ayrımcılığına karşı durmak feminist analiz ve eylemlerin ana ögesi idi. Bu düşünce kimi erkekler arasında da yankı bulmuştu. Bir zamanlar Brezilya’daki diktatörlüğe başkaldırmış Fernando Gabeira maçoğlu reddiyle büyük takdir toplamıştı.⁶⁰

Yapısökümcülük konusunda kendini belli eden fikir birliğine rağmen işin sonu fark kavramının etrafında çok çelişkili teorik önermelere varır. Evrenselcilere göre fark kavramı, hiyerarşileri ve eşitsizlikleri üreten patriyarkal bir ulamdır. Simone de

60 Scheibe Wolf in Rochefort ve Viennot, 2013.

Beauvoir'ın da aralarına katıldığı ve *Les Temps Modernes* dergisinde “olağan cinsiyetçilik” karşıtı yazılar kaleme aldığı, kendisinin analizlerine yakın duran materyalist feministler de aynı kanıdaydı. Öte yandan, kadınları kadın yapan özellikleri erkek egemenliğinin yüklerinden kurtulmuş psikanalitik kuramlardan, zihinsel ve bedensel varlıklarından ve hislerinden yola çıkarak yeniden keşfetmeyi öneren “farklılıkçı feministler”, fark kavramının anlamsal değişimler ve kurulu düzeni yıkmak için esas olduğunu savunuyordu.

Fransa'da farklılık feminizmi ve özcü akımlar, psikanalist Antoinette Fouque'un (1936-2014) kurmuş olduğu *Psychanalyse et Politique* (Psikanaliz ve Politika Birliği) tarafından temsil edilmiştir. Topluluk Luce Irigaray'nun kitaplarından, özellikle de Lacancı psikanalizin önyargılarını sorguladığı *Spéculum de l'autre femme* (Öteki Kadının Aynası) isimli eserinden etkilenmiştir. Filozof Jacques Derrida'dan ilham alan dişil bir yazının savunucusu olan yazar ve akademisyen Hélène Cixous da bu akımın kilit isimlerindendir. Beauvoir karşıtı bu akım, fazla fallosantrik bulunduğu “feminizm” terimini reddedip “kadınlık” sözcüğünün kullanımlarını teşvik eder ve böylece dişil olanı eril düzenin pençesinden bilindiği, yazı ve imgelem üzerine yapılacak araştırmalarla kurtarmayı ister. Bu alanda postmodern toplumsal meselelerin Lacancı edebi ve dilbilimsel yaklaşımlardan etkilenen bir okuması gelişmiştir. Kadın bir destekçinin yardımıyla, tüm dünyadan kadınların eserlerini tanıttıkları bir yayınevi ve Paris, Lyon, Marsilya'da olmak üzere üç kitapçı açmışlardır. Tüm başarısına rağmen topluluk, tutucu bir yönelim geliştirmiş hatta 1979 yılında, tek kurucusu olduklarını iddia ettikleri –Kadın Kurtuluş Hareketi'ni temsil eden– MLF markasının patentini almaya karar vermişti. Bu akımın kuramsal önermeleri, Fransa'da kabul görmese de, onu Fransız Kuramı'yla özdeşleştirerek Fransız feminizmi olarak adlandıran Amerikalı entelektüel kadınlar tarafından benimsenecekti.

ABD’de, cinsiyet farklılığı düşüncesi özellikle psikanalist Nancy Chodorov’un bu alana katkılarından ve filozof Carol Gilligan’ın, sonrasında daha eşitlikçi bir yaklaşımla tekrar ele alınan, “özen” üzerine çalışmalarından beslenmiştir. İtalya’day- sa bu kimliksel yaklaşım, Luisa Muraro’nun felsefesi çevresinde büyük bir başarı kazandı. Fakat aynı zamanda kadınlar arası dayanışmanın özgün biçimlerinden övgüyle söz etmiş, alternatif kadınlık ve annelik figürlerinin etkisindeki daha politik akımlara katılımı artırmıştır.

Uluslararası üne sahip kimi kadın filozoflar, farkı, farklılık feminizminden ayrı olarak düşünme eğilimindeydiler. Hollanda’da Rosi Braïdotti, fark kavramının olumsuz anlamsal yüklerinden kurtarılması gerektiğini savunuyordu. 1973’te, önce Belçika’nın sonra da Fransa’nın ilk Frankofon feminist dergisi *Cahiers du Griffi*’i kuran Françoise Collin (1928-2012) feminizmi, –özgürlük ve özgünlüğün tanınması adına– hem sembolizme hem de imgeleme dokunan bir hareket olarak ele almıştır.⁶¹

Dünyadaki feminizmlerin çoğunun ortak noktası mizojiniye, kamusal ve politik alandan dışlanmaya karşı çıkmak amacıyla kadın figürlerine, anneliğe ve kadınlık kültürünün sonradan edinilmiş veya doğuştan geldiği varsayılan yeteneklerine bağlılıktır.

Çoğu zaman uzlaşmaz görünen bu kuramlar, her şeye rağmen, siyasetle farklı bir ilişki geliştirecek özerk ve bağımsız bir kadın hareketi kurma arzusunu paylaşıyordu, öte yandan pek çok topluluk, sol ve radikal solun ideolojilerine ve mücadelelerin birleşmesi projesine bağlı kalıyordu. Fransa’da ve tüm “sosyalist feminist” ülkelerde geliştirilen “sınıf mücadelesi” eğilimi; feminizmin, Marksizmin ve antikapitalizmin birleşmesine neden oluyordu. Ayrıca feminizmlerin başarısı, siyasi parti ve sendikaları, aktif “Kadın” kolları –aktivistlerin geri çekildiği zamanlarda etkinliklerini zorlukla sürdürüyorlardı– kurmaya teşvik etmişti.

61 Rochefort ve Zancarini-Fournel in Fougeyrollas-Schwebel ve Rochefort, 2015; Lamoureux, 2010.

3. Ayrıllıkçı eğilimler: lezbiyenlik ve Siyah Feminizm

1970'lerde ortaya çıkan Batılı radikal feminizmlerde, lezbiyenlik ile feminizm arasında oldukça sıkı bağlar bulunuyordu.⁶² Pek çok lezbiyen bu hareketlerde yer almış ve kendilerine özgü söylemler geliştirmiştir. Eşcinselliği erkeklerde bir hastalık olarak gören, kadınlardaysa tümünden görmezden gelen cinsiyet normlarının değişmesine katkıda bulunmuşlardır. 1971 yılında Fransa'da –tıpkı Françoise d'Eaubonne (1920-2005) gibi– Eşcinsel Devrimci Eylem Cephesi'ne (FHAR) katılmış olanlar sonunda eşcinsel erkeklerin baskın çıktığı karma olmayan bu mücadeleden vazgeçmiş ve Kadın Kurtuluş Hareketi'ne yaklaşmıştı. Fakat ABD'de de görüldüğü üzere, feminist hareketin içinde kendilerine ait bir alan yaratma ihtiyacı kısa zamanda kendini göstermişti – hatta bazı durumlarda, Amerikalı Jill Johnston'ın (1929-2010) 1973'te teşvik ettiği gibi, heteroseksüel bir evrenselcilik eleştirisi ve lezbiyenliğin siyasi boyutunun reddi adına ayrılmaya gidilecek kadar. Bu eleştiri, “kadın” ulamıyla kurulacak her türlü bağı inkâra kadar varabiliyordu. Öyle ki Fransız yazar Monique Witing (1935-2003), kadın ve erkek ulamlarını belirleyen niteliğin heteroseksüel norm olduğu gerekçesiyle “Lezbiyen, kadın değildir,” demiştir. Witing, Amerikalı şair Adrienne Rich'in (1929-2012) öne sürdüğü ve eril tahakkümün heteroseksüel normlarına tabi olan kadınların maruz kaldığı yaygın cinsel baskıya vurgu yapan “lezbiyen süreklilik” incelemesine karşı çıkmıştır. Bu bölünmeler sürmüş ve ABD'de doğan eşcinsel hareketler, –sonradan trans, interseks ve queer bireyler de dahil olmuştur– feminizmlerle açıkça bağ kurmasa da, birbirine paralel gelişmiştir. Yine de lezbiyen aktivistler feminist çevrelerde varlık göstermeyi sürdürmüş, bünyelerinde LGBT'nin taleplerine gitgide daha belirgin biçimde yer verilmesine önayak olmuşlardır. Örnek olarak; 1990'larda Namibya'da, devletin resmi homofobi-

⁶² Chetcutti ve Michard, 2003.

sine rağmen çıkan *Sister Namibia* veya Latin Amerika'daki lezbiyen Çikano topluluklar verilebilir.⁶³

İç bölünmeye sebebiyet veren bir diğer etmen de ırkçılıktır. Aynı zamanda, Siyahi Amerikalıların mücadelesine yakın duran ABD ve Büyük Britanya'daki Siyah Feminizmin de karşı çıktığı gibi, kadın özgürlük hareketlerinin bünyesindeki özgün öğelerin görmezden gelinmesi ve yadsınması da anlaşmazlıklara neden oluyordu.⁶⁴ Siyah Feminizmin ana talebi, cinsiyetçilik ile ırkçılığın karşı karşıya getirilmemesiydi. Buradaki amaç da iç içe geçmiş yapıların, geçmişte olduğu kadar o gün de geçerli olan teorik ve pratik sonuçların kavranabilmesiydi. Çoğunluktaki feministler köleliğin, ırkçılığın, şiddetin tarihini ve Siyahilerle ilgili temsillerin ağırlığını gözardı etmekle suçlanıyordu. Siyahi erkeklerin Beyaz kadınlara tecavüz ettiğini iddia eden asılsız suçlamalar sayısız linci meşru kılarken, Siyahi kadınların uğradığı tecavüzler sözde cinsel ilişkiye hazır oldukları gerekçesiyle, cezasız kalmıştı. Siyahi feminizm kadınların yaşanmışlıklarına ve Siyahi mücadeleden veya kendi dini çevrelerinden kopmama arzularına, bazen de kendilerini lezbiyen olarak kabul ettirme isteklerine dayanmaktaydı. Kolektif kimliğe sahip bu yapı, lezbiyen topluluklarda olduğu gibi, çoğunluktaki feministlerle işbirliği yapmanın mümkün olup olmadığı sorusunu hatta feminizmi reddetmeyi gündemine taşımıştı. bell hooks, 1981 tarihli *Ain't I A Woman?* (Ben Kadın Değil miyim?) isimli kitabında, feminist hareketi desteklemeyi sürdürse de, bu hareket içerisindeki ırkçılığı şiddetle eleştirmiştir. Fransa'yı 2000'li yıllarda etkilemiş olan bu hareket çerçevesinde, Amerikalı sosyolog Patricia Hill Collins'in öne plana çıkardığı, Kimberlé Creenshaw'unsa hukuki açıdan geliştirdiği kesişimsellik kavramı beşeri bilimlerde, türlü baskı çeşitlerinin karşılıklı bağımlılığına işaret edecek şekilde yaygınlaşmıştır. Şair Gloria Evangelina Anzaldua (1942-2004) gibi Çikano kökenli

63 Karius, 2016; Falquet, 2011.

64 Dorlin, 2008.

feministler ve Latin Amerikalı kadınlarsa daha kapsayıcı olan “renkli feminist” ifadesini önerdiler. Zaten Amerika kıtasındaki Yerli hareketlerinde varlık gösteren Yerli kadınlar da kendilerine özgü feminist taleplerini dile getirmekteydiler.

Sahra Altı Afrika’da feministler hak ve eşitlik talepleri doğrultusunda, genelde maternalist akımlarla ve BM’ye bağlı kadın STK’ları bünyesinde ya da kadın hareketlerinde kendilerini ifade ediyordu. Yoksulluk ve şiddet karşıtı mücadeleleri her şeyden önce eğitim, sağlık, toplumsal ve siyasal eşitlik üzerine yoğunlaşmıştı. Fazla erkek düşmanı ve Batılı buldukları radikal feminizmlere şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, Siyah Feminizm ve lezbiyen topluluklar genç nesillerin tutumunu radikalleştiren yankılar yaratabiliyordu. Güney Afrika’da lezbiyenlerin “düzelici” tecavüze uğradığı vakalar böyle ifşa edilmişti. Asya’daki ve Latin Amerika’daki feministlerin de deneyimlediği gibi, Batı’daki hâkim söylemi süzgeçten geçirmeksizin kadınlarla ilgili söylemler üretmek, feminizm karşıtlarının Batı özentiliği suçlamalarına cevap verme gerekliliğini doğuruyordu. 1984’te bir araya gelen Senegalli topluluğun Wolof dilindeki isimleri –*Yeewu* (“uyanmış”), *Yewwi* (“özgürleşmiş”)– ve gazeteleri –*Fippu* (“isyan etmek”)– hem yerel hem de uluslararası feminist temaların söylemle bütünleşmesine örnekti.⁶⁵ Fakat toplum içindeki ekonomik, dini ve siyasi uçurumların ve savaşların taşıdığı ağırlık, şehirli eğitilmiş kesim dışında kabul görmelerini zorlaştırıyordu.⁶⁶

Yönelimler arasındaki farklılık tanımlı rakip gruplar oluştursa da, kadın hareketlerinin kolektif yapısını yansıtmıyordu. Çoğu aktivist kendini keskin bir şekilde şu veya bu kuramsal tartışmanın içinde konumlandırmak yerine pek çok kaynaktan beslenip farklı değerlendirme ölçütleri benimsiyordu. Kadınların tabu haline gelmiş bedensel deneyimlerinin değer görmeye başlaması, tüm bir nesle, ideolojik meselelerin de ötesinde

65 Sow in Locoh ve Puech, 2008.

66 Cahiers genre et développement, 2010.

etki etmişti. Fransa'da Annie Leclerc'in (1940-2006) kadınların kimlik arayışına ve kadınlığın bedensel ve duygusal yaşanmışlıklar aracılığıyla yeniden değer görmesi ihtiyacına cevap veren *Parole de femme* (Kadın Sözü, 1974) isimli kitabının elde ettiği başarı bunun kanıtıdır. Benzer biçimde, aktivistlerin tekrar gündeme getirdiği geçmiş ve güncel yaratıcı, cesur savaşı kadın figürleri, tüm nesle yeni ve olumlu rol modeller sunmuştur. Bunlar sadece çeşitli kuramsal farklılıklardan ibaret hareketler olmaktan uzak; somut eylemlerin, taleplerin ve –siyasi güçlerin, sendikaların, kadın hareketlerinin ve kamuoyunun bir kısmının da sonunda katıldığı– hukuksal reform tasarılarının etrafında örgütlenmekteydi.

4. Feminist karşı kültürler ve birleştirici eylemler

Topluluklar, gazeteler, dergiler, edebi yazılar veya denemelerin dışında, radikal feministler siyaset arenasını kışkırtıcı, etkileyici ve mizahi eylem biçimleri ve bazen de komün yaşam deneyimleriyle meşgul etmekteydi. Sloganlar, afişler, grafitiler, karikatürler, resimler, üzerinde oynanmış görseller, şarkılar, şiirler, aktivist sine-ma ve sokak eylemleri, gösteriler, sanat veya tiyatro performansları⁶⁷ topyekûn feminist bir karşı kültür oluşturmuyordu. Kafeler, kitapçılar ve kabul birimleri kadınların sosyalleşme alanlarıydı.

ABD'de, kadınlara seçme hakkı tanınmasının ellinci yıldönümü nedeniyle 26 Ağustos 1970 tarihinde düzenlenen büyük kadın yürüyüşü, hareketin ilk büyük başarısına işaret etmektedir. Bu eylem karşılık olarak aynı gün Fransa'da on kadar aktivist Zafer Takı'nın altında toplanıp üzerinde "Meçhul askerden de meçhulü var: karısı" yazılı bir pankart açtı. Basın bu eylemcilere Mouvement de libération des femmes (Kadın Kurtuluş Hareketi), yarı MLF adını verdi. Kamuoyunun dikkatini çekmek adına; ABD'deki Miss America (aktarılan efsanenin aksine sutyenlerini

67 Pavard ve Zancarini-Fournel, 2013.

yakmamışlardı), Büyük Britanya'daki Miss Monde ve *Elle* dergisinin Paris'teki toplantısı gibi medyanın ilgi gösterdiği birkaç büyük etkinlik sekteye uğratılmıştı.

Aynı zamanda kadınların, hayatlarının her alanında ve onları kısıtlayan tüm kurumsal güçlere karşı (iş, aile, ilişkiler, okul, tıp) tam bağımsızlık elde edebilmeleri için mücadele ediliyordu. Bu çerçevede, ABD'deki The Boston Women's Health Book Collective (Boston Kadın Sağlığı Kitap Kolektifi) isimli feminist topluluk 1973 yılında, kadınları bedenlerini keşfetmeye, bedenleri üzerindeki hâkimiyetlerini geri kazanmaya ve kendilerine özen göstermeye teşvik eden *Our Bodies, Ourselves* (Bedenlerimiz ve Biz, 1970) isimli kitabı yayınlamıştır. Büyük bir başarı elde eden, ABD'de bir milyonun üstünde satan kitap kısa sürede pek çok dile çevrildi. Sağlık teması kapsamında üreme hakkından da bahsediliyordu; bu durum, Güney ülkelerinde, zorunlu kısırlaştırmaların ifşası olarak algılandı.

Kürtaj hakkı ve şiddet karşıtı hareket dahilinde gelişen eylemler birleştirici ve simgesel nitelikteydi. Reformist feministler, kürtaj konusunu 1950'li ve 1960'lı yıllarda dile getirmiş –doğum kontrol hakkı kazanılınca– ve Büyük Britanya ile Hollanda'da hızla hukuki başarılar elde edilmiş olsa da, kürtaj birçok ülkede yasaklanmış ve binlerce kadın hayati tehlike arz eden merdiven altı operasyonlara mecbur bırakılmıştır. Yine de bu konuda, özellikle de dini çevrelerde, güçlü bir dirençle karşılaşılıyordu. Diğer yandan, radikal feminizmlerin kamuoyunu ve yasama aygıtını harekete geçirme konusunda temel bir işlevinin olduğu ortaya çıktı. Dilekçeler ve kitlesel gösteriler, kadınları karşılayıp kürtaj yaptırabilecekleri ülkelere (Avrupalılar için Büyük Britanya ve Hollanda örneğin) gönderen somut girişimlerle el eleydi. ABD'de gerçekleştirilen büyük protestoların ardından Roe v. Wade davasıyla birlikte yargıtay 1973'te kürtajı anayasal bir hak olarak tanıdı, oldukça aktif kürtaj karşıtlarıysa uygulamada kısıtlamaya gidilmesini istemekten hiç vazgeçmedi ve bazen başarılı da ol-

dular. Fransa'da, 1971 Nisan'nda basılan 343 *Kadının Manifestosu* (kürtaj yaptırdığını açıklayan kadınlar) çok sayıda ünlü isim tarafından imzalanmış ve meseleyi gün ışığına çıkarmıştı. 1973'te Kürtaj ve Doğum Kontrol Özgürlüğü Hareketi (MLAC) kuruldu. MLAC eylemcileri, doktorları, sendikacıları bir araya getirerek bu talepler etrafında gelişen çeşitli etkenleri açıklamış ve radikal bir seçimle, Amerikalı psikolog Harvey Karman'ın yeni aspirasyon yöntemiyle kolaylaştırılan yasadışı kürtajlar düzenlemiştir.⁶⁸

Azınlık bir grup feminist kısıtlama hatta zorunlu tıbbi müdahale olmaksızın özgür seçim hakkı isterken, diğerleri bu seçim özgürlüğünü gözetken yasalar talep ediyordu. Avukat Gisèle Halimi Fransa'da, kürtaj yaptırmakla suçlanan genç bir kızın ve annesinin davası sırasında kamuoyunun dikkatini konuya çekmiş, böyle bir yasağın sakıncalarını açıklaması için uzmanlara söz hakkı vermişti. Sağlık Bakanı Simone Veil, uzlaşmacı bir kanun tasarısını savunmuş, böylelikle beş yıllık deneme süresiyle 1975 yasası kabul edilmişti.⁶⁹ Yasada, doktorlara vicdani ret kapsamında bu operasyonu gerçekleştirilmeme hakkı da tanınsa da uygulamanın yapılmasını engelleyecek kadar ciddi bir durum değildir bu. İtalya'daysa vicdani ret, aksine, 1978 yasasının kapsamını ciddi anlamda sınırlandırmıştır.

Farklı hareketleri birleştiren destek gruplarınca da vurgulanan bir diğer mesele de tecavüz ve şiddetti. O zamana kadar pek önemsenmeyen şiddet biçimleri, sıradan cinsellik veya evlilik sorunları değil, eril tahakkümle bağlantılı toplumsal vakalar olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak da meseleye siyasi ve hukuki açıdan müdahalede bulunmak ve yardım eylemleri ile önleyici tedbirler almak zorunlu görüldü. Bazı gruplar kendilerini mağdur kadınlara yardım etmeye, hukuki danışmanlık yapmaya adanmış ve kanunları değiştirmeyi hedeflemişti. Fransa'da Gisèle Halimi, iki genç Belçikalı turistin 1978'deki tecavüz davasında, kürtaj

68 Zancarini-Fournel, 2003.

69 Pavard, 2012; Pavard, Rochefort, Zancarini-Fournel, 2012.

meselesindekiyle benzer bir yöntem kullanmayı denemişti. Bir yandan aktivistlerin ve medyanın baskısı, diğer yandan da mecliste gerçekleştirilen çalışmalarla 1981’de, tecavüzü daha net bir şekilde tanımlayan ve olayın hukuka intikalini kolaylaştıran bir yasa çıkarıldı. ABD’de özellikle avukat Catharine MacKinnon, şiddet ve cinsel taciz mağduru kadınların savunmasında oldukça faaldi. Ancak seks işçiliği ve pornografi konusundaki kınamalar dindar Amerikan sağının fikirlerine yaklaşıncaya şiddetli tartışmalar ortaya çıkmıştı. Bunun yanında, Yugoslav Savaşları esnasında yaşanan tecavüzlerin insanlık suçu olduğunun ilan edilmesi için uğraşmıştır. Savaş zamanı yaşanan tecavüzler sorunsalı feministleri uluslararası düzeyde harekete geçirmiştir. Japon ordusu tarafından özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında kaçırılmış Koreli “rahatlatıcı kadınların” aklanması, yeni bir tarihsel okumanın önemini gösterir.⁷⁰ Kadınların maruz kaldığı cinsel taciz ve tecavüz sorunsalı, 21. yüzyılda küresel feminist hareketin ana temalarından biri haline gelmiştir.

1970’li yıllarda ifşa edilen şiddet biçimleri arasında, kadın genital organının mutilsasyonu konusu, Kuzey ve Güney arasındaki ilişkilerin zorluğunu vurgular nitelikteydi. “Mutilasyon” teriminin kendisi bile “kadın sünneti” ifadesinin anlamsal belirsizliği karşısında feminist bir meseleydi. Erkek sünnetiyle denemiş gibi göstermek, bu uygulamaları antropolojik ve sembolik savlar yardımıyla aklayan kültüralist reflekslerden biriydi. Fakat Kuzeyli feministlerin, –on yıllar öncesinin sömürgeci devletlerindeki feministler gibi– kadın sünnetini kınamaları, yaymaya çalıştıkları düşüncenin kabul görmesini daha da zorlaştırıyordu. Bağımsız Kenya’nın ilk devlet başkanı Jomo Kenyatta böylelikle, sömürge karşıtlığı adına 1964’te bu “kesip çıkarma” işlemini yasaklamayı reddetmişti. Öte yandan Mısır’da psikiyatr, yazar ve önde gelen bir feminist isim olan Nawal El Saadawi, bu oldukça yaygın uygulamanın kadınların cinsel yaşamlarındaki yıkıcı sonuç-

⁷⁰ Bullock ve Kano, 2018.

larını 1969'dan beri duyurmaktaydı. Afrikalı feministler, 1980'de Kopenhag'daki BM konferansı sırasında, Kuzeyli aktivistlerce dayatılan herhangi bir programı reddetmişlerdi. Ama bu peşin hüküm beş yıl sonra Nairobi Konferansı'nda ve daha da belirgin biçimde 1995'teki Pekin Konferansı'nda aşıldı. Söz konusu Afrika ülkelerinde pek çok feminist girişim, hiçbir dini kuralın bu mutilasyonları gerektirmediğini anlatmayı ve sağlığın korunması adına kamu politikaları ve yerel teşebbüsleri teşvik etmeyi başarmıştı. Çözüm olarak düzeltici cerrahide gelişim kaydedilse de göçmenlik meselesi kapsamında da kendini gösteren bu sorun güncelliğini korumaktadır. Feministler artık Asya ülkelerinde de bu işleme karşı çıkmaktadır.

III. Feminizmlerin Yaygınlaşması ve Çeşitleri (1980-2000)

Radikal feminizmler, 1980'lerden itibaren, kendisini destekleyen siyasi protesto kültürüyle aynı hızda enerjisini kaybetmeye başlamıştı. Otoriter sosyalizmlerin ya da "göğün yarısının"* kadınları özgürleştirdiğine inanmak hâlâ güçtü. Siyasi, ekonomik ve dini krizlere, sömürgecilerinden bağımsızlaşan devletlerin ve kalkınma politikalarının yarattığı hayal kırıklıklarına direnmek de güçtü. Neoliberal ideolojinin zaferi, sosyal devletlerin azalması ve dindar sağ kesim ile köktencilerin tüm mezheplerde –Soğuk Savaş sonrasında yayılan kürtaj hakkı başta olmak üzere– eşitlikçi kazanımlara feminizm karşıtı saldırıda bulunmasıyla daha zor koşullar kendini göstermişti.⁷¹ Eylemciler tarafında belli bir geri çekilme görülmesine rağmen, kuramsal ve feminist çalışmalar olarak; üniversiteler, bakanlıklar veya uluslararası örgütler bünyesinde kurumsal düzeyde; dini ve ekolojik çevreler gibi yeni alanlarda;

* Bir Çin atasözü olan "Göğün yarısını kadınlar taşır"a atıfta bulunuluyor. Mao Zedong bu sözü slogan haline getirmiştir. (ç.n.)

⁷¹ Rochefort, 2010.

muhalif siyasi akımların içinde ve son olarak da daha geniş yer kapladıkları medyada, özellikle de popüler kültür içerisinde devam niteliğinde birçok hareket ve yenilenme de söz konusuydu.

1. Kadınlar ve toplumsal cinsiyet üzerine feminist çalışmalar

ABD'nin öncü olduğu kadınlar ve toplumsal cinsiyet üzerine araştırmaların ve eğitimlerin uluslararası düzeydeki itibarı, 1970'lerdeki aktivistlerin alternatif bilgi üzerine ilk girişimlerinin doğrudan sonucuydu. Feminizm üzerine çalışmaları, bu temaları profesyonel çevrelerine zor da olsa dahil etmeyi ve bilimsel, nitelikli bir bakış açısı sunmayı başaran akademisyenler devralmıştı. Bu sayede, tüm disiplinlerde entelektüel üretim gerçek bir ilerleme kaydetmiş eril tahakkümün biçimleri, nedenleri ve kadınların yaşamlarının her alanındaki etkileri üzerine çeşitli kuramsal uzmanlıklar gelişmişti. 1990'ların sonunda ortaya çıkan toplumsal cinsiyet kavramı "kadın" öznesinin metodolojik farklılaştırılmasının yol açabileceği sorunlardan kaçınmaya olanak tanıyan bir bakış açısı getirmiştir. Bu kavram, toplumların cinsiyet temelli hiyerarşilerden hareketle nasıl güç ilişkileri kurduğunu sorgulamıştır.⁷² Filozof Judith Butler'ın "cinsiyet belası" üzerine çalışmaları, "toplumsal cinsiyet"i, "biyolojik cinsiyet"i de içine alacak şekilde radikalleştirmiştir – nedeni de farklılaştırmayı (farkın kendisini değil) ayrımcılığın nedeni olarak görmesidir. Lezbiyenlerin protestolarından doğan, çeşitli dallara ayrılan kuramsal bir yaklaşım olan *queer* teori (başlangıçta aşağılayıcı ve homofobik bir terimken aktivistlerin meydan okuması sonucu benimsenmiştir) transseksüellikten hareketle epistemolojik bir düşünce şekli (aynı zamanda biyoloji üzerine de) geliştirmiştir. Ayrıca cinsellik, erkeksilik, kültürel kalıplar ve cinsiyet, ırk, sınıf ilişkisi üzerine eğitim programları ortaya çıkmıştır. Alternatif küreselleşmeye ve "renkli kadınlar" mücadelesine yakın duran

72 Thébaud, 2007.

birçok çalışma, "üçüncü dünya ülkelerinin kadınları", -Körfez Savaşı ve Irak Savaşı'nın ardından da- "Müslüman kadınlar" üzerine genelleyici, indirgemeci ve özcü bakış açıları üretmekle suçlanan ırkçılığın ve Batı emperyalizminin sömürgecilik sonrası dönemde şiddetle sorgulanmasını kuramlara bağlamıştır. Genç nesiller davaya katılırken, feminist kuramların yanı sıra kadın ve toplumsal cinsiyet meselesine odaklanan bu yeni bilgileri de temel almıştır. Ayrıca bu bilgilerin, eşitlikçi kamu politikalarının hazırlanmasında da çok büyük rolü olmuştur.

2. Eşitlik ve eşitlikçi politikalar

Toplumsal cinsiyeti ele alan akademik veriler, ayrımcılığı nedenleriyle birlikte ortaya koymaktaydı, özellikle de işyerindeki "cam tavan", eğitime yönlendirmedeki eksiklik, siyasetteki cinsiyetçilik, bedensel sağlık konusundaki bilgi yoksunluğu, üreme haklarına erişim, evlilik içi şiddet, tecavüz, cinsel tacizle ilgili olanları. Bunlar aynı zamanda sosyal demokrat ve liberal devletlerin de cinsiyet temelli eşitsizlikleri engellemek adına gitgide daha fazla müdahale ettiği alanlardı. Bu kamu politikaları, hukuksal eşitlik talep eden feminizmler doğrultusunda -artık çok sayıda aktivistin de katılımıyla- kadın hakları taraftarı politik makamlarca desteklenmekteydi. Aslına bakılırsa 1980'li yıllarda radikal feministlerin azımsanamayacak bir bölümü, eleştirel ve tartışmacı tutumlarından bir an dahi vazgeçmeksizin, reformcu bir politikaya ve hukukun meydan okuyan uygulamalarına katılmıştı. Bu şekilde, 1992 yılında gerçekleştirilen bir Avrupalı kadınlar toplantısında, tam bir siyasi eşitlik talebi ortaya çıktı. Bu istek Fransa'da iç tartışmalar yaratmasına rağmen başarılı bir harekete evriltiştir (2000 yasası). Bu ilke, Ruanda Soykırımı'nın ardından Ruanda'nın yeni anayasasında ve "Arap Baharı"nın ardından Tunus'ta uygulamaya konmuştu. Kadınların politika ve ekonomi alanlarında sorumluluk alması Kuzey'deki ve Güney'deki feministlerin ortak önceliği olmuştu. Toplumsal cinsiyet kavramı

da genel kamu politikalarını şekillendirmek ya da şiddete karşı daha etkili bir mücadele verebilmek için bir araç haline gelmişti.

“Devlet feminizmi”nin başarısı yavaş yavaş birçok ülkeyi etkiliyordu: Quebec’te⁷³ ve General Franco’nun ölümünün ardından İspanya’da olduğu gibi. Latin Amerika’da, diktatörlüklerin ardından ortaya çıkan demokratik geçişlerin bir parçası olan feminist hareketler, STK’lar ve devlet politikalarıyla desteklenmekteydi. Feminist derneklerin ve kadın haklarını savunan resmi eylem yapılarının yakınlaşması, aktivistliğin ulusal ve uluslararası kamu fonlarından faydalanan gruplar bünyesinde (Avrupa Birliği ve BM önemli finansörlerdendi) bir meslek haline gelmesine varan ve genelde “STK’laşma” olarak adlandırılan duruma denk düşüyordu. Bu tarz eylemlerin etkisi tartışma konusudur. Pek çok radikal feminist topluluk, bilhassa Latin Amerika’da, STK’ların devlete veya BM’ye bağımlılıklarını, etnik ve cinsel azınlıkların uzaklaştırılmasını ve bunu takip eden apolitikleşmeyi eleştiriyordu.⁷⁴ Avrupa’daysa eleştirilerin hedefi kadın bürokratları. Buna karşın bazı çalışmalar, kurumsal yardımların mağdur kadınlar ve feminist dernekler açısından gözardı edilemez sonuçlar doğurduğunu gösteriyordu.

Feminizmlerin gelişimi politik alanla sınırlı kalmadı. Güçlü kurumsallaşma eğilimlerine uygun olarak, feminist akımlar gelişimlerini yeni çevrelerde sürdürdü.

3. Dindar feminizmler

1980’li yıllardan itibaren feminizmler dini çerçevede gitgide büyüyen bir başarı elde etti. Kurucu metinlerin eşitlikçi okuması o kadar anlaşılabilir görülüyordu ki hiyerarşik düzeni radikal biçimde sarsmıştı. *The Woman’s Bible* (Kadının İncili, 1895) isimli kitabın yazarı Amerikalı Elizabeth Cady Stanton gibi bu alana girmeyi göze alan isimler, kendi feminist çevreleri dahil olmak üzere,

⁷³ Revillard, 2016.

⁷⁴ Forstenzer, 2012; Falquet, 2011.

büyük bir skandala sebep olmuştur. Kadınların ikincil konumunu inançla savunan köktencililiğin yükselişine rağmen, kadın teologların ve eylemcilerin çalışmaları sayesinde, 1970-1980'lerden itibaren dindar feminizmler daha büyük bir alanda kendini gösterebilmiş ve ilk önce Hristiyan ve Yahudi, sonrasındaysa tüm dinlerden kadınları etkilemişti. Kadınlar ve cinsiyet üzerine yapılan çalışmalar, dindar feminizmlere pek çok konuda ilham veriyordu. Bunların arasında kadın figürleri aramak, içinden erkek merkezliliği ve patriyarkal ilkeleri çıkarmak amacıyla kurucu metinleri tekrardan okumak; az çok radikal alternatif yorumlar getirmek ve hatta Ortodoks Yahudilikte kocanın *get** belgesini karısına vermeyi reddetmesi durumu veya Şeriat ile hadislerin farklı yorumlanabilme ihtimalleri üzerinden teoloji ve din hukukuna dair büyük yenilikler önermek söz konusuydu. Aynı zamanda, papaz olmayı dileyen kadınlara destek oluyor, uygulama ve ritüelleri değiştiriyor ve bazıları da –Vika gibi– neopagan yeni dinler kuruyordu. Protestanlıktaki ve Liberal Yahudilikteki kayda değer kazanımlara karşın, kadınların papaz olma sürecini yavaşlatan ve kutsal metinlere yeni okumalar getirmeyi önleyen çok sayıda engel bulunuyordu. Birçok ülkede bu harekete karşı çıkanlar, varlıklarını zorlukla kabul ettikleri eşcinsellerle işbirliği yapmıştı. Üstelik laik feminizmlerle kurdukları bağlar da çoğu zaman belirgin değildi. Özellikle de Müslüman feminizmlerin ortaya çıkması, çeşitli köktencilik akımları; İran İslam Devrimi; İslamcıların gerçekleştirdiği saldırılar; bilhassa türban, dini mahkemeler ya da Büyük Britanya, Fransa ve Kanada'daki çokkültürlülük etrafındaki tartışmalar bağlamında derin ayrılıklara neden olmuştur. Bu çatışmalar, kişilik hakları açısından aralarında büyük bir eşitsizlik bulunan Müslüman ülkelerle Avrupa ve Kuzey

* Get, Yahudilikte, bir boşanmanın meşru sayılabilmesi için erkeğin kadına elden veya bir vekil aracılığıyla surması gereken belgedir. Dinsel hukuklarına göre, evlilik ancak bu şekilde bitmiş kabul edilir ve kadın başka biriyle tekrar evlenebilir. (ç.n.)

Amerika'da aynı sorunlara yol açmıyordu. Ayrıca anlaşmazlıklar bizzat eşitlik kavramının kendisi çevresindeydi, çünkü dini güçler cinsiyetler arası bir denklik (eşitlik değil) ve ayrım fikrini savunuyor ve cinsel özgürlüğü hoş karşılamıyordu.

4. Ekolojik feminizmler

Kitlesini genişleten feminizm eğilimleri arasında ekoloji de bulunuyor. Ekoloji ve kadınların özgürleşmesi hareketleri 1970'lerde eş zamanlı olarak belirdiyse de bu iki mücadele etkileşime girmemişti. Françoise d'Eaubonne, ekolojist René Dumont'un cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koyduğu 1974 senesinde ekofeminizmi ortaya attı fakat bu akım Fransa'dan ziyade diğer ülkelerden destek gördü. 1980'den itibaren çeşitli akımlar felsefi, mistik, materyalist veya antimilitarist bakış açılarıyla ekofeminizmi sahiplenmiştir. Bu bağlamda, eril kültürün kadınlar gibi doğanın üstünde de hâkimiyet kurduğu belirtilmiş ve dişil olan sık sık yüceltilmiştir – Amerikalı Rosemary Radford Ruether'in (*New Woman New Earth*, 1975) ve Mary Daly'nin (*Gyn/Ecology*, 1978) yaptığı gibi. Çevreciliğin; toplumsal adalet için mücadeleler, alternatif küreselleşme, sömürge karşıtlığı ya da yerli ve renkli kadınların mücadeleleriyle (*ecowomanism*) bütünleştiği Güney ülkelerinde ekofeminizm özellikle güçlü bir etki yaratmıştır. Hintli fizikçi ve filozof Vandana Shiva ve Alman Maria Mies, geleneksel tarımı ve biyoçeşitliliği yok eden patriyarkal kapitalist düzenin tohumlara el koyduğunu açıklamıştır.⁷⁵ Bu tavır Shiva ve Mies'in çeşitli kadın mücadeleleriyle dayanışma içinde olduğunu göstermişti: 1970'li yıllarda Himalayalar'ın bir köyünde ortaya çıkan ve orman tahribatına karşı duran Chipko hareketi, Çevre ve Kalkınma İçin Kadın Örgütü'nün (WEDO) mücadelesi, 1981'de Greenham Common üssündeki nükleer silahlara karşı kurulan barış kampı ya da Amerika kıtasında doğayı korumaya çalışan Kızılderili kadınlar gibi.

⁷⁵ Haasse-Dubosc vd., 2002.

5. Siyasal feminizmler

Kimliklerin politikleşmesi, neoliberalizm karşıtı direnişe katılma ve demokratik protestolarda yer almanın neticesinde, feminist topluluklar siyasetle sağlam bağlar kurmaya devam ediyordu.⁷⁶ Lezbiyen hareketin ardılı ve ikili cinsiyet sınıflandırmasını sorgulayan çeşitli *queer* akımlar, feminizmden kopmaksızın, dikkati kimliklerin politikleşmesine çekmişti. *Toplumsal cinsiyeti yenmek* adında performanslar sergiliyor ve –özgün yeni hareketler doğuran– trans bireylerin ve transseksüellerin tavrını ve girişimlerini destekliyorlardı. Cinselliği siyasal bir alan olarak değerlendirmeleri, seks işçisi statüsü talep eden fahişelerle ve pornografinin yıpratıcı olduğu düşünülen yönleri konusunda dayanışmalarını sağlamıştı. Bu tutumlar ABD’de ateşli tartışmalara neden oldu (*feminist sex wars*). Dahası, Avrupa’da, seks işçiliğinin ortadan kaldırılması için ve kız çocuklarının cinsel objelere dönüştürülmesine karşı mücadele veren sadık feministlerle anlaşmazlıklar yaşamışlardır.

Bazı akımlar da neoliberalizme karşı mücadelede birleşmek konusunda ısrarcıydılar; çünkü alternatif küreselleşmeci feminist hareketlerin açıkladığına göre eşitsizlikler ve –bilhassa Güney’deki kadınlarda– yoksullaşma artıyordu. Bazıları, feminizmlerin fazla kimlikçi ve kültüralist bir yöne sapmasından endişe ediyordu. Amerikalı filozof Nancy Fraser ise ekonomik etkenlere daha çok önem verilmesi gerektiğini düşünüyor ve feminizm ile yeniden dağıtım tasarısını bağdaştırmak istiyordu. Filozof Chantal Mouffe da hegemonya ve özcülük karşıtı bir postMarksist feminizm fikri geliştirmeye çalışıyordu.

Güney’de yaşayan veya Güney kökenli feministlerin sömürge sonrası dönemde benimsedikleri yaklaşım, feminizmlerin –kuramsal ve akademik tercihler dahil olmak üzere– siyasi boyutunu tüm netliğiyle gözler önüne seriyordu. Hint asıllı Ame-

⁷⁶ Schulz, 2017; Bergès vd., 2017; Lamoureux, 2016.

rikalı edebiyat kuramcısı Gayatri Chakravorty Spivak, “Madun konuşabilir mi?” diye sormuş, bir diğer Hint asıllı Amerikalı sosyolog Chandra Talpade Mohanty de oryantalizm ve ırkçılığın yarattığı etkileri gözler önüne sermiştir.⁷⁷ Bu eleştiriler farklı milletlerden, azınlıklardan veya renkli ırktan doğan çok sayıda feminist hareketi ve “sömürgecilik sonrası feminizm”⁷⁸ girişimlerini yansıtıyordu.

2010’da Arap Baharı etkisinde ortaya çıkan feminist hareketler, demokratikleşme arzuları ile özel ve kamusal alanlardaki patriyarkal normların reddini mücadelelerinde birleştirmiştir.⁷⁹

6. Kültürel ve halkçı feminizmler

Sanat ve kültür 1970’lerin karşı kültürünün gelişimi açısından temel önemdeydi, buna rağmen Amerikalı araştırmacı Laure Mulvey’in erkeklerin “bakışı” üzerine yaptığı keskin analizler (1975) cinsiyet normlarını ciddi anlamda sarsmayı başaramamıştı. Yine de feminizmlerin merkezinde, estetik değerleri yıkan ve kadın özgürlüğü temasını bütün sanat dalları ve sanat tarihi aracılığıyla halka ulaştıran sanatsal ifade biçimleri belirmişti.⁸⁰ Genellikle sanatçıların kadın olarak veya kadınlar üzerinden edindikleri tecrübelerin yüceltilmesine öncelik veriyorlardı. Bu teşebbüsler, toplumsal cinsiyete bir performans olarak yaklaşarak büyük yankı uyandıran *queer* aktivistliğinden esinlenen kuramsal sanat çalışmalarının etkisiyle 1980 ve 1990 arasında daha da gelişmişti. Kalıplar, kadınlık ve erkeklik kuralları, bedenler ve cinsellikler üzerine devasa bir araştırma alanı, plastik sanatlarda olduğu kadar görsel sanatlarda, edebiyat ve tiyatrodaki kendini var olan modelleri parçalamaya ya da yeni modeller önermeye adanmıştı. Sahnede, Eve Ensler’in dünya çapında başarı elde eden

77 Mohanty, Russo, Torres, 1991.

78 Cahiers du CEDREF, 2015.

79 Bienaimé, 2016.

80 Dumont, 2011.

*Vajina Monologları*⁸¹ isimli eseri 1970'lerin feminist temalarını yeniliyor ve topluma ulaştırıyordu. Etnik azınlıklara ait pek çok sanat eseri, yıkıcı nitelikteki bir feminizmin varlığını belli etmek adına halk sınıfına ait normlarla oynuyordu. Her halükârda, – özellikle de lezbiyenliği konu edinen– cinsel sembolizm kültürel feminizmlerin belirleyici bir dışavurum şekliydi.

Diğer yandan popüler kültür de daha az karmaşık biçimlerde, “power girl” tiplemesindeki karakterler veya kadınların özgürleşmesi, şiddet, hatta transseksüellik temalarından ilham alan senaryolar aracılığıyla feminist sorgulamalara katılmıştır. 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında olduğu gibi, yeni karakter ve soruların çekiciliği, yaygın araçlarla (şarkılar, romanlar, sinema) gitgide daha fazla –en azından elit kültürdekinden daha fazla– ifade ediliyordu. İnternet yeni kadın hareketlerinin, aynı zamanda da en sert feminizm karşıtı tavırların vazgeçilmez aracı haline gelmişti. Başta kadınlar tarafından yönetilenler olmak üzere tüm kitle iletişim araçları, dünyada aleni biçimde hüküm süren cinsiyetçiliğe karşı, popüler bir feminizmin yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Feminizmlerden esinlenen modeller kendi içlerinde çeşitli ilişkiler barındırabiliyordu. Bir yandan, 1960'lardan itibaren faaliyette olan derin eşitlikçi dönüşümleri temsil ediyor, diğer yandan da dişil ve eril olanla ilgili normların güçlü direnişini ve toplumsal ile kültürel alana aktarılmış eşitlikçi söylemlerin muğlaklığını açık ediyorlardı.

81 Eve Ensler, *Vajina Monologları*, çev. Özden Öke, Pegasus Yayınları, 2002.

SONUÇ

İki yüzyıllık bir süreci ele alan bu incelemeyi sonlandırırken birçok temel unsurun ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Süreklilik ve kesintilerin yarattığı etkiler iç içe geçiyor. Eşitlik ve özgürlük talebi, mizojinin ve cinsiyetçiliğin ifşası gibi temel önermelerden hareketle her dönem baskın modeller aracılığıyla kendini gösteriyor.

Eşitlik ve özgürlük düşüncesi ilk olarak insan hakları ya da devrimci kurtuluş merkezli liberal ütopyalar çerçevesinde karşımıza çıkıyor. Kolektif yapılar kesintisiz baskılar ve savaşlarla engellenirken, bu kavramlar köleliğe ve halkın sömürülmesine karşı ortaya çıkan mücadelelerle birlik kuruyordu.

İkinci olarak bir yandan –yine ayrı liberal veya sosyalist çizgi- yeni temalar kendini gösterirken, diğer yandan da toplumsal ve siyasal hareketler, ulus devletlerin de ortaya çıkışıyla, kadın haklarına somut destekler veriyordu. İlk hukuki kazanımların, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin etkisiyle geleneksel cinsiyet modelleri çatırdamaya başlıyor; üstelik yeni kadın figürleri de büyük ölçüde varlık gösteriyordu. Cinsiyet eşitliği konusunda kendi önermelerini geliştiren sosyalizmin yanı sıra yeni milliyetçi feminist hareketleri besleyen sömürgecilikle ve sömürge karşıtlığıyla bağlantılı büyük gerilimler devam ediyordu.

Üçüncü olarak reformcu anlayışta hareket açısından temel niteliğini korumayı sürdürüyor, genişlemeye, derinleşmeye ve pek çok Kuzey ülkesinde cinsiyet eşitliğini bir değer olarak benimseyen toplumların (ayrımcılık yapmaya devam etseler de) ortaya çıkması adına uğraş veriyordu. Bu değerler, Güney'deki feminizmleri destekleyen etkili bir enternasyonalist yaklaşımla aktarılsa da kök salmış çeşitli yapılarla, ekonomik kalkınma politikalarının emperyalist ve sömürgecilik sonrası çelişkileriyle,

Kuzey ülkelerinin ekonomik baskıları ve yönetim birimlerince çarpıtılmış algılarla karşı karşıya kalıyordu. 1960'ların çatışmalı ortamında doğan radikal feminizmler özel yaşamı, mahremi, cinselliği farklı farklı seviyelerde kavrayan dişil, eril, kadınlık, erkeklik ve ikili cinsiyet kavramlarını yerle bir eden kolektif ve bireysel değişimlerin öncüsü bir özgürlük mücadelesini teşvik ediyordu. Bu temalar yalnızca aktivizm çerçevesinde değil; cinsiyet kavramını sorgulayan bilgi ve eser üretimi kapsamında da küresel bir boyuta ulaşmıştı. Lezbiyen, *queer* ve "renkli kadınlar" dan oluşan azınlıklar, tartışma yaratan yeni sorular ortaya atıyor, böylece yeni temaların ortaya çıkmasına önayak oluyordu. Arap Baharı'nın ardından 2000'li yılların Mağrip'i ve Mısır'ında ortaya çıkan feminizmler cinsel tacizlerin, bekâret baskısının ve daha genel olarak bedenleriyle, cinsellikleriyle, özgürlükleriyle ilgili önyargıların ağırlığını taşıyan kadınların acısını ve isyanını dile getiriyordu.

Tarihsel anlatı, çok farklı bağlamlarda iç içe geçmiş kuram ve eylemlerin çeşitliliğini tutarlı kılmaya çalışır. Ne var ki tutarlılık, ne geçmişte ne de günümüzde dayanışmayı zorunlu tutmaz. Uzun vadede şunu belirtebiliriz ki feminizmler, mücadelesinde büyük bir başarı elde etse de bunu her zaman liberal, devrimci veya radikal grupların birleşmesine borçlu değildir; aksine, aralarındaki uyumsuzluklar bu hareketleri yavaşlatmış dahi olabilir. Bu başarılar aynı zamanda kadınlara ve istisnai olarak erkeklere; kültürel, medyatik, siyasi temsilcilere ve işbirliklerine, tetikleyici olaylara ve cinsiyet ilişkilerinin küresel değişimine bağlıdır. Yaklaşımlardaki dağınıklık feminist hareketi zayıflatmış olabilir fakat aynı zamanda olası temsilcileri artırmaya da çalışmıştır. Dolayısıyla feministlerin söylemleri, temsiller içerisinde veya bazen somut değişimler yaratmak adına tekrar tekrar yorumlanmış, değişikliğe uğratılmıştır. Yine de her yeni durumda, feminizmleri kendini güncellemeye zorlayan itirazlar, anlaşmazlıklar, kuşak çatışmaları ve politik gerilimler ortaya çıkmıştır.

Bu unsurlar, yol ne kadar dolambaçlı olursa olsun, yolculuklarına devam ediyor – tıpkı eşitsizlik ve önyargılara karşı mücadele, reformizm, radikalizm idealleri; eşitlik, özgürlük, kimlik ve bireysellik arasındaki mantıksal bütünlük gibi.

Kadın hakları, tıpkı insan hakları gibi, ihlal edildikleri birçok ülkede ve elde edilmiş kazanımların köktendincilik ile muhafazakâr siyasi rejimlerin saldırısına uğradığı her yerde güncelliğini korumaktadır. Özellikle kürtaj hakkı konusunda elde edilen kazanımlar hâlâ tehdit altındadır. Daha geniş bir ölçekteyse, kendi kaderini tayin etme hakkı ve bedensel özgürlük küresel çapta bir mesele haline gelmiştir. Cinsiyetçiliğin etkileri, kadınların toplumda varlık göstermesi, anketler ve toplumsal cinsiyet araştırmaları aracılığıyla görünür kılınmaya çalışılmalıdır. Hukuki anlamda ilerleme kaydedilse de bu düzenlemelerin hayata geçirilmesi konusunda hâlâ yetersiz kalınıyor. Siyasal güç ilişkileri bu nedenle belirleyici olmayı sürdürüyor ve feminist mücadele değişimin gerçekleşmesi için hayati değerinde. Eşitlik karşıtı pek çok tedbir artık açıkça siyasi bir tasarı olarak sunulabiliyor; zira “maskülenist” tahakküm, cinsel normlar bakımından her zaman için baskı, toplumsal ve ırksal eşitsizliklerle ilişkili “doğal” bir hiyerarşik düzeni koruma arzusunda.

Reformculuk cinsiyet ve kesişen ayrımcılıklar üzerine incelemelerle kendini zenginleştiriyor. Farklı eşitsizliklere ya da “kadınlar” arasındaki azınlıklara dikkatini yöneltiyor yahut şiddetin ve homofobinin erkek mağdurlarını da hesaba katarak taleplerini genişletiyor. Toplumsal cinsiyet çalışmaları zaman zaman etkinliğini yitirebilen reformculuğu yeniden ayağa kaldırmak için harekete geçiyor. Fakat bu çalışmalar da Avrupa’ya yayılan şiddetli saldırıların hedefi haline gelebiliyor. Bu durumun, araştırmalar ve kamu politikaları açısından uzun vadeli olumsuz etkileri endişe verici.

Daha önce de vurguladığımız gibi, yolu sık sık reformizmle kesişen radikal cephe, 1980’lerde eylemcilerin geri çekilmesiyle

yıkılmamıştı. 20. yüzyılın ikinci yarısında hayali bir kızkardeşliğin zararlarını ve duyarsız kaldığı noktaları açık eden etnik, ırksal, cinsel ve politik azınlıkların baskısıyla "kadınlar" hukuksal ve siyasal kategorisinin görece parçalanmasına katkıda bulunmuştu. Fakat bu eleştiriler feminizmin reddine değil, daha ziyade, istisnalar hariç, yeniden tanımlamaya ve yapılandırmaya bir çağrıydı. Bu hassasiyetlere rağmen eşitlik ve adaletsizlikle, özgürlükler ve baskıyla ilgili sorunsalların benzerliği –veya küresel bir çerçevede anlaşmazlıkların aşılması– Güneyli ve Kuzeyli feministler arasında kayda değer bir yakınlık doğurmuştur. Hatta neoliberalizm eleştirisi, postkolonyalizm ve ekolojinin etkisiyle uluslararası bir boyut kazanmış cinsiyetçi şiddete de odaklanan Güney kökenli güçlü önermelerin ortaya çıktığı da gözlemleniyor. Nijeryalı yazar Chimamanda Ngozi Adichie herkesi feminist olmaya çağırmıyor mu?

Feminizmlerin geçmişte kaldığını, siyasetin zayıflaması ve "kadın" öznesinin bölünmesi karşısında artık tutunamayacağını tekrar tekrar öne süren düşüncenin aksine, görünen o ki, eski feminizmler dönüşüyor, internet aracılığıyla birbirine bağlanan bir dünyanın yeni paradigmalarına uyum sağlıyor. Tarihsel kökleri ilham veriyor ve feminizmlerin kazanımlarına, söylemlerine karşı, yani kadınlara karşı geliştirilen saldırılar yeni mücadelelerin doğmasını sağlıyor. Arap Baharı'nda ortaya çıkan sayısız kadın blog yazarı ve sonrasında da "#metoo" hareketi, feminizmler tarihinin birçok unsurunu basında ön plana çıkarmıştır: Kadınların deneyimlerinden ve travmalarından hareketle adaletsizlikler karşısında sessiz kalmayı reddederek yaşananları ifşa etmesi, sınırları aşarak bir kartopu etkisi yaratmıştır. Bu itiraflar dünya çapında eşi benzeri görülmemiş bir yankı uyandırmıştır: O zamana kadar sessiz kalınan, reddedilen veya sıradanlaştırılan davranışlar, toplumsal ve biyolojik cinsiyet temelli eşitsizliklerin göstergesi olarak ifşa edilmiştir. Olayın başrolündeki bu kadınlar, ne kadar karmaşık olursa olsun, politik bir mesele olarak feminizmin söylemleri ve isyanlarıyla nasıl güçleneceğini göstermiştir.

- Anderson Bonnie, *Joyous Greetings: The First International Women's Movement 1830-1860*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Antrobus Peggy, *Le Mouvement mondial des femmes* (2004), Paris, Enjeux Planète, 2007.
- Badran Margot, *Feminism in Islam, Secular and Religious Convergences*, Oxford, Oneworld, 2009.
- Bard Christine, *Les Filles de Marianne. Histoire des féminismes (1914-1940)*, Paris, Fayard, 1995.
- Bard Christine (der.), *Les Féministes de la première vague*, Rennes, PUR, "Archives du féminisme", 2015.
- Bard Christine (der.), *Les Féministes de la deuxième vague*, Rennes, PUR, "Archives du féminisme", 2012.
- Bard Christine ve Chaperon Sylvie (der.), *Dictionnaire des féministes*, Paris, Puf, 2017.
- Baxandall Rosalyn ve Gordon Linda (ed.), *Dear Sisters Dispatches from the Women's Liberation Movement*, New York, Basis Books, 2000.
- Bienaimé Charlotte, *Féministes du monde arabe*, Paris, Les Arènes, 2016.
- Boittin Jennifer, *Colonial Metropolis. The Urban grounds of Antiimperialism and Feminism in Interwar Paris*, Lindon (Utah) ve Londra, University of Nebraska Press, 2010.
- bell hooks, *Ne suis-je pas une femme ? Femmes noires et féminismes* (1981), Paris, Cambourakis, 2015.
- Bergès Karine, Binard Florence ve Guyard-Nedelec Alexandrine, *Féminismes du xxie siècle. Une troisième vague*, Rennes, PUR, "Archives du féminisme", 2017.
- Bijon Béatrice ve Delahaye Claire (der.), *Suffragistes et suffragettes. La conquête du droit de vote des femmes au Royaume-Uni et aux États-Unis*, Lyon, ENS Éditions, 2017.
- Bowden Peta ve Mummery Jane, *Understanding Feminism*, Stockfield, Acumen, 2009.
- Bullock Julia C., Kano Ayako ve Welker James (ed.), *Rethinking Japanese Feminisms*, Honolulu, University of Hawaii Press, 2018.
- Burton Antoinette, *The White Woman's Burden: British Feminists and the Indian Woman (1865-1915)*, Chapel Hill, University North Carolina, 1994.
- Butler Judith, *Trouble dans le genre. Pour un féminisme de la subversion* (1990), Paris, La Découverte, 2005.

- Butler Judith, *Défaire le genre*, Paris, Éditions Amsterdam, 2006.
- Butler Judith ve Scott Joan W. (ed.), *Feminists Theorize the Political*, New York ve Londra, Routledge, 1992.
- Cahiers genre et développement*, "Genre, postcolonialisme et diversité des mouvements des femmes", Christine Vershuur (der.), no 7, 2010.
- Cahiers du CEDREF*, "Intersectionnalité et colonialité. Débats contemporains", Jules Falquet ve Azadeh Kian (der.), 2015.
- Chaperon Sylvie, *Les Années Beauvoir (1945-1970)*, Paris, Fayard, 2000.
- Charpenel Marion ve Pavard Bibia, "Féminisme", in Achin Catherine ve Bereni Laure (der.), *Dictionnaire genre & science politique*, Paris, Presses de Sciences Po, 2013, s. 263-273.
- Chetcutti Natacha ve Michard Claire (der.), *Lesbianisme et féminisme, histoires politiques*, Paris, L'Harmattan, 2003.
- Cohen Yolande ve Thébaud Françoise (der.), *Féminismes et identités nationales*, Lyon, Programme Rhône-Alpes de recherches en sciences humaines, 1998.
- Daley Caroline ve Nolan Mélanie (ed.), *Suffrage and Beyond International Feminist Perspectives*, New York, New York University Press, 1994.
- Daoud Zakya, *Féminisme et politique au Maghreb. Soixante ans de lutte*, Paris, Maisonneuve & Larose, 1993.
- Dayan-Herbrun Sonia, *Femmes et politique au Moyen-Orient*, Paris, L'Harmattan, 2005.
- Dorlin Elsa, *Sexe, genre et sexualité*, Paris, PUF, 2008.
- Dorlin Elsa (ed.), *Black Feminism. Anthologie du féminisme africain-américain 1975-2000*, Paris, L'Harmattan, 2008.
- DuBois Ellen, *Feminism and Suffrage: The Emergence of an Independent Women's Movement in America (1848-1869)*, Ithaca, Cornell University Press, 1999.
- Dumont Fabienne (ed.), *La Rébellion du Deuxième Sexe. L'histoire de l'art au crible des théories féministes anglo-américaines (1970-2000)*, Paris, Les Presses du réel, 2011.
- Ebisu, "Naissance d'une revue féministe au Japon: Seitō (1911-1916)", Christine Lévy (der.), no 48, sonbahar-kış 2012.
- Evans Richard J., *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia (1840-1920)*, Londra, Corom Helm, 1977.
- Falquet Jules, "Les 'féministes autonomes' latino-américaines et caribéennes: vingt ans de critique de la coopération au développement", *Recherches féministes*, cilt 24, no 2, 2011, s. 39-58.
- Farges Patrick ve Saint-Gilles Anne-Marie (der.), *Le Premier Féminisme allemand (1848-1933). Un mouvement social de dimension internationale*, Villeneuve-d'Ascq, Presses universitaires du Septentrion ve Ciera, 2013.
- Fillard Claudette (der.), *Elizabeth Cady Stanton. Naissance du féminisme américain à Seneca Falls*, Lyon, ENS Éditions, 2009.
- Fortenzer Nicole, *Politiques de genre et féminisme dans le Chili de la post-dictature (1990-2010)*, Paris, L'Harmattan, 2012.

- Fougeyrollas-Schwebel Dominique, "Le féminisme des années 1970", in Christine Fauré (der.), *Encyclopédie politique et historique des femmes*, Paris, Puf, 1997, s. 729-770.
- Fougeyrollas-Schwebel Dominique ve Rochefort Florence (der.), *Penser avec Françoise Collin. Le féminisme et l'exercice de la liberté*, Donnemarie-Dontilly, Éditions iXe, 2015.
- Fraisse Geneviève, *Muse de la raison*, Paris, Gallimard, "Folio", 1995.
- Fraisse Geneviève, *Les Femmes et leur histoire*, Paris, Gallimard, "Folio", 1998.
- Fraisse Geneviève, *La Fabrique du féminisme*, Congé-sur-Orne, Le Passager clandestin, 2012.
- Fraser Nancy, *Le Féminisme en mouvement. Des années 1960 à l'ère néolibérale*, Paris, La Découverte, 2012.
- Freedman Estelle B., *No Turning Back. The History of Feminism and the Future of Women*, New York, Ballantine Books, 2002.
- Gender & History*, "Feminism and internationalism", cilt 10, no 3, kasım 1998.
- Godineau Dominique, *Citoyennes tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française* (1988), Paris, Perrin, 2004.
- Gubin Éliane vd., *Le Siècle des féminismes*, Paris, L'Atelier, 2004.
- Haan Francisca de, Daskalova Krassimira ve Loutfi Anna (ed.), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms Central Eastern, and South Eastern Europe xixth and xxth Centuries*, Budapeşte ve New York, Central European University Press, 2006.
- Haan Francisca de vd. (ed.), *Women's Activism. Global Perspectives from 1890s to the Present*, Londra ve New York, Routledge, 2013.
- Haase-Dubosc Danielle vd. (ed.), *Enjeux contemporains du féminisme indien*, Paris, MSH Éditions, 2002.
- Hannam June, *Feminism*, Londra, Pearson Longman, 2007.
- Hartmann Susan M., *The Other Feminists: Activists in the Liberal Establishment*, New Haven, Yale University Press, 1998.
- Hirata Helena vd. (der.), *Dictionnaire critique du féminisme*, Paris, PUF, 2000.
- Jacquemart Alban, *Les Hommes dans les mouvements féministes français (1870-2010). Sociologie d'un engagement improbable*, Rennes, PUR, "Archives du féminisme", 2015.
- Karius Sophie, "Construire le mouvement féministe en Namibie au lendemain de l'indépendance: Sister Namibia (1989-2015)", Çağdaş Afrika tarihi yüksek lisans tezi, Pierre Boilley ve Anne Hugon (der.), Université Paris-1 Panthéon-Sorbonne, 2016.
- Klejman Laurence ve Rochefort Florence, *L'Égalité en marche. Le féminisme sous la IIIe République*, Paris, Presses de la FNSP ve Des femmes, 1989.
- Jayawardena Kumari, *Feminism and Nationalism in the Third World*, Londra, Zed Book, 1986.
- Jayawardena Kumari, *The White Woman's Other Burden: Western Women and South Asia during Colonial British Rule*, New York, Routledge, 1995.

- Kish Sklar Kathryn, *Women's Rights Emerges within the Antislavery Movement (1830-1870). A Brief History with Documents*, Boston ve New York, Bedford et St Martin's, 2000.
- Kish Sklar Kathryn ve Brewer Stewart James (ed.), *Women's Rights and Transatlantic Antislavery in the Era of Emancipation*, New Haven ve Londra, Yale University, 2007.
- Lamoureux Diane, *Pensées rebelles. Autour de Rosa Luxemburg, Hannah Arendt et Françoise Collin*, Montréal, Éditions du Remue-Ménage, 2010.
- Lamoureux Diane, *Les Possibles du féminisme. Agir sans "nous"*, Montréal, Éditions du Remue-Ménage, 2016.
- Las Nelly, *Femmes juives dans le siècle. Histoire du Conseil international des femmes juives de 1899 à nos jours*, Paris, L'Harmattan, 1996.
- Lavrin Asuncion, *Women, Feminism, & Social Change in Argentina, Chile & Uruguay (1890-1940)*, Lincoln ve Londra, University of Nebraska Press, 1995.
- Lerner Gerda, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Age to 1870*, Oxford, Oxford University Press, 1993.
- Locoh Thérèse ve Puech Isabelle (der.), "Fatou Sow, les défis d'une féministe en Afrique", *Travail, genre et sociétés*, cilt 2, no 20, 2008, s. 5-22.
- Michel Andrée, *Le Féminisme*, Paris, Puf, "Que sais-je ?", 1972.
- Monacelli Martine ve Prun Michel (der.), *Ces hommes qui épousèrent la cause des femmes. Dix pionniers britanniques*, Paris, L'Atelier, 2010.
- Moses Goldberg Claire, *French Feminism in the Nineteenth Century*, Albany, Suny University Press, 1984.
- Offen Karen, *Les Féminismes en Europe (1700-1950)*, Rennes, PUR, 2012.
- Offen Karen (ed.), *Globalizing Feminisms (1789-1945)*, Londra ve New York, Routledge, 2010.
- Mohanty Chandra Talpade, Russo Ann ve Torres Lourdes, *Third World Women and the Politics of Feminism*, Bloomington ve Indianapolis, Indiana University Press, 1991.
- Pavard Bibia, *Quand je veux, si je veux. Contraception et avortement dans la société française (1956-1979)*, Rennes, PUR, "Archives du féminisme", 2012.
- Pavard Bibia, Rochefort Florence ve Zancarini-Fournel Michelle, *Les Lois Veil Contraception 1974, IVG 1975*, Paris, Armand Colin, 2012.
- Pavard Bibia ve Zancarini-Fournel Michelle, *Luttes de femmes. 100 ans d'affiches féministes*, Paris, Les Échappés, 2013.
- Picq Françoise, *Libération des femmes. Les années Mouvement*, Paris, Seuil, 1993.
- Pietrow-Ennker Bianca ve Paetschek Sylvia (ed.), *Women's Emancipation Movement in the Nineteenth Century: A European Perspective*, Stanford, Stanford University Press, 2004.
- Primi Alice, *Femmes de progrès. Françaises et Allemandes engagées dans leur siècle (1848-1870)*, Rennes, PUR, "Archives du féminisme", 2010.
- Purkayastha Prarthana, *Indian Modern Dance, Feminism and Transnationalism*, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2014.

- Reilly Maura ve Nochlin Linda (ed.), *Global Feminism: New Directions in Contemporary Art*, Londra ve New York, Merrell et Brooklyn Museum, 2007.
- Revillard Anne, *La Cause des femmes dans l'État. Une comparaison France Québec*, Grenoble, PUG, 2016.
- Riot-Sarcey Michèle, *Histoire du féminisme*, Paris, La Découverte, "Repères", 2002.
- Riot-Sarcey Michèle, *La Démocratie à l'épreuve des femmes. Trois figures critiques du pouvoir: Désirée Véret, Eugénie Niboyet et Jeanne Deroin (1830-1848)*, Paris, Albin Michel, 1994.
- Robson Ann P. ve Robson John M., *Sexual Equality Writings by John Stuart Mill, Harriet Taylor and Helen Taylor*, Toronto, University of Toronto Press, 1994.
- Roces Mina ve Edwards Louise (ed.), *Women's Movements in Asia. Feminisms and Transnational Activism*, Londra ve New York, Routledge, 2010.
- Rochefort Florence, "L'accès des femmes à la citoyenneté politique dans les sociétés occidentales: essai d'approches comparatives", Cohen Yolande ve Thébaud Françoise (der.), *Féminismes et identités nationales*, Lyon, Programme Rhône-Alpes de recherches en sciences humaines, 1998, s. 21-45.
- Rochefort Florence, "Du droit des femmes au féminisme en Europe (1860-1914)", Christine Fauré (der.), *Encyclopédie politique et historique des femmes*, Paris, PUF, 1997, s. 551-570.
- Rochefort Florence, "Troisième vague féministe, religions et sécularisations (1990-2007)", Christine Fauré (der.), *Nouvelle Encyclopédie politique et historique des femmes*, Paris, Les Belles Lettres, 2010, s. 109-114.
- Rochefort Florence ve Viennot Éliane (der.), *L'Engagement des hommes pour l'égalité des sexes*, Saint-Étienne, Publications de l'université de Saint-Étienne, 2013.
- Rossi Alice S., *The Feminist Papers From Adam to de Beauvoir* (1973), Boston, Northeastern University Press, 1988.
- Rupp Leila K., *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement*, Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 1997.
- Schulz Kristina (ed.), *The Women's Liberation Movement. Impacts and Outcomes*, New York, Oxford, Berghahn, 2017.
- Scott Joan W., *La Citoyenne paradoxale. Les féministes françaises et les droits de l'homme*, Paris, Albin Michel, 1998.
- Sedghi Hamideh, *Women and Politics in Iran Veiling, Unveiling, and Reveiling*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Sluga Glenda, "'Spectacular Feminism'. The international history of Women, world citizenship and human rights", Haan Francisca de vd. (ed.), *Women's Activism. Global Perspectives from 1890s to the Present*, Londra ve New York, Routledge, 2013, s. 44-58.
- Smith Bonnie G. (ed.), *Global Feminism since 1945*, Londra, Routledge, 2000.
- Sociétés contemporaines*, "Les femmes contestent. Genre, féminismes et mobilisa-

- tions collectives", Laure Bereni ve Anne Revillard (der.), no 85, 2012.
- Taylor Barbara, *Eve and the New Jerusalem Socialism and Feminism in Nineteenth Century*, Londra, Virago, 1983.
- Thébaud Françoise, *Écrire l'histoire des femmes et du genre*, Lyon, ENS Éditions, 2007.
- Thébaud Françoise, "Le privé est politique. Féminismes des années 1970", Pignat Michel ve Tartakowski Danielle (der.), *Histoire des mouvements sociaux en France (de 1814 à nos jours)*, Paris, La Découverte, 2012, s. 509-520.
- Tetrault Lisa, *The Myth of Seneca Falls: Memory and the Women's Suffrage Movement (1848-1898)*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2014.
- Thompson Elizabeth, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege and Gender in French Syria and Lebanon*, New York, Columbia University Press, 2000.
- Threlfall Monica (ed.), *Mapping the Women's Movement*, Londra ve New York, Verso, 1996.
- Women's Studies International Forum, "Circling the Globe: International Feminism Reconsidered (1910 to 1975)", Ellen Carol Dubois ve Katie Oliviero (der.), cilt 32, no 1, özel sayı, Ocak-Şubat 2009.
- Zancarini-Fournel Michelle, "Histoire(s) du MLAC (1973-1975)", *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, no 18, 2003, s. 241-252.

Başvurulan Başlıca Yayınlar

- Aspasia. The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's.*
- Cahier du genre.*
- Cahiers genre et développement.*
- Clio. Femmes, genre, histoire / Clio Women, Gender, History.*
- Gender & History.*
- Genre et histoire.*
- Genre, travail et sociétés.*
- Nouvelles Questions féministes.*
- Women's History Review.*
- Women's Studies International Forum.*

Feminizmler Tarihi, on sekizinci yüzyılda Batı'da gerçekleşen devrimler ve kitlesel hareketlerle adım adım gelişerek serpilip büyüyen ve son noktada gücünü küresel boyutta ilan eden feminizme can veren hareketleri dini, siyasal ve kültürel odaklar üzerinden keşfe çıkıyor.

Kadınların hak, özgürlük ve eşitlik talepleriyle biçimlenen özgül deneyimleri kadar, sömürge karşıtı hareketle, siyahilerin mücadelesiyle, seçme hakkı ve eşit ücret talebiyle dayanışma halinde dört bir yandan sürgün veren çeşitli feminizmlerin tarihsel mirası serimleniyor.

Florence Rochefort, öfkelerini, tutkularını ve inançlarını yeniden şekillendirerek evlerden sokaklara, şehir merkezlerine, üniversitelere, hayatın her alanında özgürleşmeye ve savaşımaya devam eden; patriyarkal emek sömürüsüne, cinsiyetçi söylemlere ve önyargılara göz açtırmamaya kararlı kadınların müşterek hikâyesini anlatıyor.

18 TL (KDV'den muaftır.)

🐦 selyayincilik 📖 selyayin 📷 selyayincilik

www.selyayincilik.com